

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Α΄, Β΄, Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ 3

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Αναστάσιος Στέφος, Επίτ. Σχολικός Σύμβουλος
Εμμανουήλ Στεργιούλης, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός
Β/θμιας Εκπαίδευσης
Γεωργία Χαριτίδου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός
Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΚΡΙΤΕΣ - ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Αντώνιος Σακελλαρίου, τ. Επίκουρος Καθηγητής
του Παν/μίου Πατρών
Ζωή Αντωνοπούλου-Τρεχλή, Σχολική Σύμβουλος
Κωνσταντίνα Ρηγάτου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός
Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιωάννα Μόσχου, Φιλολόγος

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Υακίνθη Παρίση, Εικονογράφος - Σκιτσογράφος,
Ζωγράφος

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Σωτήριος Γκλαβάς, Σύμβουλος του Παιδαγωγικού
Ινστιτούτου

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Κωνσταντίνος Ναστούλης, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός
Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Παύλος Σάμιος, Ζωγράφος

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΑΦΟΙ Ν. ΠΑΠΠΑ & ΣΙΑ Α.Ε.Β.Ε.,
Ανώνυμος Εκδοτική & Εκτυπωτική Εταιρεία

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ / Ενέργεια 2.2.1 /

Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:

«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Γ. Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Οι διορθώσεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν έγκρισης του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Αναστάσιος Στέφος, Εμμανουήλ Στεργιούλης,
Γεωργία Χαριτίδου

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ: **Ελληνικά
Γράμματα**

Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου
πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού
Ινστιτούτου

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Α΄, Β΄, Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ 3

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΑΤΤΙΚΗ Ή ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΙΙΙ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Από τη φύση στον άνθρωπο

Στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ., η φιλοσοφία αναπτύσσεται στην Αθήνα με φωτισμένους διανοητές, οι οποίοι θέτουν ως κέντρο του ενδιαφέροντός τους τον άνθρωπο.

Προϋποθέσεις

Η ανάδειξη της Αθήνας σε μορφωτικό κέντρο της Ελλάδας βοήθησε ιδιαίτερα στην εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης στην πόλη, η οποία φιλοξενεί σημαντικούς πνευματικούς άνδρες της εποχής από διάφορα σημεία του Ελληνισμού. Έτσι, η ιωνική φιλοσοφία και ο ελεατικός στοχασμός βρίσκουν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης. Η γλώσσα είναι ενιαία (πεζός λόγος).

Άναξαγόρας

Ο Ίωνας στοχαστής Αναξαγόρας συνεχίζει τις αρχές των κοσμικών συστημάτων (πώς δηλαδή διαμορφώθηκε το σύμπαν), όπως τις έθεσαν ο Παρμενίδης και ο Εμπεδοκλής, τη θεωρία του όμως διαπερνάει η λογική σκέψη.

Ο Αναξαγόρας (500–428/427 π.Χ.), από τις Κλαζομένες της Ιωνίας, έζησε τριάντα χρόνια στην Αθήνα και συνδέθηκε με τον Περικλή. Κατηγορήθηκε για ασέβεια, εξαιτίας των νεωτεριστικών του απόψεων, καθώς δεν αναγνώριζε τη θεότητα των ουράνιων σωμάτων και

υποστήριζε ότι ο ήλιος είναι ένας πυρακτωμένος όγκος (μύδρος διάπυρος)· με τη βοήθεια του φίλου του, Περικλή, κατέφυγε στη Λάμψακο της Προποντίδας, όπου φιλοξενήθηκε έως το θάνατό του. Ο Αναξαγόρας συνεχίζει το δρόμο που άνοιξε ο Παρμενίδης με την ταύτιση του νοεῖν και εἶναι. Παραδέχεται ότι δεν υπάρχουν τέσσερα μόνο στοιχεία (φωτιά, αέρας, γη, νερό), όπως πίστευε ο Εμπεδοκλής, αλλά άπειρα, που ξεχωρίζουν με το ποιόν τους. Ως αιτία κινήσεως, στην πραγματεία *Περὶ φύσεως*, διακρίνει τον Νοῦν, μια αυθυπόστατη δύναμη, η οποία διακοσμεί το σύμπαν και επέχει τη θέση του Θεού. Ο Νοῦς εξουσιάζει όλα τα ζωντανά όντα και αποτελεί ένα είδος μεγάλου πνεύματος που ορίζει τον κόσμο. Η δραστηριότητά του φτάνει ως την κρατική συγκρότηση και την οικοδόμηση του πολιτισμού. Έτσι, διανοίγεται ο δρόμος για την ιδιαίτερη σημασία του ανθρώπινου νου στην οργάνωση της ζωής.

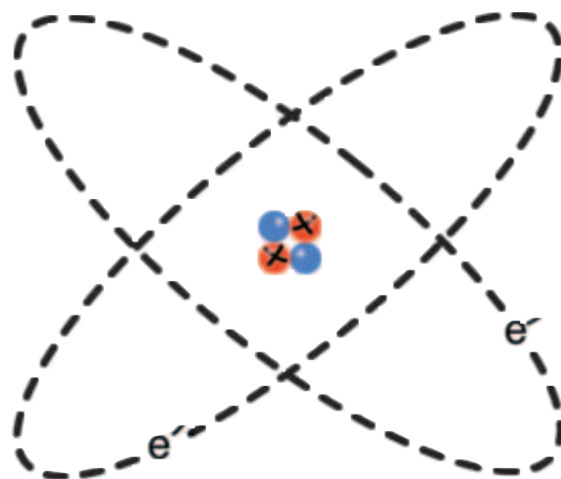
Ο τελευταίος αυτός φυσικός της Ιωνίας επηρέασε πολύ την αθηναϊκή σκέψη και θεωρείται ο πρόδρομος του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Λεύκιππος

Ο Μιλήσιος φιλόσοφος (πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.), συγγραφέας του έργου *Μέγας Διάκοσμος* (= μεγάλη διάταξη του κόσμου) έρχεται σε αντίθεση με τον ελεατισμό καθώς και την ελεατική αναίρεση της θεωρίας της γένεσης και της φθοράς, της κίνησης και της πολλαπλότητας των όντων.

Δημόκριτος

Ο Δημόκριτος (460–370 π.Χ. περ.) από τα Άβδηρα της Θράκης, μια ιωνική αποικία σε θρακικό έδαφος, μαθητής του Λεύκιππου, ανέπτυξε περισσότερο τη φιλοσοφία του δασκάλου του. Πολύπλευρος και δημιουργικός φιλόσοφος, καλύπτει όλους σχεδόν τους τομείς του επιστητού. Από το έργο του έχουν σωθεί πολλά αποσπάσματα, κυρίως περικοπές με τη μορφή ηθικών αξιωμάτων (Γνῶμαι), σε ιωνική διάλεκτο. Μια ηθικολογική πραγματεία του, Περὶ εὐθυμίας, συνιστά την ισόρροπη τάξη της ανθρώπινης ψυχής, προμηνύοντας έτσι την επικούρεια ηρεμία, ενώ ο Μικρὸς Διάκοσμος αναφέρεται στον άνθρωπο.

Ατομική Σχολή

Ο Λεύκιππος και ο Δημόκριτος διατυπώνουν μια πρωτότυπη θεωρία που έμεινε ουσιαστικά αμετάβλητη έως το 19ο αιώνα, αλλά ξαναζωντάνεψε στη συνέχεια, ώστε η εποχή μας να χαρακτηριστεί «ατομική». Το ατομικό τους σύστημα θεμελιώνεται στην αρχή ότι η κίνηση είναι σύμφυτη με την ύλη, που δεν είναι επ' άπειρον

διαιρετή, και όλα όσα υπάρχουν είναι άτομα που κινούνται στο κενό.

Οι δύο φιλόσοφοι θεωρούν ως αρχή του κόσμου το ἄτομον (= ἄτμητο < α- + τέμνω), το μικρότατο μόριο της άπειρης ύλης. Τα άτομα είναι άφθαρτα, ομοιόμορφα και αδιαίρετα σωματίδια που συνθέτουν κάθε συγκεκριμένο σώμα και εξηγούν την άπειρη ποικιλία των πραγμάτων.

Η πρώτη αυτή ατομική κοσμοθεωρία αναπτύχθηκε, δύο αιώνες αργότερα, από το φιλόσοφο Επίκουρο.

Οι σοφιστές

Η σοφιστική υπήρξε πνευματική κίνηση που άσκησε μεγάλη επίδραση στην αθηναϊκή διανόηση της εποχής. Οι εκπρόσωποι της κίνησης αυτής, οι σοφιστές, διακρίθηκαν για τη μεγάλη εγκυκλοπαιδική τους μόρφωση, την ερευνητική διάθεση και την έντονη τάση αμφισβήτησης καθιερωμένων ιδεών και αξιών.

Γενικά, δεν ήταν Αθηναίοι –εκτός από δύο, τον Αντιφώντα και τον Κριτία–, αλλά προέρχονταν από διάφορα κέντρα του ελληνικού κόσμου· ήρθαν όμως στην Αθήνα και ορισμένοι έζησαν σε αυτή την πόλη για μεγάλο διάστημα. Το όνομά τους μαρτυρεί ότι ήταν επαγγελματίες της νόησης. Τον 5ο π.Χ. αιώνα η λέξη¹ σήμαινε τον επαγγελματία παιδαγωγό που δίδασκε με χρηματική αμοιβή τους νέους.

1. Σοφιστής (σοφίζω = εκπαιδεύω, διδάσκω < σοφία) είναι αυτός που κατείχε σε βάθος το έργο του ή την τέχνη του (εμπειρογνώμων). Η αρνητική σημασία της λέξης οφείλεται στον Πλάτωνα.

Σκοπός της σοφιστικής διδασκαλίας ήταν η γενική μόρφωση των νέων. Πρώτιστο μέλημα η διδασκαλία της ρητορικής, της τέχνης δηλαδή της ομιλίας, η οποία ενδιέφερε αυτούς που ήθελαν να διακριθούν στην πολιτική. Τα μαθήματα των σοφιστών είχαν τη μορφή συζητήσεων οργανωμένων κατά κύκλους (αντί 50 δραχμών), αλλά συχνά ήταν και δημόσια μαθήματα (διαλέξεις ή επιδείξεις), όπου ο καθένας μπορούσε να παρευρεθεί, με εισιτήριο μία δραχμή.

Ως μέθοδο διδασκαλίας οι σοφιστές εφαρμόζαν την εμπειρική παρατήρηση και την άσκηση κάθε είδους κριτικής, χρησιμοποιώντας κυρίως το συνεχή λόγο –όχι το διάλογο– και εναλλακτικά τη μορφή του μύθου ή της θεωρητικής πραγματείας, του λόγου. Μαθητές ήταν συνήθως τα νεότερα μέλη πλούσιων οικογενειών, που αποτελούσαν ένα είδος αριστοκρατίας, η οποία δεν ήταν αρεστή στους παλαιότερους και συντηρητικότερους συγγενείς τους. Η παρακολούθηση της διδασκαλίας είχε γίνει πολύ του συρμού, ήταν συναρπαστική αλλά και δαπανηρή.

Οι σοφιστές στάθηκαν πνεύματα κριτικά και έδειξαν ότι η αλήθεια δεν είναι μονόδρομος, με απόψεις τολμηρές και προβληματισμούς σε θέματα επίκαιρα, όπως της φύσης και του νόμου, του δικαίου και του αδίκου, της ομόνοιας κτλ. Ως πρωτοπόροι στοχαστές πέτυχαν τη στροφή του ενδιαφέροντος στον άνθρωπο και τα προβλήματά του, θεμελιώνοντας τη συστηματική εκπαίδευση των νέων και την επιστήμη της αγωγής.

Με τη μεθοδικότητά τους κατέκτησαν μια κορυφαία αλλά συχνά παρεξηγημένη θέση στην ελληνική σκέψη, γιατί ακριβώς η σοφιστική κίνηση αντιπροσώπευε ένα πνευματικό κλίμα εντελώς διαφορετικό από εκείνο

που υπήρχε. Γι' αυτό αποτέλεσε αντικείμενο σφοδρής και άδικης πολεμικής από πολλούς ιδεολογικούς αντιπάλους –όπως ο Σωκράτης και ο Πλάτων– που έφτασε ενίοτε έως το διασυρμό τους. Έτσι, κατηγορήθηκαν, επειδή, σύμφωνα με τους αντιπάλους τους, δίδασκαν έναντι αμοιβής, επιζητούσαν την προσωπική επιτυχία και διαστρέβλωναν την πραγματικότητα, «τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν» (= τον άδικο λόγο τον έκαναν να φαίνεται δίκαιος, Πλάτ. Ἄπολ. Σωκρ., 18b, Ἄριστ. Ῥητορ. 1402α 2-3).

Είναι, όμως, αναμφίβολο ότι οι σοφιστές άσκησαν επίδραση στη ζωή και τη σκέψη μεγάλων δημιουργών (Ευριπίδη, Θουκυδίδη, Ισοκράτη κ.ά.). Στη σοφιστική κίνηση, επειδή έχει κοινά στοιχεία με το διαφωτισμό του 18ου αιώνα, δίνεται ο χαρακτηρισμός διαφωτισμός¹ της ελληνικής αρχαιότητας. Στη ρωμαϊκή περίοδο (2ος και 3ος αι. μ.Χ.), η σοφιστική διδασκαλία αναβιώνει μ' ένα κίνημα που ονομάζεται «δεύτερη σοφιστική».

Οι σπουδαιότεροι σοφιστές ήταν οι:

Πρωταγόρας (480–411 π.Χ. περ.), από τα Ἄβδηρα της Θράκης. Ήταν ο πρώτος σοφιστής που ήρθε στην Αθήνα· για τη μεγάλη απήχηση της διδασκαλίας του μαρτυρούν οι διάλογοι του Πλάτωνα, Πρωταγόρας και Μένων. Είχε προσωπικές σχέσεις με τον Ευριπίδη και

1. Πρώτος ο Γερμανός φιλόσοφος W. Windelband χαρακτήρισε τους σοφιστές «διαφωτιστές», χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι φώτισαν μια εποχή σκότους.

τον Περικλή και ασχολήθηκε με τη σύνταξη της νομοθεσίας της αποικίας των Θουρίων (444 π.Χ.) στην Κάτω Ιταλία. Κατηγορήθηκε για ασέβεια και διώχθηκε· φεύγοντας για τη Σικελία πνίγηκε σε ναυάγιο. Έργα του: *Περὶ θεῶν*, *Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες* (= ανασκευές), *Ἀντιλογία*. Ο Πρωταγόρας αρνείται την ύπαρξη οποιασδήποτε γνώσης σχετικά με τους θεούς (αγνωστικισμός) και διατυπώνει την άποψή του στην αρχή του έργου του *Περὶ θεῶν*: «Για τους θεούς δεν μπορώ να ξέρω ούτε ότι υπάρχουν ούτε ότι δεν υπάρχουν ούτε ποια είναι η μορφή τους. Γιατί πολλά πράγματα εμποδίζουν τη γνώση: το γεγονός ότι είναι αόρατοι και η συντομία της ανθρώπινης ζωής». Από το έργο του δεν έχει διασωθεί τίποτε. Θεωρείται επίσης ο θεμελιωτής της Γραμματικής, γιατί ονόμασε τα τρία γένη, χαρακτήρισε τους χρόνους των ρημάτων, διέκρινε τα είδη των προτάσεων.

«Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν».

(Μέτρο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος, για κείνα που υπάρχουν ότι υπάρχουν, για κείνα που δεν υπάρχουν ότι δεν υπάρχουν, δηλαδή η αλήθεια του κάθε πράγματος εξαρτάται από το πώς ο καθένας την αντιλαμβάνεται.)

Η φράση αυτή του Πρωταγόρα, με την οποία άρχιζε το έργο του Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, είναι χαρακτηριστική. Δεν υπάρχει απόλυτη αλήθεια, όλα είναι σχετικά, και κάθε γνώση αποτελεί υποκειμενική δοξασία· κριτής είναι ο άνθρωπος.

Γοργίας (περίπου 480–375 π.Χ.), από τους Λεοντίνοους της Σικελίας, ο μακροβιότερος όλων (οι αναφορές στην ηλικία του ποικίλλουν: από 105 έως 109 χρόνια). Ἦρθε στην Αθήνα (427 π.Χ.) ως πρεσβευτής της πατρίδας του και κατέπληξε τους Αθηναίους με την ευγλωττία του. Θεωρείται ο διδάσκαλος της ρητορικής, «πειθοῦς δημιουργός»· πιθανόν να επηρεάστηκε από τον Κόρακα και τον Τισία, τους εισηγητές της ρητορικής στη Σικελία. Είναι ο επινοητής των περίφημων ρητορικών σχημάτων που ονομάστηκαν γοργίεια (αντιθέσεις, μεταφορές, χρήση ποιητικών λέξεων, ανάπτυξη της φράσης κ.ά.) και προσδίδουν ιδιαίτερη λάμψη στο ύφος. Έργα του που σώζονται: Ἐλένης ἐγκώμιον, όπου υμνεί την ισχύ του λόγου, Ὑπὲρ Παλαμήδους ἀπολογία, Ἐπιτάφιος.

«Οὐδέν ἐστιν, εἰ δ' ἐστίν, οὐ νοητόν· εἰ δὲ νοητόν, ἀλλ' οὐ γνωστόν· εἰ δὲ καὶ γνωστόν, ἀλλ' οὐ δηλωτόν ἄλλοις» (Περὶ τοῦ μὴ ὄντος).

(Τίποτε δεν υπάρχει, μα και αν υπήρχε, ουδείς θα το γνώριζε, αλλά και αν το γνώριζε, δε θα μπορούσε να το κάνει γνωστό στους άλλους.)

Ο Γοργίας προσπαθεί με σειρά συλλογισμών και με εμφανή την ελεατική επίδραση να απαντήσει στο γνωσιολογικό πρόβλημα ότι «ουδέν υπάρχει».

Πρόδικος (460–400 π.Χ. περ.) από την Κέα. Ασχολήθηκε με την ηθική και τη γραμματική. Στο έργο του *ἽΩραι* (ή *Ἐποχαί*) υπάρχει ο αλληγορικός μύθος του Ηρακλή για την Αρετή και την Κακία, που μας είναι καλύτερα γνωστός από τον Ξενοφώντα (*Ἀπομνημονεύματα*, II, 1, 21-34).

Ἴππίας από την Ἡλιδα, σύγχρονος του Πρόδικου, πολυμαθής και πολυγράφος. Με το όνομά του επιγράφονται δύο πλατωνικοί διάλογοι.

Σύγχρονος των σοφιστών υπήρξε ο μεγάλος φιλόσοφος Σωκράτης, που εγκαινίασε μια νέα εποχή για την ελληνική διάνοηση. Επηρέασε το στοχασμό ολόκληρου του 4ου αι. π.Χ. και άνοιξε το δρόμο στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, η σκέψη των οποίων κυριάρχησε όχι μόνο στον αρχαίο κόσμο, αλλά και στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία του πνεύματος.

Οι μεγάλοι φιλόσοφοι

1. Σωκράτης (470/469–399 π.Χ.)

α) Βιογραφικά στοιχεία

Ο Σωκράτης, γιος του ανδριαντοποιού Σωφρονίσκου και της μαίας Φαιναρέτης, γεννήθηκε στο δήμο Αλωπεκής της Αθήνας. Ἐλαβε τη συνήθη μόρφωση της εποχής του και, για κάποιο διάστημα, άσκησε το επάγγελμα του πατέρα του.

Τα πρώτα χρόνια της ζωής του συμπίπτουν με τη μεγάλη πνευματική κίνηση στην Αθήνα. Ἦταν λοιπόν

φυσικό να δεχτεί επιδράσεις που καθόρισαν τη μετέπειτα ζωή του. Οι απόψεις του Αναξαγόρα, του Παρμενίδη, του Δημόκριτου κ.ά. θα προσελκύσουν το ενδιαφέρον του και θα επηρεάσουν τη σκέψη του.

Δεν άφησε συγγραφικό έργο, γιατί θεωρούσε πιο σημαντικά το διάλογο και την προσωπική επαφή. Η διδασκαλία του, όμως, μας είναι γνωστή από τα έργα του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα, που ήταν μαθητές του.

Έζησε όλη του τη ζωή στην Αθήνα και η αφοσίωσή του στους νόμους και στο δίκαιο της πόλης ήταν μεγάλη. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε να ασκήσει κριτική σε πολλά, κατά την κρίση του, «κακῶς κείμενα» της εποχής του. Έτσι, για παράδειγμα, επέκρινε τον ορισμό των αρχόντων με κλήρο και διαφώνησε με τη θανατική καταδίκη των στρατηγών οι οποίοι, μετά τη ναυμαχία των Αργινουσών (406 π.Χ.), δεν μπόρεσαν να περισυλλέξουν τους ναυαγούς εξαιτίας της θαλασσοταραχής.

Διαφώνησε, επίσης, πολλές φορές με το καθεστώς των Τριάκοντα τυράννων και αντιστάθηκε σε αποφάσεις και επιλογές τους. Γενικά, οι απόψεις του Σωκράτη συχνά ήταν αντίθετες στα καθιερωμένα και εύλογα προκαλούσαν ανησυχία και αντιδράσεις. Στο πλαίσιο αυτών των αντιδράσεων εντάσσεται μάλλον η κατηγορία που διατύπωσαν εναντίον του οι κατήγοροί του Μέλητος, Άνυτος και Λύκων. Σύμφωνα με αυτήν ο Σωκράτης δεν αναγνώριζε τους θεούς της πόλης (ήταν ασεβής) και διέφθειρε τους νέους. Το δικαστήριο της Ηλιαίας τον έκρινε ένοχο με ψήφους 281 επί συνόλου 501 και τον καταδίκασε σε θάνατο με 300 ψήφους. Με χαρακτηριστική γαλήνη και αταραξία ο φιλόσοφος ήπιε το κώνειο, σφραγίζοντας έτσι τη ζωή και τη διδασκαλία του.

Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

«ἀδικεῖ Σωκράτης οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων».

(Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα Ι, 1.1.
Πρβλ. Πλάτ. Ἀπολογία, 94b)

Αδικεῖ ο Σωκράτης, επειδὴ δεν πιστεύει εἰς τοὺς θεοὺς που πιστεύουν ὅλοι οἱ πολῖται, ἀλλὰ προσπαθεῖ να εἰσαγάγει ἄλλας νέας δευτερευούσας θεότητας (δαιμόνια)· ἀδικεῖ δε προς τούτοις διότι διαφθείρει τὰ ἤθη τῶν νέων.

(Μτφρ. Κ. Βάρναλης)

β) Η διδασκαλία του Σωκράτη

Σε αντίθεση με παλαιότερους φιλοσόφους, τὸ πρόβλημα που απασχολεῖ τὸ Σωκράτη δεν εἶναι ὁ κόσμος καὶ ἡ φύση, ἀλλὰ ὁ Ἄνθρωπος. Ἡ στροφή αὐτὴ προς τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη εἶναι κοινὴ στο Σωκράτη καὶ στους σοφιστές, ἀλλὰ μεταξύ τους υπάρχουν ουσιαστικὲς διαφορές. Ὁ Σωκράτης δε δίδαξε ρητορικὴ οὔτε παρέδιδε μαθήματα με ἀμοιβή οὔτε ταξίδευε στις ἐλληνικὲς πόλεις. Δεν εἶχε ἀνοίξει σχολή, ἀλλὰ σύχναζε στα γυμναστήρια καὶ στην Ἀγορά, ὅπου συναντοῦσε τοὺς νέους καὶ συζητοῦσε μαζί τους.

Στον υποκειμενισμό καὶ τὴ σχετικότητα τῶν σοφιστῶν ὁ φιλόσοφος ἀντέταξε τὶς ἠθικὲς ἀξίες. Ἀφετηρία τῆς φιλοσοφικῆς του ἐρευνας ἦταν τὸ «γνῶθι σαυτόν»,

δηλαδή το να γνωρίζει κανείς πρώτα τον εαυτό του. Προτεραιότητα επίσης αποτελεί η αναζήτηση της ηθικής και η εφαρμογή της στη ζωή, για να επιτελείται πάντοτε το καλό.

Η επιτέλεση όμως του καλού προϋποθέτει αρετή, και γι' αυτό η γνώση της αρετής πρέπει να αποτελεί σκοπό της ζωής κάθε ανθρώπου. Όταν ο άνθρωπος πράττει το κακό, το πράττει εξαιτίας της άγνοιας της αρετής. Κανένας δεν αδικεί με τη θέλησή του («οὐδείς ἐκὼν κακός»). Ο ίδιος άλλωστε υποστήριζε ότι το δαιμόνιο (= θεία παρέμβαση), η εσωτερική προειδοποιητική φωνή, τον προστάτευε από κάθε παρέκκλιση από τον ορθό δρόμο. Θεωρούσε ότι η γνώμη των πολλών δεν έχει σημασία, αλλά, αντίθετα, σημασία έχει η γνώμη των ἐπαϊόντων (= ειδικών). Πίστευε ότι το άτομο μπορεί να οδηγηθεί στην ευδαιμονία μόνο με την ηθική τελείωση. Για να επιτύχει όμως αυτό, πρέπει να στρέψει την προσοχή του προς την ψυχή και το νου και να αποκτήσει έτσι αυτοσυνειδησία.

Ο Σωκράτης αναζητούσε την ουσία των πραγμάτων (τί ἐστὶν) και προσπαθούσε να καθορίσει με σαφήνεια τις ηθικές έννοιες (αρετή, δικαιοσύνη, σωφροσύνη κ.ά.). Σκοπός του ήταν η εύρεση της αλήθειας και μέσω αυτής η κατάκτηση της αρετής.

Για να οδηγηθεί στην εύρεση της αλήθειας, χρησιμοποίησε τη διαλεκτική μέθοδο. Παρουσίαζε τον εαυτό του να αγνοεί, να αμφιβάλλει («ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα»), για να προκαλεί το διάλογο και την ανταλλαγή απόψεων. Με συνεχείς ερωτήσεις προς το συνομιλητή του τον έφερνε σε αδιέξοδο και τον εξανάγκαζε να παραδεχθεί ότι δεν κατείχε τη γνώση των πραγμάτων που πίστευε ότι γνώριζε. Από τη συζήτηση φαινόταν ξεκάθαρα η

υπεροχή του Σωκράτη έναντι του συνομιλητή του, αλλά η υπεροχή αυτή σε καμιά περίπτωση δεν είχε στοιχεία υπεροψίας. Άλλωστε, η συνειδητοποίηση της άγνοιάς του από τον ίδιο ήταν ο λόγος για τον οποίο το μαντείο των Δελφών τον χαρακτήρισε ως «τὸν σοφώτατον τῶν Ἑλλήνων». Η διαδικασία αυτή ονομάστηκε σωκρατική ειρωνεία και η μέθοδος μαιευτική, από τη μαία μητέρα του Φαιναρέτη, που ἔφαινε (= φανέρωνε) την αρετή. Με τη διδασκαλία του ο Σωκράτης υπήρξε ο εισηγητής της επαγωγικής μεθόδου, που προχωρεί από τα ειδικά στα γενικά, από τα επιμέρους στο όλον (αντίθ: απαγωγική).

Σωκρατικές Σχολές

Από τους μαθητές του Σωκράτη, εκτός από τον Πλάτωνα, πολλοί ίδρυσαν σχολές σωκρατικές, όπως ο Ευκλείδης από τα Μέγαρα (450–380 π.Χ.) τη Μεγαρική Σχολή, ο Φαίδων από την Ἴλιδα (5ος/4ος αι. π.Χ.) την Ηλειακή, ο Αρίστιππος (435–355 π.Χ.) από την Κυρήνη την Κυρηναϊκή, η οποία θεωρούσε την ηδονή ως ύψιστο σκοπό του ανθρώπου.

Ο Αθηναίος Αντισθένης (455–360 π.Χ.) έγινε ιδρυτής της Κυνικής¹ Σχολής, αυστηρότερος στην ερμηνεία της ηθικής διδασκαλίας του δασκάλου του και εισηγητής

1. Ονομάστηκε έτσι από το Γυμνάσιο Κυνόσαργες (σημερινή συνοικία Κυνοσάργους < κυνὸς ἀργοῦ = λευκού), έξω από τα τείχη της πόλης, για την άσκηση των νόθων Αθηναίων· εκεί υπήρχε ιερό του Ηρακλή, που ήταν και αυτός νόθος. Κυνικός = ωμά ειλικρινής και αναίσχυντος.

της απάθειας. Υπέρτατο αγαθό θεωρούσε την απελευθέρωση από τις ανάγκες. Μαθητής του ήταν ο Διογένης (400–325 π.Χ.), από τη Σινώπη του Πόντου, διάσημος για την άρνησή του σε κάθε άνεση και συμβατικότητα (έμενε μέσα σ' ένα πιθάρι) καθώς και για την αποστροφή του προς τις ηδονές. Γνωστό είναι το ανέκδοτο της συνάντησής του με το Μ. Αλέξανδρο στην Κόρινθο. Ο Διογένης, μέσα από το πιθάρι, είπε στον Αλέξανδρο να παραμερίσει λίγο από την είσοδο, γιατί του κρύβει τον ήλιο!

2. Πλάτων (427–347 π.Χ.)

α) Βιογραφικά στοιχεία

Γεννήθηκε στην Αθήνα από αριστοκρατική οικογένεια. Γιος του Αρίστωνα και της Περικτιόνης, είχε ρίζες που έφταναν έως τον Κόδρο και το Σόλωνα. Απέκτησε ευρεία μόρφωση και φιλοδοξούσε να ασχοληθεί με την πολιτική. Η σταδιοδρομία όμως των θείων του, Χαρμίδα και Κριτία (δύο από τους Τριάκοντα τυράννους), τον απογοήτευσε και τον έκανε να εγκαταλείψει τα σχέδιά του.

Σε ηλικία είκοσι ετών συνάντησε το Σωκράτη· εγκατέλειψε την ποίηση, υπήρξε μαθητής του για εννιά χρόνια και η διδασκαλία του διαμόρφωσε τη φιλοσοφική του σκέψη. Μετά τη θανατική εκτέλεση του Σωκράτη (399 π.Χ.), που σημάδεψε τη ζωή του, εγκατέλειψε την Αθήνα και έμεινε αρχικά στα Μέγαρα. Το επόμενο διάστημα ταξίδεψε στην Αίγυπτο και την Κυρήνη, όπου συνδέθηκε με πολλούς σοφούς. Έκανε επίσης τρία ταξίδια στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία (στο διάστημα

388–361 π.Χ.)· εκεί γνώρισε τη φιλοσοφία των πυθαγορείων, τον Αρχύτα από τον Τάραντα, μυήθηκε στον ορφισμό και ανέπτυξε φιλία με τους τυράννους των Συρακουσών Διονύσιο Α΄, Διονύσιο Β΄ και με το Δίωνα, θείο του Διονυσίου Β΄. Ωστόσο, δεν πέτυχε στα σχέδιά του να κάνει τους τυράννους φιλοσόφους – βασιλείς και στο πρώτο του ταξίδι κινδύνευσε να πωληθεί ως δούλος.

Επιστρέφοντας στην Αθήνα άνοιξε σχολή (387 π.Χ.), την Ακαδημία¹, στην οποία δίδαξε για μεγάλο χρονικό διάστημα· τον διαδέχθηκε ο ανιψιός του Σπεύσιππος (407–339 π.Χ.).

β) Το πλατωνικό έργο

Από το έργο του φιλοσόφου σώθηκαν 35 διάλογοι και 13 επιστολές. Σήμερα, θεωρούνται γνήσια έργα του 26 διάλογοι, η Άπολογία Σωκράτους και η Έβδόμη επιστολή, που αποτελεί την πνευματική και πολιτική αυτοβιογραφία του Πλάτωνα.

Η χρονολόγηση των έργων δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Στους πρώτους διαλόγους τίθενται ερωτήματα και ακολουθεί σχετική συζήτηση. Ακολουθούν τα μεγάλα έργα (Φαίδων, Συμπόσιον, Φαῖδρος, Πολιτεία), όπου εμπεριέχονται οι απόψεις του Πλάτωνα για σημαντικά θεμελιακά ζητήματα.

1. Ονομάστηκε «Ακαδημία» από τον τόπο της ίδρυσής της (Άκαδήμεια), αρχικά Έκαδήμεια [ἐκὰς = (μακριὰ) + δῆμος], δῆμος έξω από την πόλη στο δρόμο προς την Ελευσίνα· μάλλον από έναν προελληνικό ήρωα, τον Άκάδημο ή Έκάδημο. Η σχολή λειτούργησε μέχρι το 529 μ.Χ., οπότε έκλεισε με διάταγμα του Ιουστινιανού.

Τέλος, έχουμε τα έργα στα οποία η πλατωνική σκέψη προσεγγίζει πιο ειδικά προβλήματα, κοσμολογικά και πολιτειακά.

Διάλογος

Ο Πλάτων έδωσε στο έργο του διαλογική μορφή εκτός από την Απολογία και τις Επιστολές. Αυτό οφείλεται μάλλον στο γεγονός ότι και ο δάσκαλός του Σωκράτης δίδασκε διαλογικά και ο ίδιος πίστευε ότι η διάνοια είναι διάλογος της ψυχής με τον εαυτό της. Οι διάλογοι, εκτός από τους Νόμους, έχουν κύριο συνομιλητή το Σωκράτη και τιτλοφορούνται από το όνομα κάποιου από τα πρόσωπα που διαλέγονται μαζί του. Το Συμπόσιον, η Πολιτεία και οι Νόμοι έχουν τίτλο σχετικό με το περιεχόμενό τους. Στον πρόλογο κάθε διαλόγου γνωρίζουμε τον τόπο, τα πρόσωπα και τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες διεξάγεται η συζήτηση. Βασικά στοιχεία της συζήτησης είναι οι ερωταποκρίσεις, δηλαδή η διαλεκτική που εφαρμόζει ο Σωκράτης. Το συμπέρασμα διατυπώνεται με πολλές μορφές. Μερικές φορές η συζήτηση τελειώνει με έναν ορισμό κοινά αποδεκτό από τους συνομιλητές, ενώ σε άλλες περιπτώσεις η συζήτηση δεν καταλήγει πουθενά και η λύση του προβλήματος αναβάλλεται. Άλλοτε, πάλι, το συμπέρασμα διατυπώνεται με μύθο. Γενικά, οι διάλογοι περιέχουν χαριτωμένες, ζωηρές και παιγνιώδεις σκηνές, και αποτελούν ένα φιλοσοφικό παιχνίδι (παιδιά, ή), γιατί ο Πλάτων πίστευε ότι το παιχνίδι έχει παιδευτική σημασία και όλα τα μαθήματα θα έπρεπε να γίνονται με μορφή παιχνιδιού.

Ο μύθος

Οι μύθοι είναι διάσπαρτοι στους μεγάλους διαλόγους του Πλάτωνα και αποκαλύπτουν τέλεια τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποίησε το είδος αυτό της φιλοσοφικής διδαχής. Ο μύθος έχει αυτάρκεια και είναι μοναδικός· αποτελεί συστατικό μέρος του διαλόγου και παρεμβάλλεται, στην κατάλληλη στιγμή, για την αναζήτηση της αλήθειας. Ο μύθος αποτελεί ένα λόγο είκαστικό (= εικονιστικό) της αλήθειας, γιατί μιλάει με εικόνες και σύμβολα. Λόγος και μύθος εκφράζουν τη δυναμικότητα του πλατωνικού έργου και γίνονται οι δύο πόλοι του διαλόγου. Ο Πλάτων με το μύθο προσπαθεί να εκφράσει την εμπειρία που δεν αποδεικνύεται λογικά. Ο έρωτας, η ελευθερία, ο θάνατος, η κρίση της ψυχής, η αμοιβή και η τιμωρία της κ.ά. είναι θέματα του φιλοσοφικού μύθου. Έξοχοι πλατωνικοί μύθοι είναι: το δακτυλίδι του Γύγη για τη δικαιοσύνη, ο μύθος της Διοτίμας για τον έρωτα, του Προμηθέα και του Επιμηθέα για τη γένεση του κόσμου, η αλληγορία του σπηλαίου για την παιδεία, ο μύθος των τζιτζικιών για τη μουσική, ο μύθος της ψυχής κ.ά. Όλοι οι μύθοι προβάλλονται επιβλητικά, με την τέχνη της δραματικής αναπαράστασης, με μορφές ποιητικές.

Γλώσσα – Ύφος

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Πλάτων είναι η καθαρή αττική διάλεκτος, με ποιητικές επιδράσεις. Οι φράσεις του άλλοτε είναι σύντομες και άλλοτε εκτεταμένες, ενώ μερικές φορές δεν αποφεύγει τις συντακτικές ανακολουθίες μιμούμενος το ύφος του προφορικού λόγου.

Πολλά σημεία των διαλόγων είναι απλά, με κοινές λέξεις και παροιμίες· άλλα πάλι είναι πιο σύνθετα, με περιγραφές και εκτενείς στοχασμούς. Ως προς την πυκνότητα του ύφους, μπορεί να συγκριθεί με το Θουκυδίδη.

Διαίρεση του έργου του

Περίοδος νεότητας

Άπολογία Σωκράτους

Ο Σωκράτης εκθέτει τον τρόπο με τον οποίο προτίθεται να απολογηθεί, αποκρούει τις κατηγορίες που έχουν διατυπωθεί σε βάρος του για αθεΐα και διαφθορά και αναφέρεται στη ζωή και τη δράση του. Στη συνέχεια, κάνει τις αντιπροτάσεις του για την ποινή που πρέπει να του επιβληθεί και τέλος απευθύνεται προς τους δικαστές που τον καταδίκασαν σε θάνατο, αλλά και σε αυτούς που τον αθώωσαν.

Κρίτων (ἢ περὶ τοῦ πρακτέου·¹ ἠθικός = αναφερόμενος στην ηθική)

Ο Κρίτων, μαθητής του Σωκράτη, τον επισκέπτεται νύκτα στη φυλακή, για να τον πείσει να δραπετεύσει και να σωθεί. Ο φιλόσοφος αρνείται να παραβεί τους νόμους, διδάσκοντας με τη στάση του ότι κάθε πολίτης

1. Οι υπότιτλοι δεν είναι του Πλάτωνα αλλά των γραμματικών. Ο πρώτος δείχνει το θέμα και ο δεύτερος χαρακτηρίζει το διάλογο.

πρέπει να υπακούει στους νόμους της πατρίδας του, ακόμη και στην περίπτωση που αυτή τον αδικεί. Με τη στάση του αυτή ο Σωκράτης απέδειξε τη συνέπεια λόγων και έργων.

Ίων (ἢ περὶ Ἰλιάδος· πειραστικός = δοκιμαστικός, με βάση την άγνοια του συνομιλητή)

Υπόθεσή του είναι η Ιλιάδα. Συζητούν ο Σωκράτης και ο Ίων, ραψωδός από την Έφεσο. Ο Σωκράτης διατυπώνει την άποψη να μη μένει κανείς στην εκμάθηση των επών, αλλά να εμβαθύνει και στη «διάνοια» του ποιητή. Η ποίηση είναι θέμα έμπνευσης, όχι λογικής επεξεργασίας.

Λάχης (ἢ περὶ ἀνδρείας· μαιευτικός = αυτός που εξάγει την ορθή απάντηση)

Οι στρατηγοί Λάχης και Νικίας συζητούν με το Σωκράτη για την ανδρεία, στην οποία δίνονται πολλοί ορισμοί. Η συζήτηση δεν οδηγεί σε έναν κοινά αποδεκτό ορισμό.

Χαρμίδης (ἢ περὶ σωφροσύνης· πειραστικός)

Υπόθεσή του είναι η σωφροσύνη, στην οποία δίνονται πολλοί ορισμοί, με τελευταίο εκείνον που συμπίπτει με το «γνώθι σαυτόν».

Λῦσις (ἢ περὶ φιλίας· μαιευτικός)

Η συζήτηση γίνεται για το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει στη ζωή του ανθρώπου η φιλία, ως τελικός σκοπός των αισθημάτων μας.

Πρωταγόρας (ἢ σοφισταί· ένδεικτικός = αποδεικτικός)

Ο διάλογος γίνεται στην οικία του Καλλία, όπου

φιλοξενούνται οι σοφιστές Πρωταγόρας, Ιππίας και Πρόδικος. Εκεί προσέρχονται και ο νεαρός Ιπποκράτης με το Σωκράτη. Αρχικά, η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το «διδασκτὸν» ἢ μη της αρετής. Ο Πρωταγόρας αποφαινεται ότι η αρετή είναι δυνατό να διδαχθεί, ενώ ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι όσοι επαγγέλλονται το δίδασκαλο της αρετής δεν είναι ικανοί γι' αυτό. Στη συνέχεια, συζητείται η σχέση δικαιοσύνης, οσιότητας, σωφροσύνης, σοφίας και ανδρείας. Ο Πρωταγόρας υποστηρίζει ότι όλα αυτά διαφέρουν μεταξύ τους. Ο Σωκράτης, αντίθετα, υποστηρίζει ότι πρόκειται για όψεις της αυτής ενιαίας αρετής. Ο διάλογος τελειώνει με την εναλλαγή των θέσεων για το «διδασκτὸν» και την αποδοχή της άποψης ότι το θέμα της αρετής χρειάζεται πολλή έρευνα ακόμη.

Εὐθύφρων (ἢ περὶ τοῦ ὀσίου· πειραστικός)

Υπόθεση του διαλόγου αποτελεί το περιεχόμενο του ὀσίου (= ευσεβούς). Για τη φύση της ευσέβειας συζητούν ο Σωκράτης με τον Ευθύφρονα, γνώστη της μαντικής.

Περίοδος ωριμότητας

Γοργίας (ἢ περὶ ῥητορικῆς· ἀνατρεπτικός = που αναιρεί τους λόγους των άλλων)

Το θέμα που συζητείται είναι η σύγκρουση της φιλοσοφικής ηθικής με τη ρητορική και νικήτρια αναδεικνύεται η πρώτη. Στο τέλος της συζήτησης γίνεται αποδεκτό ότι είναι προτιμότερο να αδικείται κανείς παρά να αδικεί, ότι η δίκαιη τιμωρία είναι καλύτερη από την ατιμωρησία και ότι πρέπει να είναι κανείς και όχι να φαίνεται δίκαιος. Η ρητορική οφείλει να υπηρετεί το δίκαιο. Το

άδικο δεν υπερισχύει του δικαίου. Το θέμα θα ξανασυζητηθεί στην Πολιτεία.

Εύθύδημος (ἢ ἐριστικός· ἀνατρεπτικός)

Ο Σωκράτης διακωμωδεί τους σοφιστές, επειδή δεν ασχολούνται με την ανεύρεση της αλήθειας, αλλά προσπαθούν να αποσπάσουν τον έπαινο των ακροατών τους με σοφιστικές ερωτήσεις και εριστική δεξιότητα.

Ἰππίας ἐλάττων (ἢ περὶ τοῦ ψεύδους· ἀνατρεπτικός)

Θέμα της συζήτησης είναι η εξέταση του ψεύδους και η προσπάθεια ορισμού του ωραίου, με αφορμή την αξιολόγηση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

Ἰππίας μείζων (ἢ περὶ τοῦ καλοῦ· ἀνατρεπτικός)

Έχει θέμα τον ορισμό του ωραίου και την αναζήτηση της αλήθειας και της γνώσης, ως σκοπού της ύπαρξης του ανθρώπου.

Κρατύλος (ἢ περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων· λογικὸς = αναφερόμενος στην ορθή κρίση)

Διατυπώνονται απόψεις για τη φιλοσοφία της γλώσσας (η γλώσσα είναι φυσικό δημιούργημα ή κοινωνικό –συμβατικό;) και την ορθή σημασία των ονομάτων.

Μένων (ἢ περὶ ἀρετῆς· πειραστικός)

Συζητείται αν η αρετή μπορεί να διδαχθεί ή να ασκηθεί ή αν δίνεται στους ανθρώπους από τη φύση. Το ίδιο θέμα του διδασκτού της αρετής συζητείται και στον Πρωταγόρα. Στο Μένωνα αποδεικνύεται ότι η λογική ικανότητα υπάρχει φύσει στον καθένα. Οι απόψεις που διατυπώνονται κατευθύνουν στη διαμόρφωση της θεωρίας των Ιδεών. Επειδή η συζήτηση για τη φύση της αρετής

οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, ο Σωκράτης κάνει λόγο για την ανάμνηση, την ικανότητα δηλαδή της ψυχής να ξαναθυμάται τα πράγματα που είδε στις περιπλανήσεις της στη γη και στον Κάτω κόσμο.

Μενέξενος (ἢ ἐπιτάφιος· ἠθικός)

Πρόκειται για ρητορικό λόγο. Ο Σωκράτης συναντά το φίλο και μαθητή του Μενέξeno, που έρχεται από το Βουλευτήριο, όπου έχει μεταβεί, για να πληροφορηθεί το όνομα του ρήτορα ο οποίος θα εκφωνούσε τον επιτάφιο λόγο για όσους έπεσαν στον πόλεμο. Διαφωνώντας με τη συνήθεια των ρητόρων να έχουν εκ των προτέρων έτοιμους τους λόγους, ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι και ο ίδιος θα μπορούσε να εκφωνήσει επιτάφιο. Άλλωστε, αναφέρεται ότι είχε διδαχθεί τη ρητορική από την Ασπασία, σύζυγο του Περικλή καταγόμενη από τη Μίλητο, περίφημη για τη μόρφωσή της.

Έπειτα από παράκληση του Μενέξενου, ο Σωκράτης πείθεται να απαγγείλει τον επιτάφιο της Ασπασίας, ο οποίος αναφέρεται στην ανδρεία των πεσόντων, στην πολιτεία των Αθηναίων και στα λαμπρά έργα της πόλης.

Συμπόσιον (ἢ περὶ ἔρωτος· ἠθικός)

Σε συμπόσιο που οργάνωσε ο τραγικός ποιητής Αγάθων εγκωμιάζεται ο θεός Έρωτας. Ο λόγος του Σωκράτη παραπέμπει στη συνομιλία του με τη μάντισσα Διοτίμα για τη φύση του Έρωτα, ουσιαστικά όμως απηχεί συνομιλία με την ψυχή του. Ο Αριστοφάνης, για να δείξει ότι ο έρωτας είναι έμφυτος σε όλους τους ανθρώπους, θα πλάσει μύθο, σύμφωνα με τον οποίο τα δύο φύλα αρχικά ήταν συνενωμένα και διαχωρίστηκαν από τον Απόλλωνα. Ο διάλογος κλείνει με τον Αλκιβιάδη που πλέκει το εγκώμιο του Σωκράτη.

Φαίδων (ἢ περὶ ψυχῆς· ἠθικός)

Ο διάλογος συμπίπτει με την ημέρα της θανατικής εκτέλεσης του Σωκράτη. Ο δάσκαλος βρίσκεται στη φυλακή και συζητάει με τους φίλους του για την αθανασία της ψυχής. Στο τέλος του διαλόγου περιγράφονται οι τελευταίες συγκινητικές στιγμές του Σωκράτη.

Πολιτεία (ἢ περὶ τοῦ δικαίου· πολιτικός)

Αποτελείται από 10 βιβλία. Ορίζονται η έννοια, η προέλευση και ο σκοπός της δικαιοσύνης και γίνεται αναφορά στο σχηματισμό των κρατών. Η περί δικαίου θεωρία συσχετίζεται με τη διάκριση των τάξεων.

Υποστηρίζεται ότι οι κυβερνήτες πρέπει να διαθέτουν σοφία, οι πολεμιστές ανδρεία, ενώ η σωφροσύνη πρέπει να υπάρχει σε όλους. Επισημαίνεται ότι η δικαιοσύνη απαιτεί από τον καθένα να ασχολείται με την εργασία του, χωρίς να παρεμποδίζει τους άλλους. Παρουσιάζονται οι αρχές της ιδανικής πολιτείας και εξαιρείται η σημασία και η θεμελιακή θέση της παιδείας (μύθος του σπηλαίου).

Η παιδεία θεωρείται η μόνη οδός για τη γνώση της αλήθειας, τη γνώση των Ιδεών και τη θέαση (= ενατένιση) του Αγαθού. Τέλος, γίνεται λόγος για τα πολιτεύματα [τιμοκρατία (= εξουσία ανάλογα με τον πλούτο), ολιγαρχία, δημοκρατία, τυραννίδα] και ο διάλογος κλείνει με το μύθο του θανάτου και της μεταθανάτιας κρίσης.

Σύμπλεγμα αγαλμάτων από το σπίτι «του Έρωτα και της Ψυχής» 4ος αιώνας μ.Χ. Ελεύθερη απόδοση

Γεροντική περίοδος

Θεαίτητος (ἢ περὶ ἐπιστήμης· πειραστικός)

Θέμα της συζήτησης είναι η επιστήμη (= γνώση) και τα είδη της. Το συμπέρασμα των συνομιλητών είναι ότι η γνώση, που απορρέει από τη λογική, διαχωρίζεται από τη γνώση που προκύπτει από την εμπειρία.

Παρμενίδης (ἢ περὶ ἰδεῶν· λογικός)

Ο Σωκράτης αμφισβητεί τις απόψεις του Ζήνωνα και εκθέτει τη θεωρία για την ύπαρξη των ἰδεῶν. Ο Παρμενίδης διατυπώνει αντιρρήσεις που οδηγούν το Σωκράτη σε αμηχανία. Ο Πλάτωνας παραδέχεται ότι μόνο με τη διαλεκτική μπορούν να προωθηθούν τα προβλήματα αυτά.

Σοφιστής (ἢ περὶ τοῦ ὄντος· λογικός)

Αναπτύσσεται η θεωρία του Εἶναι (= η σταθερή και αμετάβλητη πραγματικότητα σε αντιδιαστολή προς το γίνεσθαι –εξέλιξη– και το φαίνεσθαι), συζητείται η φύση του σοφιστή, η αντίθεσή του προς το φιλόσοφο, ενώ ασκείται κριτική των σοφιστικών θεωριών περὶ τοῦ ὄντος.

Φαῖδρος (ἢ περὶ καλοῦ· ἠθικός)

Ο Φαῖδρος και ο Σωκράτης, περνώντας ανυπόδητοι τον Ιλισό, κάθονται στην πυκνή σκιά ενός πλατανιού. Εκεί συζητούν για κάποιον ερωτικό λόγο του ρήτορα Λυσία. Ο Σωκράτης διατυπώνει επικριτικές απόψεις για το λόγο και ύστερα από παράκληση του Φαίδρου αναφέρεται στη ρητορική, στον έρωτα και στην ψυχή. Παραβάλλει το λογικό μέρος της ψυχής (λογιστικόν) με ηνίοχο ο οποίος προχωρεί με άρμα (ξυνωρίς) που σέρνουν άλογα· το ένα είναι ήμερο (θυμοειδές), τιθασεύεται εύκολα και θέλει να φέρει το άρμα στον κόσμο των ἰδεῶν,

ενώ το άλλο (ἐπιθυμητικόν) προσπαθεί να παρασύρει τον ηνίοχο και να φέρει το άρμα στα γήινα και στα κατώτερα πράγματα. Ο ηνίοχος, όμως, πρέπει να προσπαθήσει ώστε να μην υπερισχύσει το δεύτερο άλογο, γιατί τότε θα εξαθλιωθεί η ψυχή. Η περί ψυχής θεωρία σχετίζεται με τη διάκριση των τάξεων στην Πολιτεία.

Πολιτικός (ἢ περὶ βασιλείας [= πολιτικῆς τέχνης]· λογικός)

Θέμα του διαλόγου είναι η φύση του πολιτικού άνδρα. Οι συνομιλητές παραδέχονται ότι ο «πολιτικός άνήρ» κατέχει τη γνώση και στο πρόσωπό του ολοκληρώνεται το πολιτικό ιδεώδες.

Φίληβος (ἢ περὶ ἡδονῆς· ἠθικός)

Κεντρικό θέμα του είναι η ηδονή, η ηθική φιλοσοφία και η ψυχολογία. Πραγματεύεται το θέμα της ηδονής και το ερώτημα αν η ηδονή ή η φρόνηση είναι το ύψιστο αγαθό.

Τίμαιος (ἢ περὶ φύσεως· φυσικός = αναφερόμενος στη φύση και την αρχική αιτία των πραγμάτων)

Πραγματεύεται θέματα που σχετίζονται με την ιστορία της δημιουργίας του κόσμου (μύθος της Ατλαντίδας), συνοψίζοντας τις δοξασίες των προσωκρατικών.

Κριτίας (ἢ Ἀτλαντικός· ἠθικός)

Θέμα του είναι η Ατλαντίδα¹, που αντιτίθεται στην ιδανική αρχαία Αθήνα. Περιγράφεται η άνετη ζωή των κατοίκων της και η τιμωρία τους (καταποντισμός) από το Δία εξαιτίας της πλεονεξίας τους. Ο διάλογος δεν ολοκληρώθηκε.

1. Μυθική χώρα, όπου κατοικούσε ο Τιτάνας Άτλας, στα δυτικά των Ηρακλείων στηλών (Γιβραλτάρ).

Νόμοι (ἢ περὶ νομοθεσίας· πολιτικός)

Το έργο αποτελείται από 12 βιβλία και ένα επίμετρο («Έπινομίς») που πραγματεύεται την επιστήμη των αριθμών. Τα πρόσωπα του διαλόγου (απουσιάζει ο Σωκράτης) συζητούν για την ίδρυση μιας πόλης στην οποία την εξουσία θα έχουν οι νόμοι. Κύρια θέματα των συνομιλητών είναι η επιλογή της τοποθεσίας, ο αριθμός των πολιτών, το εκπαιδευτικό σύστημα και το νομοθετικό πλαίσιο της πόλης. Στο έργο δε γίνεται αναφορά της θεωρίας των Ιδεών και τα πράγματα αντιμετωπίζονται με τρόπο περισσότερο θετικό και ρεαλιστικό.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΗΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΜΦΥΛΙΟΥ (Πλάτ. Πολιτεία Χ, 616)

Ο μύθος αποτελεί την απάντηση (621 cd) στη διήγηση για το «δακτύλιο του Γύγη».

Ο Ηρ σκοτώθηκε στον πόλεμο και τη στιγμή που επρόκειτο να ταφεί ξαναγύρισε στη ζωή και άρχισε να ιστορεί στους συντρόφους του όσα η ψυχή του, αφού βγήκε από το σώμα του, μπόρεσε να δει στον άλλο κόσμο.

«Έλεγε, λοιπόν, πως ήτανε μπροστά, όταν ένας ρωτήθηκε από κάποιον άλλον πού είναι ο Αρδιαίος ο μέγας, που ήτανε τύραννος σε κάποια πόλη της Παμφυλίας. [...] Την ίδια στιγμή άνδρες άγριοι, και να τους ιδείς ολόπυροι, βρίσκονταν εκεί και άλλους τους έπιαναν και τους τραβούσαν· τον Αρδιαίο όμως και μερικούς άλλους, αφού τους έδεσαν τα πόδια, τα χέρια και το κεφάλι, αφού τους έριξαν καταγής και τους έγδαραν, άρχισαν να τους σέρνουν πλάι από το δρόμο

έξω, και να τους ξεσχίζουν επάνω στ' ασπαλάθια,
και σ' όλους, όσοι περνούσαν απ' εκεί, δήλωναν για
ποιες αιτίες υποφέρουν τούτοι και πως τους πάνε να
τους ρίξουν μέσα στον Τάρταρο».

(Μτφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος)

Ο Γιώργος Σεφέρης εμπνέεται το εξαίσιο ποίημα
«'Επί Άσπαλάθων...» (πρώτη δημοσίευση 23/9/1971),
το κύκνειο άσμα της ποιητικής του δημιουργίας, κα-
ταδικάζοντας τη δικτατορία.

γ) Οι βασικές αρχές της φιλοσοφίας του

Η πλατωνική φιλοσοφία διαμορφώθηκε σταδιακά και η εξέλιξή της γνώρισε πολλές φάσεις. Τα προγενέστερα φιλοσοφικά ρεύματα (Ηράκλειτου, Σωκράτη, Πυθαγορείων και Ελεατών) συνέβαλαν σημαντικά στη δημιουργία της. Αρχικά, ακολούθησε τις σωκρατικές απόψεις για θέματα όπως η έννοια της ψυχής, της αρετής και της γνώσης. Η φιλοσοφία του συνδέθηκε στενά με τη φιλοσοφία των Πυθαγορείων, τα Μαθηματικά¹ και τη Γεωμετρία, που τον βοήθησαν στην προώθηση της σκέψης και της κοσμοθεωρίας του.

1. «Μηδεις άγεωμέτρητος είσίτω» υπήρχε ως προμετωπίδα στην Άκαδημία του Πλάτωνος.

Η θεωρία των Ιδεών

Κυρίαρχη θέση στη φιλοσοφία του Πλάτωνα κατέχει η θεωρία των Ιδεών. Σύμφωνα με αυτήν, παράλληλα με τον αισθητό κόσμο, υπάρχει ο πραγματικός κόσμος των Ιδεών (τῶν ὄντως ὄντων), που είναι προσιτός μόνο στο νου και όχι στις αισθήσεις. Ο αισθητός κόσμος μεταβάλλεται συνεχώς, φθείρεται και η δημιουργία του προσδιορίζεται χρονικά. Αντίθετα, ο κόσμος των Ιδεών είναι αιώνιος και αμετάβλητος. Ο αισθητός κόσμος, λόγω της μεταβολής και της φθοράς στις οποίες υπόκειται, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της γνώσης, που πρέπει να είναι σταθερή και αιώνια.

Στην κορυφή των Ιδεών ο Πλάτων τοποθετεί την ιδέα του αγαθού, το οποίο αποτελεί τον απώτατο σκοπό του κόσμου και συμπίπτει με την έννοια του θεού. Ο άνθρωπος μπορεί να φτάσει στις Ιδέες μόνο με τη λογική, που είναι απαλλαγμένη από τις αισθήσεις και αυτή με τη σειρά της οδηγεί στην επιστήμη.

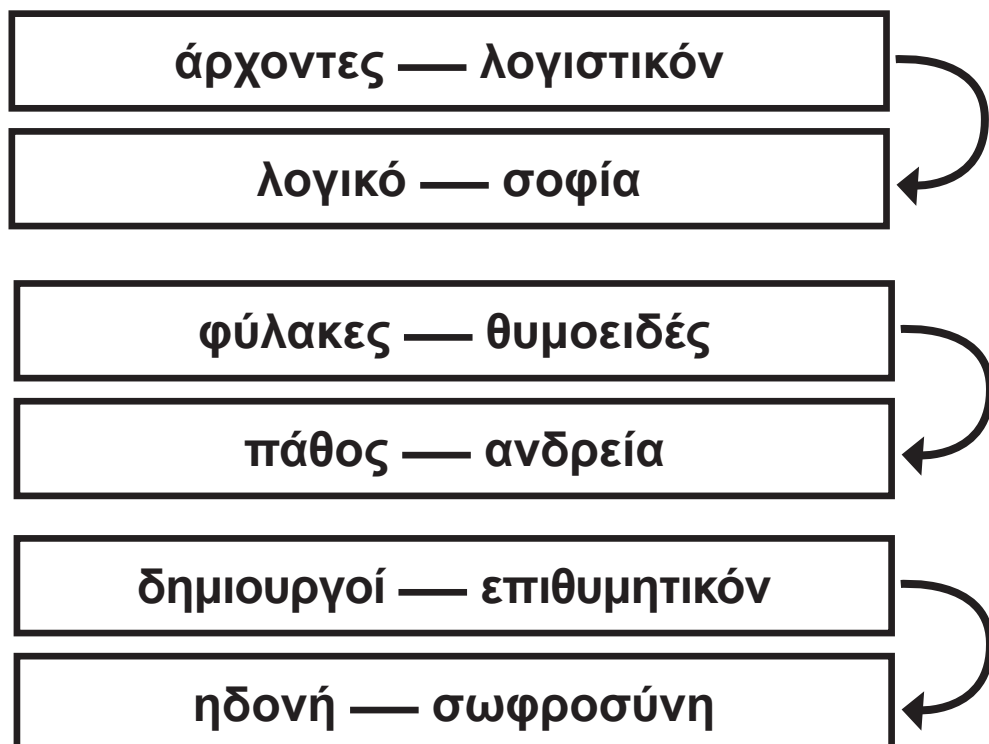
Στον υπερβατικό χώρο της ιδέας του αγαθού ή του θεού βρίσκεται και η έννοια της ψυχής, η οποία κατέχει επίσης κεντρική θέση στην πλατωνική φιλοσοφία. Ο άνθρωπος ζούσε κάποτε σαν άυλη ψυχή, αλλά κατέληξε στον υλικό κόσμο και απέκτησε σώμα, που είναι δεσμωτήριο της ψυχής· γι' αυτό πρέπει να αποδυθεί σε έναν αγώνα, προκειμένου να απαλλαγεί από την ύλη και με το θάνατό του να επανέλθει στον κόσμο των Ιδεών. Αν δεν το κατορθώσει, η ψυχή του επανέρχεται στη ζωή και μετενσωματώνεται.

Ιδεώδης πολιτεία

Άμεση σχέση με την ανθρώπινη ζωή έχουν η πολιτική και η ηθική, που αποτελούν βασικά θέματα της διαλεκτικής του Πλάτωνα και πρέπει να συνυπάρχουν αρμονικά, προκειμένου να υπάρξει ιδεώδης πολιτεία. Η αρμονία όμως αυτή προϋποθέτει καταμερισμό έργων σε τρεις τάξεις: Στην τάξη των βιοτεχνών, των γεωργών και των εμπόρων ανατίθεται η φροντίδα για τα υλικά αγαθά. Στις τάξεις των φυλάκων και των αρχόντων ανατίθενται, αντίστοιχα, η φρούρηση και η κυβέρνηση, αφού αποκτήσουν την απαιτούμενη για τους σκοπούς αυτούς εκπαίδευση.

Για να αποφευχθούν οι κίνδυνοι που προέρχονται από το προσωπικό συμφέρον, ο Πλάτων προτείνει την κοινοκτημοσύνη των περιουσιών στις δύο ανώτερες κοινωνικές τάξεις.

Η διάκριση των τάξεων μπορεί να παραλληλιστεί με τα τρία μέρη της ψυχής που διακρίνει ο Πλάτων και έτσι διαμορφώνεται το σύστημα:

Τη δικαιοσύνη την κατατάσσει ως τέταρτη αρετή, η οποία βρίσκεται σε όλες τις άλλες και πάνω από όλες, γιατί μόνο με αυτήν εξασφαλίζεται η αρμονία του συνόλου.

Όσα υποστηρίζει ο Πλάτων για την ιδανική πολιτεία αποδεικνύουν ότι δεν ήταν μόνο μεταφυσικός αλλά και πολιτικός φιλόσοφος. Διαφωνούσε με τη δημοκρατία της εποχής του, με την κυριαρχία των πλουσίων και την αδικία που επικρατούσε σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο οραματιζόταν την ιδανική πολιτεία, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ· αποτέλεσε όμως στόχο των φιλοσόφων που εμπνεύστηκαν από τις απόψεις του.

Επίδραση

Η φιλοσοφία του Πλάτωνα μελετήθηκε σε βάθος σε όλους τους αιώνες και δεν έπαψε να συγκινεί και να ενδιαφέρει, μέχρι σήμερα. Οι Πατέρες της Εκκλησίας τη χρησιμοποίησαν, για να συστηματοποιήσουν τη χριστιανική διδασκαλία. Στους χρόνους της Αναγέννησης άσκησε επίσης δημιουργική επιρροή. Στα νεότερα χρόνια, όλο και περισσότερο οι άνθρωποι επικαλούνται τον Πλάτωνα στην προσπάθειά τους να δώσουν λύσεις σε προβλήματα που τους απασχολούν. Η πλατωνική φιλοσοφία εξακολουθεί να ασκεί, έως τις μέρες μας, γόνιμη επίδραση.

3. Αριστοτέλης (384–322 π.Χ.)

α) Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αριστοτέλης, γιος του γιατρού Νικόμαχου, γεννήθηκε στα Στάγ(ε)ιρα της Χαλκιδικής. Σε ηλικία 17 ετών ήρθε στην Αθήνα και εντάχθηκε στην Ακαδημία του Πλάτωνα, όπου παρέμεινε είκοσι χρόνια, κατά τα οποία διακρίθηκε για τη φιλομάθεια και τη διαλεκτική του δεινότητα. Συζήτησε, μελέτησε, έγραψε και με την επίμονη εργασία του αναδείχθηκε σε μεγάλη πνευματική προσωπικότητα.

Μετά το θάνατο του Πλάτωνα, πήγε στην Άσσο της Τρωάδας και στη Μυτιλήνη, όπου συνέχισε τις φιλοσοφικές του μελέτες, χειραφετημένος πλέον σε μεγάλο βαθμό από τις βασικές θεωρίες του Πλάτωνα.

Το 342 π.Χ. πήγε στην Πέλλα, για να αναλάβει την εκπαίδευση του Αλέξανδρου¹, και ύστερα από τρία χρόνια επέστρεψε στην Αθήνα, όπου, το 335 π.Χ., ίδρυσε δική του σχολή, το «Λύκειον»². Η σχολή ονομάστηκε και «περιπατητική» ή «περίπατος», γιατί η διδασκαλία γινόταν καθώς οι μαθητές βάδιζαν κάτω από τις δενδροστοιχίες, κοντά στην όχθη του Ιλισσού ποταμού.

Ως μέθοδο διδασκαλίας είχε το συνεχές λόγο, γιατί οι φυσικές και ιστορικές έρευνες του Αριστοτέλη δεν μπορούσαν να διδαχθούν διαλογικά.

-
1. Ο Αλέξανδρος τιμώντας το δάσκαλό του έλεγε συχνά ότι στον πατέρα του χρωστούσε τη ζωή (ζῆν), ενώ στο δάσκαλό του την καλή ζωή (τὸ εὖ ζῆν).
 2. Η ονομασία προέρχεται από την περιοχή λατρείας του Λύκειου (= φωτεινού) Απόλλωνα, κοντά στο Λυκαβηττό.

Όταν πέθανε ο Αλέξανδρος, οι Αθηναίοι ανέλαβαν την ηγεμονία των Ελλήνων κατά των Μακεδόνων και οι μακεδονίζοντες περιέπεσαν σε δυσμένεια. Σ' αυτούς ανήκε και ο Αριστοτέλης, ο οποίος κατέφυγε στη Χαλκίδα, στο σπίτι της μητέρας του Φαιστίδας, όπου τον επόμενο χρόνο πέθανε. Στο Λύκειο τον διαδέχθηκε ο μαθητής του Θεόφραστος (372–286 π.Χ.), από την Ερεσό της Λέσβου, γνωστός κυρίως από τους Χαρακτήρες, ένα σατιρικό έργο, από 30 σκίτσα προσώπων, που δημιούργησε ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος.

β) Το έργο του Αριστοτέλη

Το αριστοτελικό έργο καλύπτει όλους τους τομείς του επιστητού. Η ζωολογία, η βοτανική, η βιολογία, η μηχανική, η λογική, η διαλεκτική, η ρητορική, η πολιτική, η ποιητική, η φυσική και η μεταφυσική αποτελούν αντικείμενο των μελετών του και της διδασκαλίας του.

Οι μελετητές του Αριστοτέλη διακρίνουν την επιστημονική και φιλοσοφική δράση του σε τρεις περιόδους: την πρώτη αθηναϊκή, την περίοδο της Άσσου–Λέσβου–Πέλλας και τη δεύτερη αθηναϊκή. Στην πρώτη περίοδο η σκέψη του είναι επηρεασμένη από τον Πλάτωνα, ενώ κατά τη δεύτερη και την τρίτη το ενδιαφέρον του επικεντρώνεται σε επιστημονικές μελέτες.

Γλώσσα – Ύφος

Τα συγγράμματά του, σε αττική γλώσσα, χαρακτηρίζονται από αφθονία νέων όρων, τεχνικών και επιστημονικών, και από την ακρίβεια με την οποία χρησιμοποιεί τις λέξεις της κοινής γλώσσας. Δεν τον απασχολεί η

λεπτότητα της αττικής διαλέκτου, αλλά χρησιμοποιεί με πολλή άνεση λέξεις της ομιλούμενης γλώσσας προαναγγέλλοντας έτσι την κοινή διάλεκτο. Οι εκφράσεις του είναι ζωηρές, με λίγες εικόνες και μεταφορές. Συχνά ο λόγος του, σε ύφος απλό, αλλά αυστηρά επιστημονικό (επιστημονική πραγματεία), παρουσιάζεται βραχύς και ελλειπτικός, με αποτέλεσμα η κατανόησή του να γίνεται ενίοτε δύσκολη.

Φιλοσοφικές απόψεις

Ο Αριστοτέλης υπήρξε κορυφαίος διδάσκαλος της επιστήμης και των θεωρητικών αναζητήσεων του ανθρώπου. Σύμφωνα με τις απόψεις του, η επιστήμη έχει σκοπό τη γνώση της ουσίας των πραγμάτων και η ουσία αυτή βρίσκεται στη γενική ιδέα του επιστητού. Δεν υπάρχει επιστήμη του ειδικού, αλλά μόνο επιστήμη του γενικού. Η ουσία των πραγμάτων δεν ανάγεται σε μια γενική αρχή. Στο θέμα αυτό διαφοροποιείται από τον Πλάτωνα, ο οποίος εξαρτούσε τα πάντα από την υπέρτατη ιδέα του αγαθού. Ο Πλάτων αναζητούσε την ερμηνεία του αισθητού κόσμου μέσω του νοητού, του κόσμου των Ιδεών. Αντίθετα, ο Αριστοτέλης απορρίπτει τη θεωρία των Ιδεών και πιστεύει ότι δεν υπάρχει νοητός κόσμος διαφορετικός από τον αισθητό ούτε γνώση χωρίς την αίσθηση. Σώμα και ψυχή βρίσκονται στην ίδια σχέση, όπως η ύλη και η μορφή (είδος). Η μορφή είναι αναμειγμένη με την ύλη, ενώ η πλατωνική ιδέα ήταν χωρισμένη από αυτήν. Για τον Αριστοτέλη η γνώση ενός πράγματος προϋποθέτει τη διάκριση των στοιχείων από τα οποία προσδιορίζεται και που αποτελούν τα αίτιά του: α) την ύλη από την οποία γίνεται, β) τη μορφή (το είδος) που παίρνει η ύλη,

γ) το κινούν, τη δύναμη δηλαδή που το διαμορφώνει, και δ) το σκοπό (τὸ τέλος) για τον οποίο πραγματοποιείται. Το πιο σημαντικό από τα τέσσερα είναι το αίτιο του σκοπού.

Ο φιλόσοφος θεωρεί ότι το γεγονός είναι η βάση κάθε επιστήμης και γι' αυτό το αναζητεί σε όλες τις πηγές των πληροφοριών. Συλλέγει και μελετά κάθε είδους γεγονότα. Με αυτά θεμελιώνει τις θεωρίες του και επιδιώκει να εξηγήσει καθετί που υπάρχει.

Επίδραση

Ο Αριστοτέλης επηρέασε την παγκόσμια σκέψη όσο κανείς άλλος φιλόσοφος. Μελέτησε τις απόψεις των προγενέστερων φιλοσόφων, τις συστηματοποίησε και συγκρότησε τη φιλοσοφική επιστήμη. Το έργο του αποτελεί την κορυφαία φάση της ελληνικής φιλοσοφίας και συνέβαλε σημαντικά στην προαγωγή της επιστήμης και στη δημιουργία πολλών νέων κλάδων της.

Τομείς ενασχόλησης

Οι κυριότεροι επιστημονικοί κλάδοι με τους οποίους ασχολήθηκε ο Αριστοτέλης ήταν:

Λογική

Αποφασιστική ήταν η συμβολή του στη γένεση της Λογικής. Η Λογική του ασχολείται με τη σκέψη του ανθρώπου στην καθημερινή του ζωή και διακρίνεται σε αναλυτική και διαλεκτική. Κεντρική θέση στη μέθοδο με την οποία διερευνά τα φιλοσοφικά και επιστημονικά προβλήματα κατέχουν η παρατήρηση και η επαγωγή, η απόδειξη, συλλογισμός.

Φυσική

Σημαντική είναι και η Φυσική του, η οποία έχει ως αντικείμενο τα όντα που υπάρχουν «φύσει», όσα δηλαδή έχουν μέσα τους κίνηση και στάση. Τέτοια είναι τα ζώα, τα φυτά, αλλά και η γη, το πυρ, ο αέρας και το νερό. Οι φυσικές μελέτες του Αριστοτέλη επηρέασαν τους μεγάλους εκπροσώπους της νεότερης φυσικής και φιλοσοφίας.

Βιολογία

Στον τομέα της βιολογίας η συμβολή του υπήρξε επίσης σπουδαία, αφού στα έργα του ερμηνεύεται η γένεση της ζωής με κύρια έννοια την εντελέχεια (έν - τέλος - ἔχειν = ολοκλήρωση, δηλαδή ό,τι έχει μέσα του την τελείωση). Ο αριστοτελικός αυτός όρος σημαίνει τη μετάβαση της άμορφης ύλης από την περιοχή της δυνατότητας (έν δυνάμει) στην περιοχή της πραγματικότητας (έν ἐνεργείᾳ), όπου εντάσσεται χάρη στη συγκεκριμένη μορφή που της δόθηκε, σύμφωνα με το σκοπό του δημιουργού της. Για τα έμβια όντα πρώτη εντελέχεια είναι η ψυχή, η οποία διαπλάθει και συντηρεί τον οργανισμό τους, δημιουργεί και κατευθύνει τις κινήσεις και τις αισθήσεις τους.

Ψυχολογία

Η ψυχολογία του, δηλαδή η επιστήμη που έχει αντικείμενο τη μελέτη της ψυχής, μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος των θεωριών που αναπτύχθηκαν στους νεότερους χρόνους. Βασικές έννοιές της είναι τα «πάθη», οι «δυνάμεις», οι «έξεις», η «αίσθηση», ο «νους», η «επιθυμία» και η «βούληση».

Ἠθική

Ἡ ἠθική του, που ασχολείται με τους κανόνες των πράξεων του ανθρώπου, ἔχει ως κέντρο της το αγαθό, την αρετή και την ευδαιμονία. Τρεις εἶναι οι κύριες αρετές σύμφωνα με τις οποίες ο ἄνθρωπος ζει με ευδαιμονία: ἡ σοφία, ἡ σύνεση και ἡ σωφροσύνη. Ἡ αρχή του «ορθοῦ μέσου» εἶναι μια σωστή αναλογία ανάμεσα σε δύο ἄκρα, ὅπως, για παράδειγμα, το θάρρος ανάμεσα στην ανανδρία και την ἀλόγιστη τόλμη.

Πολιτική

Οι ἀπόψεις του για την πολιτική συμπυκνώνονται στο θέωρημα σύμφωνα με το οποίο ο ἄνθρωπος εἶναι «ζῶον πολιτικόν», ἕνα ον δηλαδή που ἔχει ἐμφυτη τη διάθεση να ζει στην κοινότητα μιας πόλης. Ἡ πολιτική κοινωνία δεν εἶναι κάτι τεχνητό, ἀλλὰ υπάρχει ἀπὸ τη φύση για να εξασφαλίζει το «κοινῆ συμφέρον» των πολιτῶν.

Τέχνη του λόγου

Εξετάζει προβλήματα αισθητικής και κριτικής ἀξιολόγησης των ἔργων τέχνης (τεχνοκριτική).

Διαίρεση του ἔργου του

Τα σημαντικότερα ἔργα του διακρίνονται στις ομάδες που ἀκολουθοῦν:

- I. Διάλογοι, στους οποίους χρησιμοποιεῖ την πλατωνική μέθοδο για τη διατύπωση φιλοσοφικῶν θεμάτων. Ἀπὸ τους διαλόγους διασώθηκαν μόνο κάποια ἀποσπάσματα.

- II.** Έργα πολυμάθειας (Άθηναίων πολιτεία και Διδασκαλίες, από τις οποίες διασώθηκαν ελάχιστες φράσεις).
- III.** Πραγματείες ή Διατριβές, στις οποίες προσεγγίζει, κατά τρόπο επιστημονικό, αρκετά από τα θέματα που σχετίζονται με τους διάφορους τομείς της ζωής. Εδώ εντάσσονται όσα αναφέρονται στο θεωρητικό μέρος της επιστήμης (Φυσικά, Μετὰ τὰ Φυσικὰ ή Πρώτη Φιλοσοφία, Περί ψυχῆς κ.ά.).
- IV.** Έργα που αναφέρονται στην πρακτική εφαρμογή: Πολιτικά, Ἠθικά, Ὅργανον (δηλαδή εργαλείο για κάθε γνώση, από πέντε πραγματείες σχετικές με τη Λογική), Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι, Ῥητορική, Περί ποιητικῆς.
- V.** Έγραψε και ποιήματα, όπως τον παιάνα «Ὑμνος εἰς Ἑρμε(ί)αν», ύμνο στην ηθική Αρετή.

Περιλήψεις των κυριότερων έργων του

Άθηναίων Πολιτεία

Το έργο διαιρείται σε δύο μέρη: Στο πρώτο εξιστορούνται οι πολιτικές μεταβολές της Αθήνας και διασώθηκε σχεδόν στο σύνολό του. Στο δεύτερο μέρος, από το οποίο έχουμε μόνο αποσπάσματα, αναφέρεται η ιστορία της Αθήνας. Η Άθηναίων Πολιτεία αποτελούσε μέρος συλλογής πολλών πραγματειών (Πολιτεῖαι πόλεων), στις οποίες ο Αριστοτέλης είχε μελετήσει τα πολιτεύματα 158 πόλεων, ελληνικῶν ή βαρβαρικῶν.

Διδασκαλίες

Πρόκειται για κατάλογο θεατρικῶν παραστάσεων με τους τίτλους των έργων, τα ονόματα των συγγραφέων, των χορηγῶν και των νικητῶν. Δεν παρατίθενται απλῶς

τα στοιχεία αυτά, αλλά γίνεται αναφορά στην οργάνωση των αγώνων, στον ποιητή των «διδασκομένων» έργων και σε άλλα θέματα που σχετίζονται με την ιστορία του δράματος.

Φυσικά

Στο έργο διατυπώνονται οι αρχές και οι όροι με βάση τους οποίους γίνεται η αριστοτελική ερμηνεία της φύσης και αναπτύσσεται η θεωρία των τεσσάρων αιτιών κάθε πράγματος (ύλη, μορφή, κίνηση, σκοπός). Με τη θεωρία αυτή συνδέεται και η έντελέχεια, η δύναμη δηλαδή που δίνει μορφή στην ύλη και οδηγεί τα όντα στην πραγμάτωση του είδους τους και στην ολοκλήρωση της κατάστασής τους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

«Εἰς Ἀρετὴν»

Ἀρετὰ πολὺμοχθε γένει βροτείῳ,
θήραμα κάλλιστον βίῳ,
σᾶς πέρι, παρθένε, μορφᾶς
καὶ θανεῖν ζηλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος
καὶ πόνους τλῆναι μαλεροῦς ἀκάμαντας...

Πολύμοχθη Ἀρετὴ μες στῶν θνητῶν τὸ γένος
εἶσαι τοῦ βίου ὁ πῖο μεγάλος στόχος,
για τὴ δική σου παρουσία, Παρθένα,
τιμὴ κι ἡ μοῖρα τοῦ θανάτου στὴν Ελλάδα
κι οἱ κόπτοι υποφερτοί, οἱ πῖο σκληροί κι ἀκάμαντοι·
θροφὴν ἀθανασίας χάρισες στὸ πνεῦμα μας, ἀνώτερη
κι ἀπ' τὴ λατρεία τοῦ χρυσοῦ ἢ τῶν γονέων
καὶ τοῦ ὕπνου ἀκόμη που ἀπαλά μας νανουρίζει.

Αφού κι ο θεός Ηρακλής για σένα
κι οι δυο Διόσκουροι της Λήδας
πάρα πολλούς τελέσαν άθλους,
αντλώντας απ' τη δύναμή σου·
κι εσέ ποθώντας ο Αχιλλέας
κι ο Αίαντας διάβηκαν στον Άδη.
Για τη δική σου του Αταρνέα το θρέμμα
του ήλιου το φως αποξενώθηκε.
Μα μένει αείμνηστος στα έργα του
κι η Μούσα μου, της Μνημοσύνης
η κόρη, αθάνατον θα κάμει,
σεβόμενη τον Ξένιον Δία
και την πιστή Φιλία επιβραβεύοντας.

(Μτφρ. Γ. Δάλλας)

Στον παιάνα αυτό, που έχει τίτλο «Ύμνος εις Έρ-
με(ί)αν», από τα ελάχιστα ποιήματα του Αριστοτέλη
που σώθηκαν, ο φιλόσοφος υμνεί την ηθική Αρετή, η
οποία οδηγεί στην ανθρώπινη ευδαιμονία και ηθική
τελειότητα στη ζωή, αλλά και στη μεταθανάτια αμοιβή.
Είναι αφιερωμένο στον Ερμεία, που ήταν πλατωνικός
φιλόσοφος από την πόλη Αταρνέα της Αιολίδας. Ο
Ερμείας από δούλος έγινε ηγεμόνας της πόλης, αφού
πρώτα σπούδασε φιλοσοφία στην Αθήνα και συνδέ-
θηκε με φιλικούς δεσμούς με τον Πλάτωνα και τον Αρι-
στοτέλη. Συνελήφθη από τους Πέρσες και εκτελέστηκε
με άγριο τρόπο. Το άγγελμα για τον τραγικό θάνατο
του φίλου του προκάλεσε βαθιά συγκίνηση στον Αρι-
στοτέλη, ο οποίος συγκλονισμένος έγραψε τον Ύμνο.

Μετὰ τὰ Φυσικὰ ἢ Πρῶτη Φιλοσοφία

Ἡ ονομασία οφείλεται στη σειρά των ἔργων, ἐπειδὴ στην ἐκδοση ἀπὸ τον Ἀνδρόνικο το Ρόδιο, φιλόσοφο του 1ου αἰ. π.Χ., εἶχε τοποθετηθεῖ μετὰ τα Φυσικὰ. Ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται ο νεότερος ὅρος «μεταφυσική». Το ἔργο ἀρχίζει με την ἀποδοχὴ τῆς ἀποψῆς, σύμφωνα με την ὁποία ο ἄνθρωπος «φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρέγεται». Στη συνέχεια ο Ἀριστοτέλης, ἀναζητώντας την ἀρχὴ τῆς κίνησης, ὁδηγεῖται στο αἴτημα για την ὑπαρξὴ μίας κινούσας ἀρχῆς, του θεοῦ, του ὁποίου ὅμως δε δέχεται καμιὰ ἀνάμειξη στις ἀνθρώπινες υποθέσεις.

Περὶ ψυχῆς

Ἀναφέρεται σε ὅλες τις μορφές ζωῆς και διακρίνει τις διάφορες λειτουργίες τῆς ψυχῆς (αισθητική, θρεπτική, νοητική). Ἡ νοητικὴ λειτουργία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ ὅλες τις ἄλλες, εἶναι ἔργο του Νοῦ και ὑπάρχει μόνο στον ἄνθρωπο.

Ἠθικὰ

Ο ὅρος παραπέμπει στις τρεῖς πραγματείες του Ἀριστοτέλη για την ἠθική: Ἠθικὰ Νικομάχεια (10 βιβλία), Ἠθικὰ Εὐδήμεια (7 βιβλία) και Ἠθικὰ Μεγάλια (2 μόνο

βιβλία, παρά τον τίτλο). Τα δύο πρώτα τιτλοφορήθηκαν από τα ονόματα των εκδοτών (ο Νικόμαχος ήταν γιος του Αριστοτέλη και ο Εύδημος μαθητής του από τη Ρόδο). Περιεχόμενο των Ηθικών Νικομαχείων είναι η ευδαιμονία, η οποία, κατά το φιλόσοφο, αποτελεί τον απώτερο σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης. Η ευτυχία βρίσκεται σε άμεση σχέση με την αρετή, δηλαδή με την ηθική και διανοητική τελείωση. Η αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως στον άνθρωπο ούτε αποτελεί αντικείμενο μάθησης, όπως θεωρούσε ο Πλάτων. Είναι συνήθεια που αποκτάται με την ελεύθερη βούληση και ωθεί στην επιτέλεση του καλού. Βρίσκεται μεταξύ δύο άκρων (μεσότης), της υπερβολής και της έλλειψης.

Πολιτικά

Αποτελούνται από 8 βιβλία, στα οποία ο Αριστοτέλης ασχολείται με τη μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών και των προβλημάτων τους. Στο Α΄ βιβλίο δίνει τον ορισμό του κράτους, στο Β΄ ασκεί κριτική στα συστήματα που προτείνουν κάποιο πολίτευμα ως ιδεώδες, στο Γ΄ κατατάσσει τις διάφορες μορφές πολιτευμάτων. Στα Δ΄ – ΣΤ΄ αναφέρεται στην ποικιλία των καθεστώτων, στον τρόπο θεμελίωσης και φθοράς τους. Στο Ζ΄ κάνει λόγο για την ιδανική πολιτεία, ενώ στο Η΄ για την εκπαίδευση του πολίτη. Ο ίδιος δεν τάσσεται ανοικτά υπέρ ενός συγκεκριμένου πολιτεύματος. Δείχνει πάντως προτίμηση για ένα μεικτό πολίτευμα (ολιγαρχίας και δημοκρατίας), το οποίο ονομάζει απλά πολιτεία. Αποδοκιμάζει όμως όλα τα πολιτεύματα που συνιστούν παρεκβάσεις της βασιλείας, της αριστοκρατίας και της δημοκρατίας, δηλαδή την τυραννία, την ολιγαρχία και τη δημαγωγία.

Περὶ ποιητικῆς

Από τα δύο βιβλία που την αποτελούσαν μας διασώθηκε το πρώτο, το περιεχόμενο του οποίου αναφέρεται στην τραγωδία και στο έπος. Το δεύτερο βιβλίο αναφερόταν στην κωμωδία.

Ῥητορική

Αποτελείται από 3 βιβλία και δίνεται ο ορισμός της ρητορικής τέχνης και τα διάφορα είδη της. Γίνεται αναφορά στα συναισθήματα που προκαλούνται με το λόγο (οργή, φιλία, φόβος, ντροπή, λύπη, αγανάκτηση κ.ά.) και παρατίθενται τα στοιχεία που αφορούν τη σύνθεση και το ύφος του ρητορικού λόγου.

Επιβίωση

Το έργο του Αριστοτέλη σχολιάστηκε στους αρχαίους και μεταγενέστερους χρόνους και είχε μεγάλη απήχηση, γιατί έγινε γνωστό μέσω των αραβικών και λατινικών μεταφράσεων. Ο χριστιανισμός αξιοποίησε την αριστοτελική σκέψη· μια μεγάλη μορφή της Καθολικής Εκκλησίας, ο Θωμάς Ακινάτης (13ος αι.) χρησιμοποίησε τα έργα του ως βάση μιας χριστιανικής φιλοσοφίας. Ο Αριστοτέλης θεωρήθηκε αυθεντία και αλάθητος και επηρέασε ακόμη και τη σχολαστική θεολογία του Μεσαίωνα, που επιδίωκε να θεμελιώσει τα χριστιανικά δόγματα στη φιλοσοφία. Το ενδιαφέρον για το φιλόσοφο ανανεώθηκε στα χρόνια της Αναγέννησης. Σήμερα, το έργο του διαβάζεται με ιδιαίτερη προσοχή και ολοένα αναγνωρίζεται η αξία της σκέψης του.

Επιλογικά, οι δύο φιλόσοφοι Πλάτων και Αριστοτέλης, παρά τη μεταγενέστερη διαμάχη πλατωνικών και

αριστοτελικών¹, επέδρασαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της δυτικής φιλοσοφικής σκέψης.

IV. ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Φυσική ρητορεία

Η εκφώνηση λόγου, η αγόρευση σε ακροατήριο με ευφράδεια, η φυσική ευγλωττία και δομή (οργάνωση), θεωρούνταν ανέκαθεν χάρισμα εξαιρετικό που προκαλούσε το θαυμασμό. Ήδη στην ομηρική ποίηση οι αγορεύσεις των ηρώων καταλαμβάνουν μεγάλο χώρο

-
1. Ο κορυφαίος Ιταλός ζωγράφος και αρχιτέκτονας Ραφαήλ (1483 – 1520), εκφράζοντας την αντίθεση αυτή, παρουσίασε στην τοιχογραφία του «Αθηναϊκή Σχολή», στο Βατικανό, τον ιδεαλιστή Πλάτωνα να δείχνει με το δάκτυλο προς τον ουρανό, ενώ τον Αριστοτέλη προς το γήινο κόσμο.

(π.χ. ο ρήτορας Νέστωρ και οι λόγοι για να πειστεί ο Αχιλλέας να επιστρέψει στη μάχη, στο Ι της Ιλιάδας) και είναι φανερή η προσπάθεια των αρχηγών και, γενικότερα, των ομιλητών να πείσουν με το λόγο τους. Αλλά και στους ιστορικούς χρόνους τα άτομα τα προικισμένα από τη φύση με το χάρισμα της ευφράδειας (όπως στην Αθήνα, για παράδειγμα, ο Σόλων, ο Κλεισθένης, ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης και κυρίως ο Περικλής) διακρίνονταν και επαινούνταν από τους συμπολίτες τους. Σε όλες όμως αυτές τις περιπτώσεις οι αγορεύσεις, οι λόγοι, είναι προϊόντα φυσικής ρητορείας, φυσικό χάρισμα λίγων προνομιούχων.

Έντεχνη ρητορεία – Ρητορική

Η ρητορική είναι η έντεχνη ρητορεία, η τέχνη του λόγου. Αναπτύχθηκε παράλληλα με την οργάνωση της κοινωνίας, συνυφασμένη με την πολιτική ελευθερία και τη δημοκρατία. Με δεδομένο ότι η ρητορική δεινότητα μπορεί να αποκτηθεί με τη σπουδή και τη μελέτη, η τέχνη της ρητορικής είχε ακριβώς σκοπό να διδάξει, σε όσους δε διέθεταν έμφυτη ευγλωττία, τα μέσα με τα οποία ο λόγος τους θα μπορούσε να γίνει πιο τεχνικός και κατάλληλος να τέρψει και να πείσει τους ακροατές.

Οι αρχές

Η έντεχνη ρητορεία εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο χώρο της Ευρώπης, στη Σικελία (Συρακούσες), γιατί εκεί διαμορφώθηκαν οι κατάλληλες κοινωνικές συνθήκες ανάπτυξής της, το κλίμα δηλαδή εκείνο που

απαιτούσε προετοιμασμένο, καλά οργανωμένο και πειστικό λόγο. Οι συχνές πολιτικές μεταβολές, οι διώξεις αντιφρονούντων, οι διεκδικήσεις παρείχαν πρόσφορο έδαφος στη λειτουργία δικαστηρίων, στα οποία κατέφευγαν οι πολίτες, ιδιαίτερα μετά την κατάλυση της τυραννίας, διεκδικώντας το δίκιο τους. Η υπεράσπιση όμως των υποθέσεών τους απαιτούσε ικανότητα στη χρήση του λόγου, την οποία συνήθως δε διέθεταν και αναγκάζονταν να προσφεύγουν στις συμβουλές των έμπειρων αγορητών, των ρητόρων. Ο πρώτος που συνέταξε για τις δίκες αυτές λόγους και κανόνες ρητορικής ήταν ο Κόραξ ο Συρακούσιος. Στον πρώτο αυτό διδάσκαλο, που εισέπραττε δίδακτρα για τα μαθήματά του και είχε πολλούς μαθητές (πιο γνωστός ο Τισίας, στον οποίο αποδίδεται και το πρώτο εγχειρίδιο ρητορικής τέχνης), ανήκει και ο ορισμός της ρητορικής τέχνης: «πειθοῦς δημιουργός».

Η ανάπτυξη

Η ρητορική, όπως και όλα τα είδη του έντεχνου λόγου, καλλιεργήθηκε από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. και τελειοποιήθηκε στην Αθήνα, η οποία, ιδιαίτερα από τον Πελοποννησιακό πόλεμο και μετά, με την όλη πνευματική της ανάπτυξη και κοινωνική οργάνωση παρείχε το πλέον ευνοϊκό έδαφος για την εξέλιξη του είδους: η δημοκρατική λειτουργία, με την Εκκλησία του Δήμου¹, τη

1. Ήταν η συνέλευση των πολιτών της Αθήνας, ο κύριος οργανισμός του δημοκρατικού πολιτεύματος από τον οποίο εξαρτιόταν κάθε εξουσία και νόμος.

Βουλή των Πεντακοσίων¹, τις αθρόες δίκες², τις πολλές δημόσιες συγκεντρώσεις και εορτές, έδινε σε κάθε πολίτη τη δυνατότητα να πάρει το λόγο και η πειστική αγωγή εξασφάλιζε δύναμη και δόξα. Διάφοροι ειδικοί, γνώστες των νόμων και ικανοί στη ρητορική, ανέλαβαν να διδάξουν την ικανότητα της πειθούς στους πολιτικούς, που προσπαθούσαν να πάρουν με το μέρος τους το λαό και δε διέθεταν τη φυσική ευγλωττία, (ρητοροδιδάσκαλοι) και στους αντίδικους, που υποστήριζαν τον εαυτό τους στα δικαστήρια (λογογράφοι). Οι σοφιστές ήταν εκείνοι που καλλιέργησαν και προώθησαν την τέχνη του λόγου, με πρώτο διδάσκαλο και ιδρυτή σχολής ρητορικής στην Αθήνα το Γοργία το Λεοντίνο, μαθητή του Τισία, ο οποίος γοήτευε όλους με την ευφράδειά του.

Έτσι, λοιπόν, στο πλαίσιο συγκεκριμένων συνθηκών και αναγκών αναπτύχθηκε μια πραγματική τέχνη, η τέχνη του λόγου.

-
1. Η Βουλή των 500 (50 μέλη από καθεμιά από τις 10 φυλές, οι οποίοι είχαν την εξουσία –πρυτάνεις– για 36 ημέρες) μαζί με την Εκκλησία του Δήμου ασκούσαν τη νομοθετική εξουσία και επέβλεπαν τις αρχές της εκτελεστικής.
 2. Τα δικαστήρια στην Αθήνα ήταν ο Άρειος Πάγος, το έπι Παλλαδίω, το έπι Δελφίνω, το έν Πρυτανείω, το έν Φρεαττοϊ (στον Πειραιά). Το σπουδαιότερο όμως ήταν η Ήλιαία, που αποτελούνταν από 6.000 δικαστές (5.000 τακτικούς και 1.000 αναπληρωματικούς), και ήταν χωρισμένη σε 10 τμήματα των 500 τακτικών δικαστών και 100 αναπληρωματικών, από κάθε φυλή, για τις δίκες των κατοίκων της Αττικής και των συμμάχων.

Τα είδη

Η ρητορική ασκήθηκε από το πολιτικό βήμα (Εκκλησία του Δήμου, Βουλή των 500), στις εορτές και τις άλλες συναθροίσεις του λαού, όπως κατά την ταφή των υπέρ της πατρίδας πεσόντων (επιτάφιος λόγος) και τις δίκες. Διαμορφώθηκαν, επομένως, τρία είδη ρητορικού λόγου¹:

• Το συμβουλευτικό ή πολιτικό ή προτρεπτικό είδος

Περιλαμβάνει δημόσιες αγορεύσεις ή λόγους που εκφωνήθηκαν στη Βουλή ή την Εκκλησία του Δήμου (δημηγορίες). Ο συμβουλευτικός λόγος προτρέπει ή αποτρέπει, εξετάζει και αναλύει αυτό που συμφέρει ή βλάπτει το σύνολο. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συμβουλευτικής ρητορικής του 5ου αι. π.Χ. ήταν τα επιχειρήματα για το συμφέρον, το δίκαιο, την αναγκαιότητα και την πρακτική δυνατότητα. Ο επίδοξος πολιτικός αντιμετώπιζε το πρόβλημα να χειρίζεται τα ζητήματα αυτά με τρόπο προσωπικό, ικανότητα που η πρόσκτησή της, σίγουρα, δεν ήταν εύκολη. Ο Περικλής εφαρμόζει τη χρήση της εικονοποιίας προκειμένου τα επιχειρήματά του να εντυπωθούν με ζωντάνια στο μυαλό των ακροατών. Η εξαιρετική αυτή ικανότητα του μεγάλου πολιτικού προσείλκυσε αργότερα το θαυμασμό του Δημοσθένη, με τον οποίο το είδος αυτό απέκτησε δύναμη απaráμιλλη.

1. Ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία είδη ρητορικού λόγου (Ῥητορική, 1, 3) και συνεπώς τρία είδη ρητόρων: πολιτικό (ή συμβουλευτικό), δικαστικό (ή δικανικό) και επιδεικτικό.

• Το πανηγυρικό ή επιδεικτικό είδος

Είναι οι λόγοι που απαγγέλλονταν στις εορτές ή άλλες συγκεντρώσεις. Πρόκειται για λόγους που επαινούν ή μέμφονται πρόσωπα και πράξεις, αναφέρονται στο παρόν, αλλά συχνά υπενθυμίζουν και το παρελθόν και προδιαγράφουν το μέλλον εξετάζοντας το καλό και το κακό. Οι περισσότεροι επιδεικτικοί λόγοι γράφονταν από τους σοφιστές, για να τέρψουν ή να διαφημίσουν τη δεξιότητά τους στην επιχειρηματολογία και το ύφος. Οι λόγοι αυτοί, με την πρόθεση να λειτουργήσουν ως πρότυπα για τους μαθητές των σοφιστών, δε γράφονταν για να εκφωνηθούν αλλά ήταν έργα υποδειγματικά και συχνά παιγνιώδεις μελέτες (παίγνια). Καθοριστική στο θέμα αυτό ήταν η συμβολή του Γοργία, ο οποίος εισήγαγε και το είδος· το Έλένης έγκώμιον του Γοργία καθώς και η Ύπερ Παλαμήδους άπολογία είναι παραδείγματα αυτής της σοφιστικής επίδειξης. Ο μεγαλύτερος ρήτορας της επιδεικτικής ρητορικής ήταν ο μαθητής του Γοργία, ο Ισοκράτης. Παρ' όλο που οι περισσότεροι από τους λόγους του ήταν τυπικά συμβουλευτικοί, είχαν επίσης συντεθεί και ως πολιτικά φυλλάδια και ως πρότυπα για τους μαθητές του.

Επιτάφιοι

Χαρακτηριστικό είδος επιδεικτικής ρητορικής ήταν οι επικήδειοι λόγοι, οι επιτάφιοι, που εκφωνούνταν δημόσια προς τιμήν εκείνων που έπεσαν στη μάχη κατά τη διάρκεια της χρονιάς που πέρασε. Οι επιτάφιοι συνιστούσαν αποκλειστικά αθηναϊκό φαινόμενο, με συγκεκριμένη μορφή, περιεχόμενο και δομή. Έχουν διασωθεί έξι τέτοιοι λόγοι, μεταξύ των οποίων και ο περίφημος

Επιτάφιος Λόγος του Περικλή στο έργο του Θουκυδίδη¹.

Οι λόγοι που εκφωνούνταν σε γιορτές, όπως στους Ολυμπιακούς Αγώνες, ήταν ένα άλλος είδος δημόσιας επιδεικτικής ρητορικής με θέμα την ενότητα των Ελλήνων. Ο Γοργίας επηρέασε σημαντικά και στο ζήτημα αυτό, αλλά η πιο γνωστή επεξεργασία αυτού του είδους είναι ο Πανηγυρικός του Ισοκράτη.

«Ο λόγος είναι ένας μεγάλος αφέντης (μέγας δυνάστης), που ενώ έχει το πιο μικρό και αφανές σώμα, επιτελεί τα έργα τα πιο θεϊκά· γιατί μπορεί και το φόβο να σταματήσει και τη λύπη να διώξει και χαρά να προκαλέσει και τον οίκτο να αυξήσει». Γοργίας, Έλένης έγκώμιον, 8

(Μτφρ. Π. Καλλιγιάς)

Σε αντίθεση προς τη «ρητορική» και τις αρνητικές υποδηλώσεις που είχε, κάποιες φορές, θεωρούσαν ότι ο λόγος αποτελεί, σταθερά, θετικό παράγοντα στην ανθρώπινη ζωή και οι διδάσκαλοι της ρητορικής συχνά τον εξυμνούσαν.

-
1. Οι άλλοι πέντε είναι, κατά χρονολογική σειρά, του Γοργία, του Λυσία, του Πλάτωνα (πλαστής), του Δημοσθένη, μάλλον ψευδεπίγραφος (= νόθος), και του Υπερείδη. Από αυτούς, κατά μεγαλύτερη πιθανότητα, απαγγέλθηκαν στον Κεραμεικό, αρχαίο νεκροταφείο των Αθηνών, οι Επιτάφιοι του Περικλή, του Δημοσθένη και του Υπερείδη.

• Το δικανικό είδος

Περιλαμβάνει τους λόγους που εκφωνούνταν στα δικαστήρια, είτε επρόκειτο για κατηγορίες είτε για απολογίες, και εξέταζαν το δίκαιο και το άδικο, με βάση το νόμο, για πράξεις που τελέστηκαν στο παρελθόν.

Από τους λόγους που έχουν διασωθεί οι δικανικοί είναι οι περισσότεροι. Στο δικαστήριο οι διάδικοι μιλούσαν¹ έχοντας επίγνωση ότι μια πιθανή ήττα τους μπορούσε να τους οδηγήσει ακόμη και στο θάνατο ή την εξορία. Οι ομιλητές που δεν είχαν πείρα ή αδυνατούσαν να κατανοήσουν τις οδηγίες ενός ρήτορα ή ενός εγχειριδίου ρητορικής, είχαν τη δυνατότητα να προμηθευτούν από κάποιον επαγγελματία συγγραφέα λόγων (λογογράφος = είδος δικηγόρου) έναν έτοιμο λόγο ή μέρος λόγου που προσπαθούσαν να απομνημονεύσουν. Η επιδεξιότητα του λογογράφου κρινόταν από την ικανότητά του να προσδιορίζει τις πλευρές μιας υπόθεσης που απαιτούσαν τη μεγαλύτερη προσοχή και να προσαρμόζει ανάλογα τα επιχειρήματα και τη μορφή του λόγου του. Για να διαφημίσει τις ικανότητές του, ο λογογράφος πιθανόν να κυκλοφορούσε αντίγραφα λόγων του, και κυρίως εκείνους με τους οποίους κέρδισε υποθέσεις.

Μέρη της ρητορικής

Τα πιο σημαντικά μέρη της κλασικής ρητορικής διδασκαλίας, τα οποία ο Ισοκράτης στο λόγο του Κατά

1. Ο χρόνος των ομιλητών ήταν περιορισμένος από ένα υδραυλικό χρονόμετρο, την κλεψύδρα (κλέπτω + ὕδωρ).

σοφιστών (16), αναγνωρίζει ως ιδιαίτερες πράξεις και ο Αριστοτέλης τα εξετάζει στο έργο του *Ῥητορική*, είναι:

- **Ἡ εὕρεσις:** Είναι η έκθεση του ζητήματος που εξετάζεται, τα αποδεικτικά στοιχεία και γενικότερα τα μέσα πειθούς, δηλαδή το τι θα πει ο ομιλητής.
- **Ἡ τάξις:** Δηλώνει την οργάνωση του λόγου σε μέρη, δηλαδή τη σειρά με την οποία ο ομιλητής θα πει όσα έχει να εκθέσει. Συνήθως, και κυρίως στους δικανικούς λόγους, η σειρά αυτή είναι η εξής:
 - Το προοίμιο, με το οποίο ο ρήτορας εισάγει στο θέμα και προσπαθεί να κινήσει το ενδιαφέρον των ακροατών.
 - Η διήγηση, όπου εκτίθενται η υπόθεση του λόγου και τα προηγηθέντα, με σαφήνεια, συντομία και πειστικότητα.
 - Η πίστις (απόδειξη), τα λογικά δηλαδή επιχειρήματα που ενισχύουν τη θέση του ομιλητή. Οι αποδείξεις διακρίνονται σε άτεχνες (= πειστήρια, όπως οι όρκοι, τα έγγραφα, οι νόμοι κ.ά.) και έντεχνες [που περιλαμβάνουν τα ενθυμήματα (= συλλογισμούς), τα παραδείγματα, τις γνώμες, τα ήθη και τα πάθη]. Η ηθοποιία (του ρήτορα, αντιπάλου ακροατή) σχετιζόταν με την εντύπωση (θετική ή αρνητική) που θα προξενούσε στο ακροατήριο, ενώ η παθοποιία είχε σχέση με τα πάθη (συναισθήματα) που προκαλούσε στις ψυχές των ακροατών.
 - Ο επίλογος, που ανακεφαλαιώνει, επιδιώκοντας ταυτόχρονα την ευμένεια του ακροατή.
- **Ἡ λέξις – τὸ ὕφος:** Αφορά το πώς θα μιλήσει ο αγορητής και θα ενσωματώσει το περιεχόμενο του λόγου σε λέξεις και προτάσεις. Είναι η τεχνική της διδασκαλίας της μεταφοράς του θέματος στη γλώσσα και η ερμηνεία του.

Δικαστικές ψήφοι, Αθήνα, Μουσείο Αγοράς

Η ρητορική κατά τον 4ο αι. π.Χ.

Σημαντική εξέλιξη παρουσίασε η έντεχνη ρητορική κατά τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. Η Αθήνα είχε γίνει «σχολείο για την εκπαίδευση όλων των άξιων ρητόρων και δασκάλων της ρητορικής» (Ισοκράτης, *Περὶ Ἀντιδόσεως*, 295). Μολονότι η ρητορική είχε αρχίσει να παίζει κυρίαρχο ρόλο στην εκπαίδευση, ξέσπασε διαμάχη μεταξύ των δασκάλων της και των αντίστοιχων της φιλοσοφίας. Ο Πλάτων, για παράδειγμα, στο διάλογο *Γοργίας* (461 A κ.ε.) αντιπαραθέτει τη ρητορική, η οποία είχε στόχο να πείσει αγνοώντας την αλήθεια, προς τη φιλοσοφία, η οποία είχε στόχο τη γνώση της αλήθειας. Επικριτικός εμφανίζεται και ο Αριστοφάνης στις *Νεφέλες* (στ. 889–1104). Ο Αριστοτέλης, όμως, αναγνωρίζοντας τη χρησιμότητα του είδους, ασχολείται με την εύρεση, το ύφος και τη διάταξη των επιχειρημάτων (*Ῥητορική*, 2.24.11).

Οι ρήτορες, ωστόσο, καλλιέργησαν περισσότερο από τους άλλους συγγραφείς τον πεζό λόγο και το έργο τους έχει ιδιαίτερη αξία, καθώς φωτίζει τις συνθήκες

ζωής της εποχής κατά την οποία εξελίχθηκε και αποκαλύπτει παράλληλα τη λατρεία και το πάθος των Ελλήνων στην αντιπαράθεση.

Η αναγνώριση της χρησιμότητας του έντεχνου λόγου δεν ανήκει μόνο στον Αριστοτέλη και τους μετέπειτα Ρωμαίους ρήτορες, οι οποίοι ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το είδος. Σήμερα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η ρητορική είναι απαραίτητη και αναπόφευκτη. Όταν μιλάμε, γράφουμε, ακούμε και διαβάζουμε, είμαστε σε καλύτερη θέση να αντιλαμβανόμαστε τη σχετική διαδικασία. Τελικά, αυτό που αποκαλούμε «ρητορική» μπορεί να αναχθεί στο φυσικό ένστικτο της επιβίωσης και του ελέγχου του περιβάλλοντός μας με τη δύναμη των λέξεων.

Οι Αττικοί ρήτορες

Από τους πολλούς ρήτορες που διακρίθηκαν στην Αθήνα, από τα μέσα του 5ου έως και το τέλος του 4ου αι. π.Χ., οι Αλεξανδρινοί φιλόλογοι ξεχώρισαν δέκα, ως υπόδειγμα αττικής ρητορείας, και τους κατέταξαν σε έναν κατάλογο που λέγεται «Κανόνας των δέκα Αττικών ρητόρων». Τον κανόνα αυτόν διέσωσε ο Καικίλιος από τη Σικελία, ο οποίος έζησε κατά το πρώτο μισό του 1ου αι. μ.Χ. Σύμφωνα με τον κανόνα και την τάξη του, οι ρήτορες αυτοί ήταν: Αντιφών, Ανδοκίδης, Λυσίας, Ισαίος, Ισοκράτης, Υπερείδης, Λυκούργος, Αισχίνης, Δημοσθένης, Δείναρχος.

Εκτός από δύο, (Ισαίος και Δείναρχος), ήταν όλοι Αθηναίοι. Καλλιεργούνται και τα τρία είδη ρητορείας: η δικανική, που οδηγείται στην τελειότητα με το Λυσία, η επιδεικτική, με κορυφαίο τον Ισοκράτη, και η πολιτική (συμβουλευτική), με τους λαμπρούς ρήτορες Δημοσθένη, Αισχίνη, Υπερείδη και Λυκούργο, που κυριαρχούν από το 360 π.Χ. έως το 323 π.Χ., έτος θανάτου του Μ. Αλεξάνδρου.

Ἀντιφῶν

Ο Αντιφῶν¹ (480–411 π.Χ.) από το Ραμνούντα, δήμο της Αθήνας, υπήρξε ρητοροδιδάσκαλος και επαγγελματίας λογογράφος. Για τη συμμετοχή του στην κυβέρνηση των ολιγαρχικών του 411 π.Χ. καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτέλεστηκε. Ο Θουκυδίδης, που υπήρξε μαθητής του, τον θεωρεί το σημαντικότερο μέχρι την εποχή εκείνη ρήτορα, ενώ ο Πλάτων τον μνημονεύει ως δάσκαλο της ρητορικής (Μενέξενος, 236 Α).

Από το έργο του διασώθηκαν τρεις δικανικοί λόγοι: Περὶ τοῦ Ἡρώδου φόνου, Περὶ τοῦ χορευτοῦ και Κατηγορία φαρμακείας κατὰ μητριᾶς. Στα έργα του περιλαμβάνονται επίσης τρεις Τετραλογίες (η καθεμιά περιέχει για την ίδια υπόθεση δύο λόγους για κατηγορία – πρωτολογία – και δύο για υπεράσπιση – δευτερολογία), που αναφέρονται σε υποθέσεις ανθρωποκτονίας. Πρόκειται για ρητορικά γυμνάσματα και χρησίμευαν ως υποδείγματα στη διδασκαλία της ρητορικής.

Το ύφος του είναι αρχαϊκό, έχει πολλές ομοιότητες με το αντίστοιχο του Θουκυδίδα και χαρακτηρίζεται από τολμηρές εκφράσεις.

Ἀνδοκίδης

Ο Ανδοκίδης (440–390 π.Χ.), από το δήμο Κυδαθηναίων, καταγόταν από ευγενή οικογένεια. Κατηγορήθηκε ότι είχε ανάμειξη στη βέβηλη πράξη των Ερμοκοπιδών. Καταδικάστηκε σε ἀτιμίαν (= στέρηση πολιτικών

1. Συχνά ταυτίζεται με τον Αντιφῶντα, τον Αθηναίο σοφιστή, σύγχρονο του Σωκράτη.

δικαιώματων). Φυλακίστηκε, αλλά διέφυγε το θάνατο, αφού πρόδωσε στη φυλακή τους συνεργούς του. Στη συνέχεια, εξορίστηκε και επανήλθε στην Αθήνα μετά την αμνηστία του Θρασύβουλου (403 π.Χ.).

Σώθηκαν τέσσερις λόγοι του: α) Περὶ τῆς ἑαυτοῦ καθόδου (= επιστροφῆς), με τον οποίο ζητάει να επιστρέψει στην πατρίδα, β) Περὶ τῶν Μυστηρίων, με τον οποίο υπερασπίζει με επιτυχία τον εαυτό του σε καταγγελία «ἐπὶ ἀσεβείᾳ», γ) Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης, όπου δικαιολογεί τις προσπάθειές του, με άλλους πρεσβευτές, να συναφθεῖ εἰρήνη με τους Σπαρτιάτες, και δ) Κατὰ Ἀλκιβιάδου, που αποτελεί κατηγορητήριο ἐναντίον του Ἀλκιβιάδη (πιθανότατα δεν είναι γνήσιος).

Τα ἔργα του Ἀνδοκίδη χαρακτηρίζονται ἀπὸ προσωπικό τόνο, ἀπλό ἀφηγηματικό ὕφος και ἔχουν ἱστορικό ενδιαφέρον, γιατί ἀναφέρονται στὴν ὑπόθεση του ἀκρωτηριασμοῦ των Ἑρμῶν, και συνδέονται ἔτσι με τὴν ἱστοριογραφία του Θουκυδίδη.

Λυσίας

Ο Λυσίας (ἴσως 444–380/375 π.Χ.), γιος του Κέφαλου, πλούσιου μετοίκου ἀπὸ τις Συρακούσες, θεωρεῖται ο πιο προικισμένος ἀπὸ τους ρήτορες. Στὴν ἐποχὴ των Τριάκοντα τυράννων θανατώθηκε ο ἀδελφός του Πολέμαρχος, δημεύτηκε ἡ περιουσία τῆς οἰκογένειας και, για να ἐπιβιώσει, ο Λυσίας ἐργάστηκε ως λογογράφος. Ἐγραψε 233 λόγους, ἀπὸ τους οποίους σώθηκαν 35. Ὅλοι εἶναι δικανικοί, ἐκτός ἀπὸ ἓναν ἐπιδεικτικό (Ὀλυμπιακός) και τον Ἐπιτάφιο. Ο σπουδαιότερος ἀπὸ τους λόγους του εἶναι ο Κατὰ Ἐρατοσθένους, που ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τον ἴδιο το Λυσία στο δικαστήριο (403 π.Χ.), για

να τιμωρηθεί ο τύραννος Ερατοσθένης ως υπεύθυνος για το φόνο του Πολέμαρχου. Τα τελευταία λόγια του ρήτορα είναι ονομαστά: «Έχετε ακούσει, έχετε δει, έχετε υποφέρει, κατέχετε τα γεγονότα. Δικάστε» («άκηκόατε, έοράκατε, πεπόνθατε, έχετε· δικάζετε»). Είναι άγνωστη η ετυμολογία των ενόρκων.

Ο Ὑπὲρ ἀδυνάτου έχει θέμα την απόκρουση των κατηγοριών εναντίον πτωχού και ανάπηρου γέροντα, που κατηγορήθηκε ότι αδικώς παίρνει χρηματικό βοήθημα από την πόλη.

Ο Ὑπὲρ Μαντιθέου αναφέρεται στην κατηγορία της έμμεσης στήριξης που παρείχε ο Μαντίθεος στους Τριάκοντα τυράννους, αφού υπηρέτησε στο ιππικό, που διέκειτο φιλικά προς αυτούς. Θεωρείται από τους καλύτερους λόγους του Λυσία.

Πολύ γνωστοί επίσης λόγοι του Λυσία είναι ο Ἐπιτάφιος, για τους νεκρούς του Κορινθιακού πολέμου (392 π.Χ.), ο Κατὰ σιτοπωλῶν (για αισχροκέρδεια εμπόρων σιταριού), ο Κατὰ Ἀγοράτου (κατηγορία για θάνατο στρατηγού), ο Κατὰ Φίλωνος (ως ακατάλληλου υποψήφιου άρχοντα), ο Ὑπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων (σχετικά με δήμευση περιουσίας), ο Κατὰ Ἐργοκλέους (για κακοδιοίκηση) κ.ά.

Ο Λυσίας είναι ο πιο αξιόλογος ρήτορας μετά το Δημοσθένη. Χρησιμοποιεί την αττική διάλεκτο. Το λεξιλόγιό του χαρακτηρίζεται από ακρίβεια, δεν περιέχει υπερβολές και μεταφορικές έννοιες. Οι λόγοι του αναφέρονται σε πολλά θέματα και αποκαλύπτουν τις αντιλήψεις, τις αντιθέσεις και τα προβλήματα της καθημερινής ζωής, αλλά αποτελούν και σπουδαίες μαρτυρίες για την πολιτικοκοινωνική και οικονομική ζωή της Αθήνας στην εποχή του (όλοι οι λόγοι του αναφέρονται στη μετά το

404 π.Χ. περίοδο). Γνωρίσματα της τέχνης του Λυσία είναι η τεχνική αρτιότητα, η ηθοποιία, η συντομία, η σαφήνεια, η πειστικότητα, η περιεκτικότητα.

Κλεψύδρα. Αθήνα,
Μουσείο Αγοράς

Ίσαϊος

Ο Ισαίος (420–350 π.Χ. περ.), από τη Χαλκίδα, υπήρξε μαθητής του Ισοκράτη και δάσκαλος του Δημοσθένη. Από τους λόγους του σώθηκαν 10 ολόκληροι και αποσπάσματα από άλλους δύο. Αναφέρονται όλοι σε κληρονομικές υποθέσεις (κληρικοί λόγοι, π.χ. Περί του Κλεωνύμου κλήρου) και η σπουδαιότητά τους έγκειται στις πληροφορίες που αντλούμε για τη νομοθεσία των αρχαίων Αθηναίων. Έχουν πολλές ομοιότητες με τους λόγους του Λυσία. Η σαφήνεια, η ακρίβεια και η πειστικότητα που τους χαρακτηρίζουν αποτέλεσαν πρότυπο για το Δημοσθένη.

Ο Ίσοκράτης (436–338 π.Χ.), από το δήμο της Ερχειάς, υπήρξε μαθητής του Πρόδικου, του Γοργία, του Πρωταγόρα και ίσως του Σωκράτη. Ο πατέρας του Θεόδωρος, ιδιοκτήτης εργαστηρίων κατασκευής αυλών, υπέστη οικονομική καταστροφή εξαιτίας του Πελοποννησιακού πολέμου και ο Ίσοκράτης, για να ζήσει, έγινε λογογράφος και, στη συνέχεια, άνοιξε σχολή ρητορικής στη Χίο και κατόπιν στην Αθήνα¹, με διάσημους μαθητές, ρήτορες και ιστορικούς.

Οι απόψεις του για τα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας ήταν πρωτοποριακές. Πρότεινε στον Πανηγυρικό του (380 π.Χ.) τη συνένωση όλων των Ελλήνων σε αγώνα εναντίον των Περσών με ηγέτη το βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο. Το πολιτικό του όραμα όμως δεν εκπληρώθηκε όσο ζούσε, παρά μόνο μετά το θάνατό του, στο πρόσωπο του Μ. Αλεξάνδρου. Η μάχη στη Χαιρώνεια (338 π.Χ.) διέψευσε τις ελπίδες για συνένωση των Ελλήνων και ύστερα από λίγες μέρες ο ρήτορας πέθανε, από εκούσια ασιλία.

Από το έργο του διασώθηκαν 21 λόγοι (δικανικοί, παραινετικοί, επιδεικτικοί) και 9 επιστολές. Με τον Κατὰ τῶν Σοφιστῶν λόγο του στρέφεται ενάντια στους σοφιστές. Παρόμοια υπόθεση έχουν η Ἐλένη [εγκώμιο της ομορφιάς της και επίκριση εριστικών (= αυτοί που αγαπούν τις συζητήσεις, φιλόνοι)] και ο Βούσιρις (επίκριση Αθηναίου σοφιστή, που υπερασπίστηκε τον

1. Ο Κικέρων, στο έργο του *De oratore* (= Περί του ρήτορα), II 94, την αποκαλεί «Δούρειο Ίππο», άλογο με εκλεκτούς ήρωες, για να τονίσει τη λάμψη της.

Αιγύπτιο Βούσιρη)¹. Στον Πανηγυρικό (σύνθεση επιδεικτικού και συμβουλευτικού λόγου) εξυμνεί το μεγαλείο της Αθήνας και καλεί τους Έλληνες να ομονοήσουν, πολεμώντας τους βαρβάρους, ενώ στον Πλαταϊκὸ παρουσιάζει στους Αθηναίους τις αδικίες που διέπραξαν οι Θηβαίοι μετά την κατάληψη των Πλαταιών.

Ένα μέρος των λόγων του αφορά πολιτικά προβλήματα μεγάλης σημασίας, όπως η αυταρχική διαμόρφωση του αθηναϊκού πολιτεύματος, η εξωτερική πολιτική της Αθήνας, η συνένωση των Ελλήνων κατά των Περσών κ.ά.

Στον Περὶ (τῆς) εἰρήνης ο ρήτορας τάσσεται υπέρ της ειρήνης μεταξύ Αθηναίων και των συμμάχων τους Χίων, Ροδίων και Βυζαντίων. Ο Ἄρεοπαγιτικὸς εκθειάζει το πολίτευμα² της μετριοπαθοῦς δημοκρατίας του παρελθόντος, στο οποίο, κατά τον Ισοκράτη, πρέπει να επιστρέψει η Αθήνα. Ο Εὐαγόρας και ο Πρὸς Νικοκλέα λόγος («Κυπριακοὶ λόγοι») σκιαγραφούν τον ιδανικὸ ηγεμόνα, ενώ στο ἴδιο πνεῦμα κινεῖται και ο Πρὸς Δημόνικον, με τον οποίο συμβουλεύει, με μια σειρά ρητῶν, το γιο φίλου του για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ζει. Στον Περὶ ἀντιδόσεως εκθέτει λεπτομερῶς τη δράση του και υπερασπίζεται τον εαυτό του στο δικαστήριο, όταν κάποιος τον προσκάλεσε σε ἀντίδοση (= πρόταση για ἀνταλλαγή περιουσίας). Ο Φίλιππος, προτρέπει το βασιλιά της Μακεδονίας να ηγηθεῖ των Ελλήνων και να εκστρατεύσει ἐναντίον των Περσών. Τέλος, ο Παναθηναϊκὸς εγκωμιάζει την Αθήνα και τον πολιτισμὸ της.

-
1. Μυθικὸς βασιλιάς της Αιγύπτου που θυσίαζε τους ξένους· τον σκότωσε ο Ηρακλῆς.
 2. Πάτριος πολιτεία, πολιτικὸς ὅρος για την ονομασία του πολιτεύματος αὐτοῦ ἀπὸ το τέλος του 5ου αι. π.Χ.

Ο Ισοκράτης επέφερε αλλαγές στην επιδεικτική ρητορεία. Απέφυγε τις μεταφορικές έννοιες, χρησιμοποίησε λίγες εικόνες και πολλά σχήματα λόγου και έγραψε μεγάλες περιόδους, που συχνά εκτείνονταν σε μισή σελίδα, αλλά με ομαλή διάταξη των λέξεων. Διακρίθηκε επίσης για το επιδεικτικό ύφος, τη σαφήνεια και την τελειότητα της δομής.

Ίσοκράτης, Πανηγυρικός § 50

«Τόσο πολύ ξεπέρασε η πόλη μας όλους τους άλλους στην πνευματική ανάπτυξη και στην τέχνη του λόγου, ώστε οι δικοί της μαθητές έγιναν δάσκαλοι στους άλλους· το όνομα πάλι Έλληνες κατόρθωσε να μην συμβολίζει πια την καταγωγή, αλλά την καλλιέργεια του πνεύματος, και Έλληνες να ονομάζονται πιο πολύ όσοι δέχθηκαν τον τρόπο της δικιάς μας αγωγής και μόρφωσης (καὶ μᾶλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας μετέχοντας) παρά αυτοί που έχουν την ίδια με μας καταγωγή».

(Μτφρ. Στέλ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη)

Ο ρήτορας πλέκει το εγκώμιο της πνευματικής Αθήνας, που αποτελεί τη βάση του μεγαλείου της πόλης, και φέρνει στο νου τον περίφημο ύμνο του Θουκυδίδη στον Έπιτάφιο του Περικλή.

Ὑπερείδης

Ο Ὑπερείδης (390–322 π.Χ.), Αθηναῖος λογογράφος και πολιτικός, υπήρξε μαθητής του Ισοκράτη και ἴσως του Πλάτωνα. Από μικρή ηλικία ασχολήθηκε με την πολιτική και αναδείχθηκε σε έναν από τους ηγέτες της αντιμακεδονικής παράταξης. Μετά την επικράτηση των Μακεδόνων επί των Αθηναίων στην Κραννώνα της Θεσσαλίας (322 π.Χ.), συνελήφθη στην Αίγινα και θανατώθηκε με φρικτά βασανιστήρια, με διαταγή του Αντιπάτρου, Μακεδόνα στρατηγού.

Με το όνομά του έχουμε αποσπάσματα από 6 λόγους. Από αυτούς οι 4 είναι αγορεύσεις για λογαριασμό πελατών¹. Στο μεγαλύτερο μέρος του διασώθηκε μόνο ο λόγος Ὑπὲρ Εὐξενίππου ἀπολογία. Ο Ευξένιππος ήταν ὑπόπτος για φιλομακεδονικές διαθέσεις και υπόλογος για κακή συμπεριφορά. Σημαντικότερος όλων είναι ο Ἐπιτάφιος, τον οποίο ο ρήτορας ἀπήγγειλε υπέρ των νεκρών του Λαμιακού πολέμου (322 π.Χ.). Ο λόγος του Ὑπερείδη εμπεριέχει πολυάριθμες μεταφορές και παρομοιώσεις, ενώ το ὕφος του διακρίνεται για τα ευφυολογήματα (= ἔξυπνα αστεία), την ειρωνεία και το σαρκασμό.

1. Λέγεται ότι για να υπερασπισθεί την ωραιότατη εταίρα Φρύνη, την παρουσίασε γυμνόστηθη στους δικαστές, οι οποίοι έκθαμβοι την αθώωσαν!

Λυκοῦργος

Ο Λυκούργος (390–324 π.Χ.), πολιτικός από διακεκριμένη αθηναϊκή οικογένεια, μαθητής του Πλάτωνα και του Ισοκράτη, ανήκε στην αντιμακεδονική παράταξη. Συνεργάστηκε με το Δημοσθένη και επί 12 χρόνια (338–326 π.Χ.) διαχειρίστηκε τα οικονομικά της Αθήνας, ως υπεύθυνος για δημόσια έργα.

Το πατριωτικό πάθος, η πίστη στο ιδεώδες της πόλης, η υπεράσπιση των αξιών και η προσκόλλησή του στην αρετή εκφράζονται στο μοναδικό λόγο του που διασώθηκε, στον Κατὰ Λεωκράτους, τον οποίο εκφώνησε ο ίδιος στο δικαστήριο. Ο Λεωκράτης, πλούσιος Αθηναίος, κατηγορείται ως προδότης με ένα τεράστιο εύρος επιχειρημάτων, γιατί μετά την ήττα στη Χαιρώνεια εγκατέλειψε την Αθήνα, χωρίς να συμμεριστεί τους κινδύνους που διέτρεχε η πατρίδα του. Ο Λεωκράτης αθωώθηκε με διαφορά μόνο μίας ψήφου.

Η επίδραση του Ισοκράτη είναι εμφανής στο ύφος του λόγου του (χρήση περιφράσεων, ζευγών από συνώνυμα, αφηρημένων ουσιαστικών κ.ά.).

Αίσχίνης

Ο Αίσχίνης (390–322 π.Χ.), από φτωχή αθηναϊκή οικογένεια, ρήτορας και πολιτικός, ήταν σφοδρός αντίπαλος και άσπονδος εχθρός του Δημοσθένη. Υπέρμαχος των Μακεδόνων, μολονότι στην αρχή της σταδιοδρομίας του, ως ρήτορας, έτρεφε εχθρικά αισθήματα για το Φίλιππο· η μεταστροφή του πιθανόν οφείλεται στην άποψή του ότι η αντίσταση προς τη μακεδονική δύναμη ήταν μάταιη.

Από το έργο του διασώθηκαν τρεις δικανικοί λόγοι, στους οποίους είχε αντίπαλο το Δημοσθένη: Ο Κατὰ Τιμάρχου (= ρήτορα και πολιτικού) και ο Περί τῆς Παραπρεσβείας, που έχουν θέμα τους την πρεσβεία στην οποία συμμετείχε ο ίδιος μαζί με το Δημοσθένη και το Φιλόστρατο, για να διαπραγματευτούν με το Φίλιππο τους όρους ειρήνης· ο Κατὰ Κτησιφώντος αποκρούει πρόταση του Κτησιφώντα να στεφανωθεί ο Δημοσθένης με χρυσό στεφάνι, στο θέατρο του Διονύσου, για τη συμβολή του στην ανακατασκευή των τειχών. Μετά την ήττα του στη δίκη, ο Αισχίνης κατέφυγε στην Έφεσο και έπειτα στη Ρόδο, όπου έδινε μαθήματα ρητορικής έως το θάνατό του.

Επειδή ο Αισχίνης δε διδάχθηκε τη ρητορική τέχνη, συχνά μιμείται άλλους ρήτορες. Ωστόσο, παρά το πομπώδες ύφος του, ο λόγος του είναι γοητευτικός, εύθυμος, σαφής και εύκολος στην παρακολούθησή του.

Δημοσθένης

Ο Δημοσθένης (384–322 π.Χ.), από το δήμο της Παιανίας, ήταν μαθητής του Ισαίου και μελετητής του Θουκυδίδη. Ο πατέρας του πέθανε νωρίς και οι τρεις ανέντιμοι κηδεμόνες του κατασπατάλησαν την περιουσία του. Το γεγονός αυτό τον ανάγκασε, όταν συμπλήρωσε το 18ο έτος του, να αναλάβει δικαστικό αγώνα εναντίον τους. Πέντε λόγοι (έπιτροπικοί) κατά των κηδεμόνων του είναι ο πρώτος καρπός της ρητορικής του σταδιοδρομίας.

Σύμφωνα με την παράδοση, είχε σωματικά ελαττώματα (δυσκολία στην ομιλία), τα οποία όμως κατάφερε να ξεπεράσει με την επιμονή που τον χαρακτήριζε.

Διακρίθηκε για τους συμβουλευτικούς του λόγους (σώζονται 11), αν και άρχισε ως λογογράφος και συγγραφέας δικανικών λόγων (27), καθώς και για την πολιτική δράση που ανέπτυξε κατά του Φιλίππου και των Μακεδόνων, αγωνιζόμενος με πάθος για την πόλη του. Τον συγκινούσε η ιδέα ότι η Αθήνα θα μπορούσε να ξαναγίνει αυτή που ήταν στην εποχή του Περικλή και να υπερασπίζεται την ελευθερία των ελληνικών πόλεων και τη δημοκρατία. Στην αντιμακεδονική μερίδα παρέμεινε διά βίου, ακόμη και όταν ο Μ. Αλέξανδρος είχε κατακτήσει όλο τον κόσμο. Στους λόγους του ενσαρκώνεται η αθηναϊκή φιλοπατρία.

Η πρώτη δημόσια εμφάνισή του έγινε με το λόγο του Περί άτελείας πρὸς Λεπτίνην, για να αποκρούσει την πρόταση του Λεπτίνη να μη μένει κανείς αφορολόγητος. Ακολούθησε ο Κατὰ Τιμοκράτους, που στρέφεται εναντίον όσων αισχροκερδούν σε βάρος της πόλης, και ο Περί τῶν Συμμοριῶν¹, που προτείνει στους Αθηναίους να προετοιμαστούν για πόλεμο εναντίον του Φιλίππου. Ο Ἐπιτάφιος είναι επικήδειος λόγος για τους νεκρούς στη μάχη της Χαιρώνειας, όπου πήρε μέρος και ο ίδιος.

Η πολιτική σύνεση του Δημοσθένη διαφαίνεται στους τρεις Ὀλυνθιακούς, στους οποίους προτείνει την παροχή βοήθειας στους κατοίκους της Ολύνθου, πόλης της Χαλκιδικής, για να αντισταθούν στο Φίλιππο.

Ο αγώνας του εναντίον του Φιλίππου συνεχίζεται

1. Συμμορίες (σὺν + μέρος), είκοσι όμιλοι εμπόρων Αθηναίων πολιτών που αναλάμβαναν την αντιμετώπιση έκτακτων πολεμικών αναγκών.

με τους Φιλιππικούς¹, ενώ με τον Περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ υπερασπίζεται τον Αθηναίο στρατηγό Διοπείθη για τις αδικίες που διέπραξε στη Θράκη, αφού ο Φίλιππος, πολύ νωρίτερα, είχε παραβεί τις συνθήκες.

Σημαντικοί επίσης είναι οι λόγοι του Περί τῆς εἰρήνης, Περί τῆς Παραπρεσβείας², Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν, Ὑπὲρ τῆς Ῥοδίων Ἐλευθερίας και Ὑπὲρ Κτησιφῶντος περὶ τοῦ στεφάνου. Ο τελευταίος αποτελεί πρότυπο ὕφους, υπόδειγμα φιλοπατρίας και μνημείο ρητορικής δεινότητας. Ο ρήτορας επιχειρεί απολογισμό της πολιτικής του και, συγκρίνοντας το βίο του Αισχίνη με το δικό του, επιτίθεται με δριμύτητα στον αντίπαλό του.

Μετά το Λαμιακό πόλεμο, με πρόταση του ρήτορα Δημάδη, καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά διέφυγε στην Καλαυρία (σημερινό Πόρο) και αυτοκτόνησε με δηλητήριο στο ναό του Ποσειδώνα, πριν συλληφθεί για εκτέλεση. Ο τραγικός θάνατός του επισφράγισε τον απεγνωσμένο αγώνα του κατά του Φιλίππου.

Ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί την καθαρή αττική διάλεκτο. Οι μεταφορικές έννοιες, οι εικόνες και οι υπερβολές προσδίδουν στο λόγο του ὕφος μοναδικό, ενώ το πάθος, η πειστικότητα, η ζωντάνια, η γλωσσική απλότητα και ο ειρωνικός τόνος αποτελούν γνωρίσματα της τέχνης του. Σήμερα, ο Δημοσθένης αναγνωρίζεται ως ο μεγαλύτερος πολιτικός ρήτορας όλων των αιώνων.

-
1. Η λέξη στη νεοελληνική σημαίνει «σφοδρό κατηγορητήριο».
 2. Παραπρεσβεία: παράνομη και δόλια πρεσβεία που γίνεται παρά τη θέληση της πόλης.

Ευρήματα Βεργίνας

Οἱ καιροὶ οὐ μενετοί

(= οἱ περιστάσεις δὲν περιμένουν).

Ἡ ἴδια ἐκφραση ὑπάρχει καὶ στο Θουκυδίδη Α, 142.1)

«...το χρόνο που ἔπρεπε νὰ δράσουμε, τὸν καταναλί-
σκουμε σὲ προετοιμασίες. Οἱ ευκαιρίες, που προσφέ-
ρουν τὰ πράγματα, δὲν περιμένουν τὶς αργοπορίες
καὶ τὶς υποκριτικὲς αποφάσεις μας...»

Δημοσθένης, Κατὰ Φιλίππου Α', § 37
(Μτφρ. Κ. Τσάτσος)

Ὁ Δημοσθένης με ἐπιχειρηματολογία καὶ δραστικὴ
εἰρωνεῖα επικρίνει τοὺς Ἀθηναίους γιὰ τὴν παρελκυ-
στικὴ πολιτικὴ καὶ τὴν ἀναβλητικότητά τους.

Εἶπερ ἴσην ῥώμην γνώμη, Δημόσθενες, εἶχες, οὔ ποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδῶν.

(Αν πράγματι, Δημοσθένη, εἶχες σωματική δύναμη παρόμοια με την πνευματική, δε θα εξουσίαζαν ποτέ τους Ἕλληνες οι πολεμικοί Μακεδόνες.)

Πολυθρύλητο επίγραμμα που οι Αθηναῖοι ἔγραψαν στη βάση χάλκινου ανδριάντα του ρήτορα στην αγορά.

Πήλινα πλακίδια. Αφορούν ένα είδος κληρώσεως, Αθήνα, Μουσείο Αγοράς

Δείναρχος

Ο Δείναρχος (360–292 π.Χ.), από την Κόρινθο, ἔζησε ως μέτοικος στην Αθήνα και ήταν επαγγελματίας λογογράφος. Από τους λόγους του διασώθηκαν οι: Κατὰ Δημοσθένους, Κατὰ Ἀριστογείτονος και Κατὰ Φιλοκλέους, που ἔχουν θέμα την υπόθεση δωροδοκίας του Αρπάλου, ταμῖα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ἦταν πολιτικός αντίπαλος του Δημοσθένη, παρά την ανεπιτυχή προσπάθειά του να τον μιμηθεί· γι' αυτό στους αρχαίους ἦταν γνωστός ως «κρίθινος Δημοσθένης».

Άλλοι ρήτορες

Μας είναι γνωστά τα ονόματα και άλλων ρητόρων που δε συμπεριλαμβάνονται στον Κανόνα, όπως: ο Φωκίων (402–317 π.Χ.), Αθηναίος στρατηγός και πολιτικός, υποστηρικτής της ειρήνης με τη Μακεδονία και γνωστός για την ακεραιότητα του χαρακτήρα του (χρηστός). Σε ηλικία 85 ετών καταδικάστηκε σε θάνατο και ήπιε το κώνειο. Ο Δημάδης (380–319 π.Χ.), θερμός εκπρόσωπος του μακεδονικού κόμματος, θανατώθηκε όμως από τον Κάσσανδρο, γιο του Αντίπατρου· ο Ηγήσιππος, σύγχρονος του Δημοσθένη, ο Αλκιδάμας (4ος αι. π.Χ.) από την Ελαία της Αιολίας κ.ά.

Η κατάργηση της αθηναϊκής ανεξαρτησίας σηματοδοτεί και το τέλος της μεγάλης ρητορείας, που στηρίζεται κυρίως στην ίσηγορία. Τελευταίος ρήτορας ήταν ο Δημήτριος ο Φαληρεύς (360–280 π.Χ.), πολιτικός και νομοθέτης. Στη συνέχεια, η ζωντανή ρητορική της συνέλευσης και των δικαστηρίων παραχωρεί τη θέση της στη ρητορική σπουδή.

Επίλογος

Τα περισσότερα πνευματικά επιτεύγματα της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου συνδέονται άμεσα με την πόλη, την οργάνωση και τη σημασία της: τα έργα την υμνούν ή τη μεγαλύνουν (ωδές χορικής ποίησης, τραγωδίες, επιδεικτικοί λόγοι, ιστορία), αναφέρονται στη θεσμική ζωή (συμβουλευτικοί λόγοι), επικαλούνται πολιτικές κρίσεις ή δυσκολίες (κωμωδίες, δημηγορίες, Θουκυδίδης, Πλάτων, Αριστοτέλης). Η σκέψη όλων των διανοουμένων και των στοχαστών προστατεύει την

πόλη και εγγυάται την ενότητά της. Στη συνέχεια, οι κατακτήσεις των Μακεδόνων, μολονότι σηματοδότησαν το τέλος του πολιτικού ιδεώδους της πόλεως-κράτους, ως ανεξάρτητου κέντρου εξουσίας, διατηρούν και συνεχίζουν το πολιτισμικό πρότυπο της Αθήνας.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ Ή ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ Ή ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ

(Από το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, 323 π.Χ., έως τις αρχές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, 31 π.Χ.)

Η περίοδος ονομάζεται ελληνιστική, για να δηλώσει τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας ως κοινής σε περιοχές μη ελληνικές και την κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου σε όλους τους τομείς. Ονομάζεται και αλεξανδρινή, γιατί οι λόγιοι έζησαν και διέπρεψαν κυρίως στην Αλεξάνδρεια, μεγάλη πνευματική εστία του Ελληνισμού, με τη Βιβλιοθήκη και το Μουσείο της, της οποίας το κύρος είναι εφάμιλλο με εκείνο της Αθήνας. Κατά την περίοδο αυτή καλλιεργούνται όλα τα μέχρι τότε γνωστά είδη του πεζού και του ποιητικού λόγου, προσαρμοσμένα όμως στις συνθήκες της εποχής, οι οποίες συντελούν στη δημιουργία και νέων ειδών. Η αλεξανδρινή περίοδος χαρακτηρίζεται για την ποικιλομορφία της και την αίσθηση του κοσμοπολιτισμού.

είναι μια εποχή επαναστάσεων και αναστατώσεων, όπου κόσμοι συγκρούονται, άνθρωποι αναμειγνύονται σε έναν ευρύτερο γεωγραφικό και κοινωνικό ορίζοντα, ενώ η επιστήμη, η τέχνη και η τεχνική δημιουργούν θαύματα.

A. ΠΟΙΗΣΗ

1. Γενικά

Η ποίηση προσέλαβε νέο χαρακτήρα, έγινε έργο καλλιεργημένων ανθρώπων, με διαφορετική στάση απέναντι στη ζωή (νοσταλγική αναπόληση της φύσης, προβολή ατομικού βίου)· το ήθος της νέας εποχής οφείλεται και στην αποδυνάμωση της πόλεως ως αυτόνομης πολιτικής μονάδας. Διάδοχες μορφές είναι οι συμπολιτείες και τα κράτη των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τα οποία κυβερνούν απόλυτοι μονάρχες. Οι ποιητές ονομάζονται αλεξανδρινοί, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής ή δράσης τους.

2. Χαρακτηριστικά

Βασικά χαρακτηριστικά της αλεξανδρινής ποίησης είναι η μικρή έκταση των ποιημάτων, η θεματική πρωτοτυπία, το λόγιο ύφος, η εξεζητημένη (= επιτηδευμένη και όχι φυσική) γλώσσα, με τάση προς το παράδοξο, ο ρεαλισμός με σκηνές της καθημερινής ζωής. Ως γλώσσα χρησιμοποιείται η δωρική διάλεκτος, ιδιαίτερα η δυτική της Σικελίας (Δωρική Κοινά), αλλά και η ομηρική και η αττική.

3. Είδη

Από τα παραδοσιακά ποιητικά είδη επιβιώνουν, σε ανανεωμένη μορφή: α) το έπος, που δεν είναι κυρίως ηρωικό, αλλά μυθιστορηματικό, β) η ελεγεία, που εξελίσσεται σε πολύστιχη ποίηση εγκυκλοπαιδικού περιεχομένου, γ) ο ίαμβος, που μετεξελίσσεται σε μίμο, και δ) το μνημειακό επίγραμμα, που γίνεται λογοτεχνικό και καλλιεργούνται όλα τα είδη του. Νέα ποιητικά είδη εμφανίζονται, όπως το είδύλλιον¹ (υποκοριστικό του είδους) ή βουκολικό ποίημα, μικρό ποίημα, σε επική συνήθως γλώσσα, που ζωντανεύει τον ποιμενικό κόσμο της υπαίθρου και το έπύλλιον (υποκοριστικό του έπους), σύντομο επικό ποίημα, με μυθολογικό ή μη περιεχόμενο.

Ψηφιδωτό του 3ου αιώνα μ.Χ. από την «οικία του Μενάνδρου» στη Μυτιλήνη

-
1. Μικρό άσμα, με ιστορία συνήθως ερωτική, και με αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται στη νεοελληνική.

α. Έπος – Λυρική ποίηση

Κυριότερος εκπρόσωπος του ηρωικού έπους είναι ο Άπολλώνιος (295–215 π.Χ.). Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια, αλλά ονομάζεται γενικά Ρόδιος, γιατί έζησε στη νήσο αυτοεξόριστος. Έγραψε τα Άργοναυτικά, μεγάλο έπος (5.834 εξάμετροι στίχοι) σε τέσσερα βιβλία, όπου μιμείται τον Όμηρο· το ποίημα έχει ως υπόθεση το ταξίδι του Ιάσονα και των συντρόφων του με την Αργώ στην Κολχίδα, για να φέρουν πίσω το χρυσόμαλλο δέρας.

Ο Καλλίμαχος (305–240 π.Χ.), από την Κυρήνη της Λιβύης, έζησε στην Αλεξάνδρεια και ασχολήθηκε με φιλολογικές μελέτες (120 βιβλία – πίνακες για όσους διέπρεψαν στην παιδεία) και την ποίηση. Έγραψε Έπιγράμματα (64 μικροτεχνήματα με γλωσσική επάρκεια και λυρική τόλμη) και 6 Ύμνους («Είς Δία», «Είς Άπόλλωνα», «Είς Άρτεμιν», «Είς Δήλον», «Είς Δήμητρα», «Είς Λουτρά τής Παλλάδος»), λυρικά ποιήματα, που θυμίζουν τους αντίστοιχους ύμνους (ο τελευταίος είναι σε μέτρο ελεγειακό). Τα Αίτια είναι μεγάλο ποίημα σε τέσσερα βιβλία και σε μέτρο ελεγειακό, όπου ο Καλλίμαχος χρησιμοποιεί την πολυμαθειά του, για να εξηγήσει διάφορα αίτια, δηλαδή τις «αρχές» εθίμων, θρησκευτικών πράξεων και ιστορικών συμβάντων. Κατ' επίδραση του Ησιόδου, ο ποιητής–αφηγητής ερωτά στο όνειρό του τις Μούσες για τους ήρωες και τους θεούς. Στο ποίημά του «Ό πλόκαμος τής Βερενίκης»¹, η ιερή πλεξίδα της κόμης της βασίλισσας καταστερώνεται, δηλαδή γίνεται

1. Από το ποίημα σώζονται 25 περίπου στίχοι, αλλά και η μετάφρασή του στα λατινικά από το λυρικό ποιητή Κάτουλλο (1ος αι. π.Χ.).

αστέρι. Η «Ἐκάλη» έχει επική χροιά και ονομάστηκε έτσι από το όνομα μιας φτωχής γερόντισσας, κοντά στην οποία ο ήρωας Θησεύς βρήκε καταφύγιο και φιλοξενία μετά την εξόντωση του Μαραθώνιου ταύρου (σήμερα ομώνυμη κοινότητα του νομού Αττικής).

Στη διδακτική ποίηση ανήκουν επίσης: α) Ο Άρατος (310–245 π.Χ.), από τους Σόλους της Κιλικίας, ονομαστός για τα Φαινόμενα (1.154 εξάμετροι στίχοι), με γνώσεις αστρονομίας και μετεωρολογίας, που αποτελεί συμπλήρωση των Ἔργων του Ησίοδου. Το ποίημα είχε μεγάλη απήχηση στη ρωμαϊκή λογοτεχνία, σχολιάστηκε (Γεωργικά του Βιργιλίου) και μεταφράστηκε (Κικέρων). β) Ο Νίκανδρος, από την Κολοφώνα, έγραψε Θηριακά (958 στίχοι), σχετικά με δῆγματα (= δαγκώματα) και τα φάρμακά τους, και Ἀλεξιφάρμακα (630 εξάμετροι), με θέμα τη θεραπεία από τροφικές δηλητηριάσεις.

Από τη λυρική ποίηση, η οποία προϋποθέτει ελευθερία πολιτικής έκφρασης και ευθύνες, που είναι ανύπαρκτες στις μοναρχίες, καλλιεργείται κυρίως η ελεγιακή ποίηση στις αρχές της περιόδου, με τον Αντίμαχο από την Κολοφώνα (περίπ. 4ο αι. π.Χ.). Η ελεγεία του «Λυδή», όπου κυριαρχεί το ερωτικό στοιχείο, έχει ως πρότυπο τον Ησίοδο και τον Αρχίλοχο. Ο Φιλη(ι)τάς¹ (340–270 π.Χ.), από την Κω, έγραψε αφηγηματικές ελεγείες («Δημήτηρ» και «Ἑρμῆς») σε εξάμετρους στίχους. Η ποιητική του επίδραση ήταν μεγάλη.

1. Το όνομα διττογραφείται (= γράφεται με δύο τρόπους). Πιθανότερο πάντως είναι το πρώτο (από το φιλέω, -ῶ) απ' όπου ίσως προέρχεται και η λέξη «φιλητής».

β. Επίγραμμα

Το επίγραμμα, που ξεκίνησε στους προηγούμενους αιώνες, γνώρισε πρωτοφανή άνθηση η οποία διαρκεί έως τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Καλλιεργούνται τώρα όλα τα είδη του: επιτύμβια, αναθηματικά, ερωτικά, παραινετικά, σκωπτικά, συμποτικά κ.ά. Βασικά χαρακτηριστικά του είναι η ποικίλη θεματική, η ανθρωπινή θέρμη, το γνήσιο πάθος και η ποιητική ευαισθησία. Όλοι οι γνωστοί ποιητές της ελληνιστικής εποχής γράφουν και επιγράμματα· από τους εκπροσώπους του ξεχωρίζουν οι: Λεωνίδας από τον Τάραντα, Αντίπατρος από τη Σιδώνα και Μελέαγρος από τα Γάδαρα της Ιορδανίας.

γ. Τραγωδία

Το πολιτικό πλαίσιο δεν ευνοεί την ανάπτυξη της τραγωδίας· το ρόλο της αναλαμβάνει η φιλοσοφία, που δίνει λύσεις και ανταποκρίνεται σε πρωταρχικά προβλήματα του ανθρώπινου βίου. Παρ' όλ' αυτά η τραγωδία συνέχισε την ύπαρξή της ως μορφή «αναγνωστική», δηλαδή δεν προορίζεται για παράσταση. Επτά τραγικοί της Αλεξάνδρειας είναι γνωστοί με το όνομα «Πλειάς» (από τον ομώνυμο αστερισμό, την Πούλια). Ο Λυκόφρων (4ος/3ος αι. π.Χ.), από τη Χαλκίδα, έγραψε 65 τραγωδίες και ένα μακροσκελές ιαμβικό ποίημα, «Άλεξάνδρα» (1.474 στίχοι), όπου η κόρη του Πριάμου, Κασσάνδρα–Άλεξάνδρα, με ένα είδος προφητικού μονολόγου, σε ύφος χρησμού, προβλέπει την πτώση της Τροίας.

δ. Η Νέα κωμωδία

Δημιούργημα των νέων πολιτικών συνθηκών είναι η Νέα κωμωδία (330–250 π.Χ.), με ηθογραφικό περιεχόμενο. Τα έργα είναι κυρίως «κωμωδίες ηθών», δηλαδή

χαρακτήρων με ανθρώπινους τύπους της καθημερινότητας, και όχι σάτιρα πολιτικών καταστάσεων· απαρτίζεται συνήθως από πέντε πράξεις, όπως αργότερα τα πεντάπρακτα ευρωπαϊκά θεατρικά έργα. Η Νέα κωμωδία επέδρασε στους Λατίνους (Πλαύτο και Τερέντιο), στο λαϊκό κωμικό θέατρο της Αναγέννησης, το κρητικό θέατρο (17ος αι.), το Μολιέρο (1622–1673) και το θέατρο της εποχής του μπαρόκ (16ος αι.). Τα κύρια γνωρίσματα της Νέας κωμωδίας είναι:

- η ουσιαστική κατάργηση του Χορού και η αντικατάστασή του από εμβόλιμα τραγούδια (ιντερμέδια) στα διαλείμματα
- η κατάργηση της παράβασης και του φαλλού
- η ιδιαίτερη προτίμηση σε ερωτικά θέματα.

Αναφέρονται 65 ποιητές της Νέας κωμωδίας, όπως ο Φιλήμων και ο Δίφιλος, από τα έργα των οποίων δεν έχουμε παρά μόνο μερικά αποσπάσματα. Όλους, όμως, επισκιάζει ο λαμπρότερος εκπρόσωπος του είδους, ο Μένανδρος.

Μένανδρος (342–290 π.Χ.)

Ο Μένανδρος, γιος του Διοπεΐθου, γεννήθηκε στην Αθήνα (Κηφισιά) από πλούσια οικογένεια. Είχε στενές σχέσεις με πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του, όπως τον Επίκουρο, το Θεόφραστο, το Δημήτριο Φαληρέα. Παρουσιάστηκε στο θέατρο, για πρώτη φορά, με το έργο *Ὀργή*. Έγραψε 108 κωμωδίες και κέρδισε 8 πρώτες νίκες. Ολόκληρη σώζεται μόνο μία κωμωδία και αποσπάσματα από άλλες, καθώς και εκατοντάδες γνωμικοί στίχοι, «Μονόστιχοι γνῶμαι». Γενικός τύπος του θέματος είναι ο έρωτας μετ' εμποδίων, η θέση των εταιρών και η έκθεση βρεφών, που αναγνωρίζονται αργότερα· η ανάπτυξη της πλοκής γίνεται ουσιαστικό στοιχείο της δράσης. Έργα του ποιητή:

Δύσκολος (γνωστή και ως *Μισάνθρωπος*, Λήναια, 316 π.Χ., πρώτο βραβείο)

Σάτιρα ενός χαρακτήρα ιδιότροπου και αντικοινωνικού. Ένας ενοχλητικός γέροντας αντιπαθεί όλους τους συνανθρώπους του και συμπεριφέρεται με σκαιοότητα σε όσους τον πλησιάζουν. Η κωμωδία επέδρασε μέσω της λατινικής κωμωδίας στο Σαίξπηρ, το Μολιέρο και το Χόφμανσταλ, Αυστριακό λογοτέχνη (1884–1920).

Έπιτρέποντες (= δισαιτητές, 304 π.Χ., σώζονται 590 στίχοι)

Δύο άνθρωποι που λογομαχούν χωρίς αποτέλεσμα εμπιστεύονται τη λύση της διαφοράς τους στην κρίση ενός άλλου. Το έργο τονίζει τη λεπτή απεικόνιση χαρακτήρων.

Σαμία (316 π.Χ., σώζονται 340 στίχοι)

Έχει υπόθεση τον έρωτα ενός πλούσιου νέου και μιας φτωχής νέας, καθώς και την τύχη του παιδιού τους. Ονομάστηκε έτσι από μια παλλακίδα (= μη νόμιμη σύζυγο) που καταγόταν από τη Σάμο.

Περικειρομένη (313 π.Χ., σώζονται 447 στίχοι)

Έχει υπόθεση την τύχη δύο έκθετων δίδυμων παιδιών. Το όνομα οφείλεται στο κόψιμο των μαλλιών (κείρομαι = κουρεύω) της νέας από το μνηστήρα της σε μια στιγμή παραφοράς του.

Χαρακτηριστικά

Στις κωμωδίες του Μενάνδρου κυριαρχούν το παιχνίδι των παρεξηγήσεων, με πιθανές περιπέτειες, η εικονογράφηση των χαρακτήρων και ο ρόλος της παντοδύναμης Τύχης. Η κωμωδία δεν είναι πια πολιτική, αλλά ψυχολογική. Είναι πλούσια σε μονολόγους, όπως η τραγωδία του Ευριπίδη. Η γλώσσα του πλησιάζει στην

κοινή, είναι τολμηρή, χωρίς να γίνεται χυδαία. Το έργο του Μενάνδρου προβάλλει οικογενειακούς δεσμούς, φιλίες, ανθρώπινες σχέσεις. Η μελέτη αυτή της συμπεριφοράς του ανθρώπου συνέβαλε στη σημαντική επιτυχία του και τη διαρκή δημοτικότητά του στους αιώνες. Ο Μένανδρος αποτελεί τον πρόδρομο του νεότερου ευρωπαϊκού θεάτρου.

Ὡς χάριεν ἔστ' ἄνθρωπος,
ἂν ἄνθρωπος ᾗ.

(Πόσο «χαριτωμένος» –τέλειος–
είναι ο άνθρωπος, αν είναι άνθρωπος.)

Μονόστιχη γνωμική ρήση που εκφράζει το ιδεώδες του ποιητή και τονίζει την ανθρωπιά που προσιδιάζει στους ανθρώπους.

ε. Βουκολική ποίηση

Έχει θέμα τη ζωή των ποιμένων και των αγροτών. Η αρχή της ανάγεται στα λαϊκά ποιμενικά άσματα της Σικελίας. Περιέχει στοιχεία από το έπος (μέτρο), το μέλος (στροφή) και το δράμα (διάλογος). Κυριότερος εκπρόσωπος είναι ο Θεόκριτος.

Θεόκριτος (πιθανόν 310–240 π.Χ.)

Ο Θεόκριτος, από τις Συρακούσες, έζησε στην πόλη του, στην Αλεξάνδρεια και στην Κω. Έγραψε ύμνους, ελεγείες και επιγράμματα, αλλά είναι γνωστός από το νέο ποιητικό είδος που καλλιέργησε. Τα 27 Ειδύλλια, γραμμένα σε δωρική διάλεκτο, είναι κυρίως φανταστικές συνθέσεις που παρουσιάζουν, με διαλογική μορφή, σκηνές από τη ζωή των βουκόλων στη Σικελία. Οι τίτλοι είναι δηλωτικοί: «Νομείς», «Βουκολιασταί», «Αἶπολικόν» και «Ποιμενικόν», «Βουκολίσκος» κ.ά. Το έκτο ειδύλλιο («Θαλύσια») αναφέρεται στην εορτή προς τιμήν της Δήμητρας στην Κω για τη συγκομιδή του σιταριού, ενώ στο 15ο («Συρακόσiai ἢ Ἄδωνιάζουσαι») δύο Συρακούσιες γυναίκες, που κατοικούν στην Αλεξάνδρεια, πηγαίνουν στα ανάκτορα, για να παρακολουθήσουν τη γιορτή του Ἄδωνη.

Τα θεοκρίτεια ειδύλλια, που απηχούν τη γνήσια συγκίνηση και νοσταλγία για τη χαμένη φύση, διακρίνονται για τη ζωντάνια, τη χάρη, τη χιουμοριστική διάθεση, το ρεαλισμό και το διάχυτο ερωτικό στοιχείο.

Επίδραση

Η ποίηση του Θεόκριτου είχε μεγάλη επίδραση στη ρωμαϊκή όσο και τη μεταγενέστερη λογοτεχνία, την

πλαστική και τις εικαστικές τέχνες. Στις σύγχρονες λογοτεχνίες επιβιώνουν οι βοσκοί με τα ονόματά τους (Δάφνις, Ύλας, Τίτυρος, Άμαρυλλίς κ.ά.) και η ποιμενική ατμόσφαιρα της Σικελίας, αλλά και της Αρκαδίας, η οποία ως χώρος κατεξοχήν ποιμενικός, λίκνο του Ερμή, άσκησε μεγάλη γοητεία μέχρι τα νεότερα χρόνια.

Η λατινική έκφραση «et in Arcadia ego» (= και εγώ στην Αρκαδία) δηλώνει, στο χώρο του πνεύματος, ποιητική παιδεία και πνευματική καλλιέργεια.

Μόσχος

Βουκολικός ποιητής είναι ο Μόσχος (πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ.) από τις Συρακούσες. Το επύλλιό του «Εύρώπη» (166 εξάμετροι στίχοι) αναφέρεται στην αρπαγή της Ευρώπης από το Δία και την ένωση θεού και θνητής. Το ποίημα παίρνει σήμερα ξεχωριστή επικαιρότητα ως αλληγορικός μύθος της νέας ενωμένης Ευρώπης.

Βίων

Ο Βίων (2ος/1ος αι. π.Χ.), από τη Σμύρνη, που έζησε στη Σικελία, συμπληρώνει την τριάδα των βουκολικών ποιητών· έγραψε το ποίημα: «Έπιτάφιος του Άδώνιδος» (98 εξάμετροι στίχοι), έναν τελετουργικό θρήνο που μιμείται το Θεόκριτο («Είδύλλιο Ι»).

στ. Μίμος

Παρίστανε, σε χαλαρή δραματική μορφή, σκηνές από την καθημερινή ζωή της πόλης ή της υπαίθρου, σε γλώσσα διαλεκτική, που ήταν πιο κοντά στη γλώσσα

του λαού. Ήταν ένα είδος ψυχαγωγίας από σκηνής, με κύρια χαρακτηριστικά την τέρψη και το ευτράπελο.

Ο Ηρώ(ν)δας (πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ.), από την Κω, έγραψε οκτώ μιμιάμβους, έμμετρους με πεζολογικό χαρακτήρα, όπου συναιρεί τη σικελική παράδοση του Σώφρονα με το ιωνικό πνεύμα του Ιππώνακτα. Πρόκειται για διαλόγους ρεαλιστικούς και σατιρικούς, ανάμεσα σε λαϊκά πρόσωπα της απόλυτης καθημερινότητας· τα θέματα είναι παρμένα από το αστικό περιβάλλον και προσφέρουν χιουμοριστικά στιγμιότυπα, με καυστικότητα και ζωηρότητα, διανθισμένα με χοντρά αστεία, υπονοούμενα, λαϊκά στοιχεία (παροιμίες), που στοχεύουν στη γελοιοποίηση της πραγματικότητας. Στους μεταγενέστερους χρόνους τον αναφέρει ο Λατίνος Πλίνιος ο νεότερος (περίπου 61 – 112 μ.Χ.).

B. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Χαρακτηριστικά

Η ελληνιστική περίοδος χαρακτηρίζεται από την κλίση προς την επιστημονική έρευνα και την πολυμάθεια. Υπάρχει ένας συγκρητισμός¹ ιδεών και μια έντονη ερανιστική² διάθεση ακόμη και στους λόγιους. Στη λογοτεχνία

-
1. (συγκρητισμός σύν + κρητίζω < Κρής, -τός): ανάμειξη στοιχείων διαφορετικής προέλευσης, κυρίως θρησκευτικών ή ιδεών.
 2. έρανίζομαι = δανείζομαι και παραθέτω επιλεγμένα αποσπάσματα από διάφορα κείμενα.

εκδηλώνονται διάφορες τάσεις: μελαγχολική διάθεση, παραίτηση από τη ζωή, μοιρολατρική στάση. Είναι η εποχή των επιστημών και των ανακαλύψεων. Η εξειδίκευση της γνώσης προωθεί την παραγωγή λόγιων κειμένων και παραμερίζει την πολιτική ρητορεία, που γίνεται υπόθεση των ρητόρων. Τα κείμενα του παρελθόντος συγκεντρώνονται στα ερευνητικά κέντρα, εκδίδονται, ερμηνεύονται και σχολιάζονται. Ως γλώσσα χρησιμοποιείται η Κοινή (κοινό γλωσσικό όργανο επικοινωνίας) σε όλα τα είδη του πεζού λόγου, την επιστήμη, τη φιλοσοφία, την ιστορία.

α. Επιστήμες

Παρατηρείται ιδιαίτερη άνθηση των θετικών επιστημών. Η γεωγραφία (αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά τις μακρινές εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου) εκπροσωπείται προπάντων από τον Ερατοσθένη (276–196 π.Χ.) τον Κυρηναίο, διευθυντή της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης και ιδρυτή της επιστημονικής γεωγραφίας· έγραψε Γεωγραφικά και Καταστερισμούς, επηρεασμένος από την πλατωνική φιλοσοφία, κυρίως από το διάλογο Τίμαιο.

Η αστρονομία εκπροσωπείται από τον Ίππαρχο (2ος αι. π.Χ.), από τη Νίκαια της Βιθυνίας, ο οποίος τελειοποίησε τα όργανα παρατήρησης (διόπτρα) των αστέρων.

Τα μαθηματικά, απαραίτητα στην αστρονομία, καλλιεργούνται κυρίως από τον Ευκλείδη (330–275 π.Χ.), από την Αλεξάνδρεια¹. Ο Ευκλείδης έθεσε τις βάσεις

1. Διαφορετικός από τον Ευκλείδη από τα Μέγαρα, μαθητή του Σωκράτη.

της γεωμετρίας και τα Στοιχεία αποτέλεσαν αυθεντία για πολλούς αιώνες έως σήμερα.

Ο Συρακόσιος Αρχιμήδης (287–212 π.Χ.) σπούδασε στην Αλεξάνδρεια, αλλά έζησε στην πατρίδα του· είναι ο μεγαλύτερος μαθηματικός της αρχαιότητας και πολυγραφότατος συγγραφέας (έγραψε στη δωρική διάλεκτο). Έγινε διάσημος για τις μηχανικές εφευρέσεις του (μοχλοί, πολεμικές μηχανές για την πυρπόληση του ρωμαϊκού στόλου, μέτρηση του κύκλου, αρχή της άνωσης των υγρών – «εϋρηκα» κτλ.). Σκοτώθηκε κατά την άλωση των Συρακουσών από τους Ρωμαίους.

Το αστρονομικό μηχάνημα του 1ου αιώνα π.Χ.
(βρέθηκε στο ναυάγιο των Αντικυθήρων).
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Θρυλικές διαδόσεις αναφέρονται στον τρόπο του θανάτου του και την περίφημη φράση που είπε σε Ρωμαίο στρατιώτη: «Μή μου τοὺς κύκλους τάραττε» (= Μην καταστρέφεις τα κυκλικά γεωμετρικά σχήματά μου) και «Παρά κεφαλάν καὶ μὴ παρά γραμμάν» (= Χτύπησε στο κεφάλι και όχι στο γεωμετρικό σχήμα).

Η φιλολογική επιστήμη ακμάζει επίσης στην Αλεξάνδρεια με τους διευθυντές της Βιβλιοθήκης, οι οποίοι δημιουργούν τη γραμματική, την κριτική των κειμένων και την ιστορική κριτική (σχολιασμός χειρογράφων). Κυριότεροι γραμματικοί (= φιλόλογοι) και προϊστάμενοι της Βιβλιοθήκης είναι οι: Ζηνόδοτος ο Εφέσιος, Απολλώνιος ο Ρόδιος, Ερατοσθένης ο Κυρηναίος, Αριστοφάνης ο Βυζάντιος, Αρίσταρχος από τη Σαμοθράκη.

β. Φιλοσοφία

Αναπτύχθηκαν τρία φιλοσοφικά συστήματα, ο επικουρισμός, ο σκεπτικισμός και ο στωικισμός, τα οποία καθορίζουν τις κύριες κατευθύνσεις της φιλοσοφίας στον ελληνιστικό χώρο μετά τον Αριστοτέλη. Ως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους έχουν την ισχυρή έμφαση που δίνουν στο άτομο, μετά την κατάρρευση του πολιτικού συστήματος της πόλης, την ατομική αυτονομία και την «φύσιν», «τὸ κατὰ φύσιν ζῆν ἢ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν». Σπέρματα των φιλοσοφικών τους τάσεων βρίσκονται σε στοχαστές που έδρασαν πριν από το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως ο Διογένης ο Κυνικός, ο οποίος αμφισβήτησε τους βασικούς κανόνες συμπεριφοράς και την παράδοση, κηρύσσοντας τις νέες ιδέες για την κατανίκηση των φόβων και των επιθυμιών.

1. Ο επικουρισμός

Ο επικουρισμός, ως ηθική φιλοσοφία, δίνει ιδιαίτερη σημασία στην ψυχική γαλήνη και αταραξία έναντι της πολιτικής. Εισηγητής της ήταν ο Επίκουρος (341–271 π.Χ.), γιος Αθηναίου κληρούχου, ο οποίος γεννήθηκε στη Σάμο. Ίδρυσε τους φιλοσοφικούς του κύκλους στη Μυτιλήνη, τη Λάμψακο και την Αθήνα. Η οικία με τον κήπο του –που έδωσε το όνομα¹ στην επικούρεια σχολή– έγινε το κέντρο της φιλοσοφικής του σχολής. Από το πλούσιο έργο του διασώθηκαν τρεις επιστολές (η Πρὸς Μενοικέα, όπου δίνει περίληψη της ηθικής του θεωρίας), Κύρια Δόξαι (μια συλλογή 40 βασικών δογμάτων²), Ἀποφθέγματα (μια σειρά γνωμικών) και αποσπάσματα από το Περί φύσεως (37 βιβλία), μια συστηματική πραγμάτευση της φυσικής, της κοσμολογίας και της επιστημολογίας.

Πλαίσιο της φιλοσοφίας του

Ο Επίκουρος υποστήριζε ότι η φιλοσοφία τότε μόνο έχει αξία, όταν βοηθάει τον άνθρωπο να κατακτήσει την ευδαιμονία. Η ευδαιμονία αυτή, θεϊκή ή ανθρώπινη, για να πραγματοποιηθεί τέλεια, απαιτεί μια ζωή που διέπεται από αδιατάραχη ηρεμία ή απαλλαγή από τον πόνο. Μεγαλύτερη αιτία της αποτυχίας του ανθρώπου να ζήσει

-
1. Η σχολή ονομαζόταν «Κήπος» και οι επικούρειοι ήταν γνωστοί και με το όνομα «οἱ ἀπὸ τῶν κήπων» ή «οἱ ἀπὸ κήπου».
 2. Βασικό δόγμα ήταν «τὸ λάθε βιώσας» (= ζήσε στο περιθώριο, αθόρυβα, μακριά από τη δημοσιότητα).

ήρεμη ζωή είναι οι δοξασίες για τη θεϊκή διακυβέρνηση του κόσμου· στρέφεται, έτσι, εναντίον της κοσμολογίας του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Απορρίπτει επίσης την πίστη ότι οι θεοί είναι υπεύθυνοι για οποιοδήποτε φυσικό γεγονός, καθώς και τους μεταφυσικούς προβληματισμούς και το φόβο του θανάτου. «Ο Θεός είναι πέραν του φόβου, ο θάνατος είναι απαλλαγμένος αισθήματος...»· όλα ρυθμίζονται από την τύχη, η οποία κυριαρχεί στην ύλη και δεν υποτάσσεται ούτε στην πρόνοια ούτε στη λογική. Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος και αυτόρκης.

Οι αρχές του επικουρισμού απαιτούν την αυτοκυριαρχία και τη σταθερότητα που θα εξασφαλίσουν τη γαλήνη του πνεύματος, την άταραξίαν.

Κατά τον Επίκουρο, η ελευθερία από τον πόνο είναι αγαθό και υπέρτατη ηδονή. Η φιλία ως αθάνατο αγαθό προσφέρει μεγάλη ευτυχία. Ο Κήπος, άλλωστε, ήταν μια κοινωνία φίλων και εξασφάλιζε το πλαίσιο για την πραγματοποίηση της φιλίας· γυναίκες και δούλοι δεν αποκλείονταν.

Ο επικουρισμός, που είχε αφετηρία τα ηθικά αξιώματα του Δημόκριτου, διαδόθηκε στον ελληνικό και το ρωμαϊκό κόσμο. Θερμός οπαδός του ήταν κυρίως ο Λατίνος Λουκρήτιος (του 1ου αι. π.Χ.), ο οποίος στο φιλοσοφικό του ποίημα «De rerum natura» (= για τη φύση των πραγμάτων) παρουσιάζει την επικούρεια διδασκαλία ως μοναδική πηγή για την ανθρώπινη σωτηρία.

2. Σκεπτικισμός

Ο σκεπτικισμός (σκέψις = διαλογισμός ή έρευνα) είναι φιλοσοφικό ρεύμα που αρνείται κάθε γνώση, αμφισβητώντας την αυθεντικότητα και την ισχύ γενικώς αποδεκτών αληθειών. Έχει τις ρίζες του στον 4ο αι. π.Χ.

(«οὐδὲν οἶδα») και αφετηρία του είναι η ελπίδα να κατακτήσουμε την ψυχική ηρεμία (ἀταραξίαν). Ιδρυτής του είναι ο Πύρρων (365 – 275 π.Χ.) από την Ἴλιδα, ο εισηγητής του φιλοσοφικού δόγματος του πυρρωνισμού (ως αρχαίας σκέψης) και της ἐποχῆς (= αναστολή, επιφύλαξη ως προς τη γνώση), η οποία αναφέρεται στη φύση των υλικών αντικειμένων που είναι απρόσιτα στον άνθρωπο. Αναζήτησε την ευτυχία στην αποχή από κάθε κρίση και ορισμό (ἀφασία). Υποστήριζε ακόμη πως η συνήθεια και η συμβατικότητα (= σύμβαση), σύμφωνα με τα πρότυπα της κοινωνίας, διέπουν τις ανθρώπινες πράξεις.

Την επόμενη φάση του σκεπτικισμού σημάδεψε η Ακαδημία με τους σκεπτικούς Αρκεσίλαο από την Πιτάνη της Αιολίδας (316–241 π.Χ.) και Καρνεάδη από την Κυρήνη της Λιβύης (214–129 π.Χ.), δεινό ρήτορα.

Κυνικός φιλόσοφος. Αθήνα, Μουσείο Αγοράς

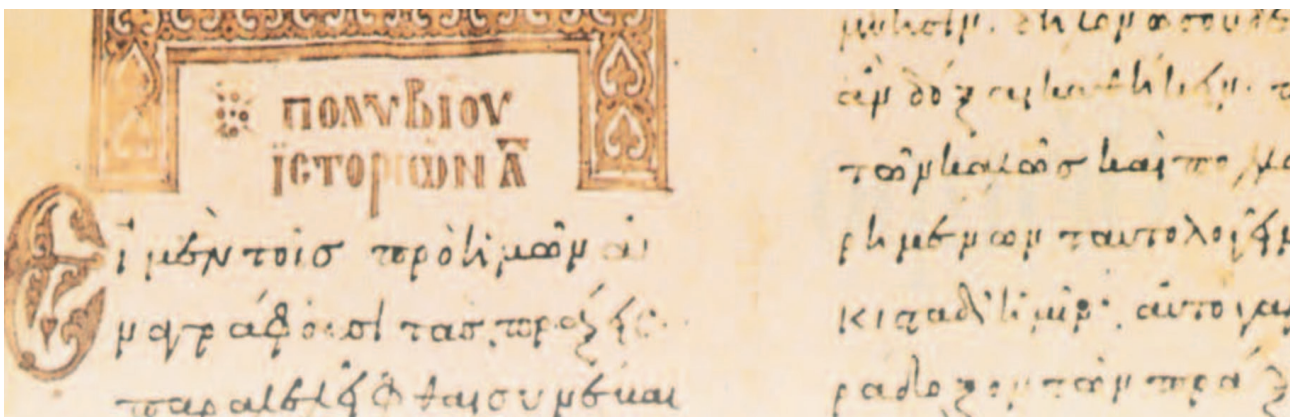
3. Στωικισμός

Ονομάστηκε έτσι από την Ποικίλη Στοά (= πολύχρωμη, κοσμημένη με τοιχογραφίες), στην Αγορά της αρχαίας Αθήνας, έναν κεντρικό δημόσιο χώρο που ονοματόδοτησε τους οπαδούς και το φιλοσοφικό σύστημα. Οι στωικοί συνιστούν ψυχικό σθένος στην αντιμετώπιση των αντιξοοτήτων της ζωής («ἀπέχου καὶ ἀνέχου»).

Ως βασικά σημεία της στωικής φιλοσοφίας αναφέρονται η αδιαφορία για καθετί εξωτερικό (ήρεμη αναμονή του θανάτου), η λογικότητα, ως μοναδική πηγή ανθρωπίνης ευδαιμονίας, ο «κοσμοπολιτισμός» (δηλαδή ο άνθρωπος θεωρείται πολίτης του κόσμου και όχι μόνο της πατρίδας) και ο ηθικός ιδεαλισμός. Οι στωικοί άντλησαν πολλές ιδέες από τον Ηράκλειτο. Οι δύο θεμελιώδεις έννοιες, που συμπίπτουν, είναι ο λόγος, που πηγάζει από το Θεό και στον οποίο υποτάσσονται όλα, και η φύσις. Ο άνθρωπος πρέπει να ζει σύμφωνα με τη φύση, η οποία ορίζει ότι ο άνθρωπος μπορεί και πρέπει να κατακτά την εὐδαιμονίαν μόνο με ό,τι εξουσιάζει, δηλαδή με την αρετή, η οποία είναι το μόνο αγαθό. Η στωική ηθική, μολονότι περιέχει πρωτότυπα στοιχεία, έχει πολλά κοινά με τις σωκρατικές, πλατωνικές και αριστοτελικές ιδέες. Ιδρυτής της Στοάς είναι ο Ζήνων (333–262 π.Χ.), από το Κίτιο της Κύπρου, πολυγραφότατος, το έργο του οποίου όμως έχει χαθεί. Στην Πολιτεία υποστήριζε ότι μια κοινωνία σοφών δεν έχει ανάγκη τους συμβατικούς θεσμούς της ελληνικής πόλης. Ο Κλεάνθης (330–232 π.Χ.), από την Άσσο της Τρωάδας, έγραψε το μεγαλειώδη «Ὕμνον εἰς Δία» (37 εξασύλλαβοι στίχοι), δήλωση για τη θρησκευτική βάση του στωικισμού, και ο Χρύσιππος (280–206 π.Χ.), από τους Σόλους της Κιλικίας, συστηματοποίησε τη στωική φιλοσοφία και έγραψε 700 διατριβές (= μελέτες).

ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΤΩΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η στωική φιλοσοφία, η σημαντικότερη κίνηση στην ελληνιστική φιλοσοφία, με τρεις φάσεις (Αρχαία, Μέση και Νέα Στοά), άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση σε ολόκληρο τον κόσμο. Νέα ώθηση θα πάρει με τον Παναίτιο από τη Ρόδο (185–112 π.Χ.) και τον Ποσειδώνιο από την Απάμεια της Συρίας (135– 51 π.Χ.), και στη ρωμαϊκή περίοδο με τους φιλοσόφους Σενέκα, Επίκτητο και Μάρκο Αυρήλιο· θα επηρεάσει ακόμη τον Απόστολο Παύλο και τους Πατέρες της Εκκλησίας. Από την Αναγέννηση έως τα νεότερα χρόνια η επίδραση της στωικής φιλοσοφίας στο δυτικό πολιτισμό υπήρξε κυριαρχική στο έργο κορυφαίων φιλοσόφων (Σπινόζα, Καντ κ.ά.). Ακόμη και σήμερα η επιρροή του στωικισμού συνεχίζεται στην καθημερινή ζωή. Στη νεοελληνική η λέξη «στωικότητα» σημαίνει καρτερικότητα και αντιμετώπιση των δυσάρεστων καταστάσεων με στοχαστική διάθεση και αταραξία.

γ. Ιστορία

Στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., εμφανίζονται οι ιστορίες του Αλεξάνδρου γραμμένες από ανθρώπους που τον είχαν συνοδεύσει στις εκστρατείες ή είχαν διαδραματίσει κάποιο ρόλο (π.χ. Πτολεμαίος, Αριστόβουλος,

Νέαρχος). Η έλξη του προσώπου του κατακτητή θα οδηγήσει στην ανάπτυξη ενός νέου είδους μυθιστορηματικής ή ρητορικής ιστορίας. Μετά τον Αλέξανδρο εμφανίζονται πολλοί ιστορικοί, το έργο τους όμως με τοπικές ιστορίες, μονογραφίες σχετικές με πρόσωπα, απομνημονεύματα κ.ά. έχει χαθεί. Δύο ιστορικοί δεν έχουν καμιά σχέση με την Αλεξάνδρεια:

α) Ο Τίμαιος από το Ταυρομένιο (σημερινή Ταορμίνα) της Σικελίας (350–254 π.Χ.), που έζησε για μακρό χρονικό διάστημα στην Αθήνα, έγραψε το έργο *Ιστορίαι* (38 βιβλία), αναφερόμενο στις ελληνικές πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας από την ίδρυσή τους έως τον πρώτο Καρχηδονιακό πόλεμο (264 π.Χ.).

β) Ο Πολύβιος (200–118 π.Χ.), γιος του στρατηγού Λυκόρτα, από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας, μετείχε ενεργά στην πολιτική της πατρίδας του και έγινε ίππαρχος της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Εκτοπίστηκε με άλλους 1.000 Αχαιούς στη Ρώμη, μετά τη μάχη της Πύδνας (168 π.Χ.), αλλά κέρδισε τη φιλία του Σκιπίωνα Αιμιλιανού, κατακτητή της Καρχηδόνας, και απέκτησε μεγάλη επιρροή στους Ρωμαίους.

Ταξίδεψε σε πολλά μέρη· το έργο του *Ιστορίαι*, μνημονεύεται και ως *Ρωμαϊκή Ιστορία*, (39 βιβλία, από τα οποία σώζονται ακέραια μόνο τα πέντε πρώτα), καλύπτει την περίοδο 240–146 π.Χ. και αναφέρεται στην επέκταση της ρωμαϊκής δύναμης και στο ρόλο της Ρώμης ως παράγοντα της πολιτικής ενοποίησης· αυτή η οπτική της ρωμαϊκής επιτυχίας καθορίζει και τον τρόπο σύνθεσης του έργου.

Όπως και ο Θουκυδίδης, από τον οποίο έχει επηρεαστεί, στοχεύει περισσότερο στη χρησιμότητα παρά στην ψυχαγωγία. Η εξιστόρηση των γεγονότων γίνεται

με τρόπο αξιόπιστο, αντικειμενικό και αμερόληπτο. Η επίδρασή του ήταν σημαντική στους μεταγενέστερους, ιδιαίτερα στο Ρωμαίο ιστορικό Τίτο Λίβιο (64 π.Χ.–17 μ.Χ.).

Με τον Πολύβιο γίνεται η μετάβαση από την Αλεξάνδρεια στη Ρώμη, η οποία θα αποτελέσει, στη συνέχεια, ένα από τα κέντρα του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού.

Τέλος, ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (περίπου 90–20 π.Χ.) έγραψε *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, σε 40 βιβλία (σώθηκαν πλήρη 15), όπου πραγματεύεται την παγκόσμια ιστορία από τις μυθικές αρχές έως την εποχή του, εξετάζοντας μαζί Έλληνες, Ρωμαίους και βαρβάρους.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΡΩΜΑΪΚΗ

(Από το 31 π.Χ., αρχές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, έως το 330 μ.Χ., ίδρυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας)

Η περίοδος ονομάζεται ρωμαϊκή, γιατί στη διάρκεια της η Ρώμη είναι η κυρίαρχη δύναμη στον κόσμο. Η ρωμαϊκή εποχή είναι εποχή της πεζογραφίας (ιστορίας, φιλοσοφίας, ρητορικής), ενώ η ποίηση δεν έχει να παρουσιάσει κάτι το αξιόλογο. Η ελληνική παιδεία κυριαρχεί στο ρωμαϊκό κόσμο. Οι συγγραφείς της περιόδου προέρχονται από πολλές χώρες του εκρωμαϊσμένου κόσμου (Μικρά Ασία, Συρία, Αίγυπτο, Σικελία) και λίγοι από την κυρίως Ελλάδα. Γλώσσα όλων είναι η κοινή και η αττικίζουσα, μίμηση της αττικής διαλέκτου, ως πρότυπης γλώσσας.

A. ΙΣΤΟΡΙΑ

Στην αρχή της περιόδου (100 π.Χ. – 100 μ.Χ.), δύο ιστορικοί συγγραφείς, που έζησαν στη Ρώμη, συνεχίζουν τη δραστηριότητα του Πολυβίου: ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (δεύτερο μισό του 1ου αι. π.Χ.), ο οποίος έγραψε σε 20 βιβλία (σώζονται 11) τη 'Ρωμαϊκή Αρχαιολογία, από τις αρχές της Ρώμης έως τον Α΄ Καρχηδονιακό πόλεμο, και ο Στράβων (βλ. σελ. 77), ο οποίος έγραψε 'Ιστορικά Ύπομνήματα, σε 43 βιβλία, που έχουν χαθεί. Ξεχωριστή θέση όμως κατέχει ο Πλούταρχος.

1. Πλούταρχος (περίπου 50–120 μ.Χ.)

Ο Πλούταρχος, από τη Χαιρώνεια της Βοιωτίας, είναι μια μοναδική μορφή του ελληνικού κόσμου. Σπούδασε στην Αθήνα, άσκησε το ιερατικό λειτούργημα στους Δελφούς, ταξίδεψε στην Αλεξάνδρεια και έμεινε πολύ καιρό στη Ρώμη, όπου έλαβε τον τίτλο του Ρωμαίου πολίτη· επέστρεψε στη γενέτειρά του, όπου παρέμεινε μέχρι το θάνατό του, ζώντας ήρεμη οικογενειακή ζωή.

Η σημαντική παραγωγή του Πλουτάρχου (120 περίπου έργα), καρπός της ευρυμάθειας και της παιδείας του, χωρίζεται σε δύο μέρη:

- **Βίοι Παράλληλοι**

Περιλαμβάνουν ζεύγη παράλληλων βιογραφιών, με συγκριτικές εκτιμήσεις προσωπικοτήτων, ενός Έλληνα και ενός Ρωμαίου, αντίστοιχα. Μέλημα του συγγραφέα είναι η ανάλυση χαρακτήρων και ως μέσο χρησιμοποιεί το ανέκδοτο ή το απόφθεγμα (= γνωμικό). Στους Βίους οφείλεται η δημοτικότητα του Πλουτάρχου και η επίδρασή του κατά την αρχαιότητα, την Αναγέννηση και τη γαλλική κλασική εποχή (Μονταίνιος, Μοντεσκιέ, Ρουσσό κ.ά.). Ο Σαίξπηρ σε τρεις τραγωδίες του (Ιούλιος Καίσαρ, Κοριολανός, Αντώνιος και Κλεοπάτρα) αντλεί το θέμα του από τον Πλούταρχο.

ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

- I. Θησεύς – Ρωμύλος
Σόλων – Ποπλικόλας
Θεμιστοκλής – Κάμιλλος

Αριστείδης – Κάτων (πρεσβύτερος)
Κίμων – Λούκουλλος (Λεύκολλος)
Περικλής – Φάβιος Μάξιμος
Νικίας – Κράσος
Αλκιβιάδης – Κοριολανός
Δημοσθένης – Κικέρων
- II. Φωκίων – Κάτων (ο νεώτερος)
Δίων – Βρούτος
Τιμολέων – Αιμίλιος Παύλος
Ευμένης – Σερτώριος
Φιλοποίμην – Φλαμίνιος
Πελοπίδας – Μάρκελλος
Αλέξανδρος – Καίσαρ
- III. Δημήτριος (ο πολιορκητής) – Αντώνιος
Πύρρος – Μάριος
Άγις και Κλεομένης – Τιβέριος και Γάιος Γράκχος
Λυκούργος – Νο(υ)μάς
Αγησίλαος – Πομπήιος
Άρατος
Αρταξέρξης
Γάλβας
Όθων

Έχουν διασωθεί 21 ζεύγη βιογραφιών, από τα οποία το ένα είναι διπλό, και τέσσερις μεμονωμένες, σύνολο 48.

Δημήτριος ο πολιορκητής. Νομισματική Συλλογή Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

- **Ἠθικά**

Περιλαμβάνουν 78 πραγματείες με ποικίλο περιεχόμενο, με ηθικά, πολιτικά, φιλοσοφικά και επιστημονικά θέματα: Περί τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, Περί παίδων ἀγωγῆς, Περί εὐθυμίας, Περί μουσικῆς, Περί φιλαδελφίας κ.ά., ὅπως «δελφικές» πραγματείες, γαμικά και πολιτικά παραγγέλματα, συμποσιακά, παραμυθητικοί λόγοι κ.ά. Η μορφή τους είναι συχνά διαλογική ή δοκιμιακή και τα ανεκδοτολογικά παραδείγματα πολυάριθμα.

Ο Πλούταρχος επηρεάζεται από τον πλατωνισμό, τον επικουρισμό και το στωικισμό, αλλά οδηγείται σε μια ηθική ηπιότερη και περισσότερο ανθρώπινη. Η πίστη στην αθανασία της ψυχῆς και τη θεία πρόνοια για τα ανθρώπινα αποτελούν τις βασικές φιλοσοφικές αντιλήψεις του. Η γλώσσα του είναι η αττική, αλλά με πολλά στοιχεία από την κοινή.

Το έργο του Πλούταρχου άσκησε μεγάλη επίδραση στην ευρωπαϊκή διάνοηση (Ρουσσό, Γκαίτε, Σαίξπηρ, Σίλλερ κ.ά.), στη χριστιανική γραμματεία και στην επιστήμη της παιδαγωγικής. Στο νεοελληνικό χώρο, ο Αδαμάντιος Κοραής (1748–1833) υπήρξε από τους μεγαλύτερους μελετητές και εκδότες του.

2. Αρριανός (90–175 μ.Χ.)

Ο Φλάβιος Αρριανός, από τη Νικομήδεια της Βιθυνίας ανήκει στο 2ο αι. μ.Χ.. Με φιλοσοφική παιδεία στην Αθήνα και στη Νικόπολη της Ηπείρου (υπήρξε μαθητής του στωικού Επίκτητου), στρατιωτική και πολιτική δράση (διατέλεσε άρχων, ύπατος, ανθύπατος, τοπάρχης Καππαδοκίας), οικείος και φίλος του μεγάλου φιλέλληνα Αδριανού (117–138 μ.Χ.), τιμήθηκε στην Αθήνα ως «υπατικός φιλόσοφος» και πρύτανις της Πανδιονίδος φυλής και απέκτησε τα δικαιώματα του Ρωμαίου πολίτη.

Υπήρξε συγγραφέας πολυγραφότατος. Έγραψε έργα
α) φιλοσοφικά: Έπικτήτου διατριβαί, σε 8 βιβλία, και Έγχειρίδιον, σύνοψη διδασκαλίας του Επίκτητου,
β) ιστορικά: Άλεξάνδρου Άνάβασις, Μετ' Άλέξανδρον, Ίνδική (σε ιωνική γλώσσα, κατά μίμηση του Ηρόδοτου),
γ) στρατιωτικά: Τέχνη τακτική, Έκταξις κατ' Άλανών (= διάταξη του ρωμαϊκού στρατού στην εκστρατεία κατά του σκυθικού λαού), Περίπλους Ευξείνου Πόντου,
δ) γεωγραφικά: Βιθυνιακά, Παρθικά. Ο Κυνηγετικός συμπληρώνει τον ομώνυμο του Ξενοφώντα.

Άλεξάνδρου Άνάβασις

Ο Αρριανός έμεινε κυρίως διάσημος για το έργο του Άλεξάνδρου Άνάβασις, που στον τίτλο και τη δομή θυμίζει την Ανάβαση του Ξενοφώντα· είναι αφιερωμένο στη μεγαλειώδη εκστρατεία του Αλέξανδρου, από την αρχή έως την ημέρα του θανάτου του, και αποτελεί πανηγυρικό για το στρατηλάτη. Το έργο αποτελείται από επτά βιβλία και έχει την ακόλουθη δομή:

Α΄ βιβλίο:

Αρχή βασιλείας Μεγάλου Αλεξάνδρου. Καταστροφή της Θήβας. Εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Μάχη στον ποταμό Γρανικό (334 π.Χ.).

Β΄ βιβλίο:

Κατάκτηση της Μικράς Ασίας. Μάχη της Ισσού (333 π.Χ.).

Γ΄ βιβλίο:

Κατάκτηση της Αιγύπτου – Ίδρυση Αλεξανδρείας. Κατάκτηση της Μεσοποταμίας. Μάχη στα Γαυγάμηλα (331 π.Χ.).

Δ΄ βιβλίο:

Κατάκτηση της Σογδιανής. Υποταγή της Σκυθίας.

Ε΄ βιβλίο:

Διάβαση Ινδού ποταμού. Αλέξανδρος και Πώρος. Άφιξη στον Υδάσπη ποταμό.

ΣΤ΄ βιβλίο:

Σύγκρουση με τους Μαλλούς – Διάβαση της Γεδρωσίας. Παράπλους των ινδικών ακτών από το Νέαρχο.

Ζ' βιβλίο:

Βασιλικοί γάμοι. Θάνατος του Ηφαιστίωνα – Πορεία στη Βαβυλώνα. Θάνατος του Αλέξανδρου – Χαρακτηρισμός.

Η Ανάβασις, γραμμένη σε αττικίζουσα διάλεκτο, διακρίνεται για τη σαφήνεια, τη φυσικότητα και την αμεροληψία του συγγραφέα. Ο ιστορικός βασίζεται κυρίως σε αφηγήσεις ανθρώπων που πήραν μέρος στην εκστρατεία· ιδιαίτερα, χρησιμοποιεί το έργο του στρατηγού Πτολεμαίου και του αρχιτέκτονα Αριστόβουλου, που συνόδευσαν τον Αλέξανδρο.

Η προσφορά του Αρριανού στην ιστορία είναι ότι, στους μεταγενέστερους χρόνους και ενώ το πρόσωπο του Μ. Αλεξάνδρου είχε καλυφθεί με τον πέπλο του θρύλου και της ανεκδοτολογίας, διέσωσε την προσωπικότητά του από τον απόηχο του μύθου και συνέβαλε ουσιαστικά στην αποκατάσταση της μορφής του και την αποτίμηση της δράσης του.

Τελευταίοι από τους Έλληνες ιστορικούς είναι ο Δίων ὁ Κάσσιος από τη Νίκαια της Βιθυνίας (155 – 235 μ.Χ.), μιμητής του Θουκυδίδη στις δημηγορίες του, ο οποίος

έγραψε Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία ἕως τὸ 229 μ.Χ., σε 80 βιβλία (σώζονται 24), ὁ Ἀππιανὸς (περίπου 96–160 μ.Χ.), ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὰ Ῥωμαϊκὰ, ἱστορία τῆς Ῥώμης ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ Βεσπασιανοῦ (1ος αἰ. μ.Χ.), σε 24 βιβλία, καὶ ὁ Ἀθηναῖος «ἄρχων» Δέξιππος (210–273 μ.Χ.), συγγραφέας τῆς Χρονικῆς Ἱστορίας.

3. Πausanias (2ος αἰ. μ.Χ.)

Στὴν ἱστορικὴ γεωγραφία διακρίθηκε ὁ Πausanias, ἀπὸ τὴ Μαγνησία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ ταξιδιωτικὸ ἔργο: Ἑλλάδος περιήγησις, σε 10 βιβλία¹. ἓνα εἶδος ἐξηγητικῆς (= ἐρμηνευτικῆς) ὁδηγοῦ γιὰ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες.

Ὁ Πausanias περιγράφει τὶς τοποθεσίαι καὶ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα προσθέτοντας ἀναλύσεις καὶ ἀναμειγνύοντας τὴν ἀμεση ἐμπειρία τοῦ με τὶς ἱστορικὲς καὶ μυθολογικὲς παρεκβάσεις. Προβάλλει τὴ ζωὴ ἐνὸς πολιτισμοῦ ποῦ ἀνήκει ολόκληρος στο παρελθόν.

4. Στράβων (64 π.Χ. – 24 μ.Χ.)

Τέλος, διακεκριμένος γεωγράφος ἦταν ὁ Στράβων, ἀπὸ τὴν Ἀμάσεια τοῦ Πόντου, ὁ ὁποῖος πρόσφερε τὴ γνώση τοῦ στα Γεωγραφικά², σε 17 βιβλία ποῦ

1. α' «Ἀττικά», β' «Κορινθιακά», γ' «Λακωνικά», δ' «Μεσσηνιακά», ε' – στ' «Ἡλειακά», ζ' «Ἀχαϊκά», η' «Ἀρκαδικά», θ' «Βοιωτικά», ι' «Φωκικά».

2. Μαθηματικὰ στοιχεῖα Γεωγραφίας (βιβλία 1-2) καὶ ἱστορικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν Εὐρώπη (3-7), τὴν Ελλάδα (8-10), τὴν Ἀσία (11-16) καὶ τὴν Ἀφρική (17).

διασώθηκαν ακέραια. Στο έργο του επιδιώκει, με επιστημονική ακρίβεια, να συνενώσει το «τερπνόν μετά του ωφελίμου», συνδυάζοντας τον ερανισμό (= δανεισμό χωρίων) με την αυτοψία.

B. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Νέες εξελίξεις εμφανίζονται στη φιλοσοφία των σκεπτικών, του Επίκουρου και των στωικών. Η εμφάνιση του χριστιανισμού ανταποκρίνεται στις μεταφυσικές ανάγκες των ανθρώπων και συναγωνίζεται τη φιλοσοφία. Ο σκεπτικισμός εκπροσωπείται από τον ιατρό Σέξτο τον Εμπειρικό (2ος αι. μ.Χ.), ο οποίος πολέμησε αποφασιστικά τους δογματικούς, τους σοφούς και τους ρήτορες.

Ο στωικισμός εκπροσωπείται από έναν Έλληνα δούλο από τη Φρυγία, τον Επίκτητο, και από ένα Ρωμαίο αυτοκράτορα, το Μάρκο Αυρήλιο.

Επίκτητος

Ο Επίκτητος (50–120 μ.Χ.), από την Ιεράπολη της Φρυγίας, γεννήθηκε δούλος· όταν όμως, απελευθερώθηκε, ασχολήθηκε με τη διδασκαλία της στωικής φιλοσοφίας (Νέα Στοά) στη Ρώμη και έπειτα στη Νικόπολη της Ηπείρου. Ο Επίκτητος έγινε γνωστός από το μαθητή του Αρριανό, ο οποίος κατέγραψε στις Διατριβές του, σε 8 βιβλία, την ηθική του διδασκαλία· το περιεχόμενό της περιορίζεται στην ηθική, στην έκφραση της αυτοκυριαρχίας και στον ανθρωπισμό – η αγάπη του φιλοσόφου για την ανθρωπότητα είναι σημείο των νέων καιρών.

Μάρκος Αυρήλιος

Ο Μάρκος Αυρήλιος (121–180 μ.Χ.), ο φιλόσοφος αυτοκράτορας, έγραψε στα ελληνικά, ως αντίδοτο στις βασιλικές φροντίδες και ως μέσο αυτονουθεσίας, μια σειρά «Στοχασμών», σε 12 βιβλία, με τον τίτλο, Εἰς ἑαυτόν. Το έργο περιέχει ηθικές ομιλίες που απευθύνονται στον εαυτό του, αλλά, συνάμα, δίνουν στον αναγνώστη την αίσθηση μιας συμπαθητικής προσωπικότητας.

Τέλος, στην περίοδο αυτή, ο πλατωνισμός ανανεώνεται ριζικά από το νεοπλατωνισμό, τελευταίο φιλοσοφικό κίνημα, που εμπνέεται από τον Πλάτωνα, αλλά επηρεάζεται από τους στωικούς και τους περιπατητικούς.

Πλωτίνος

Ο νεοπλατωνιστής Πλωτίνος (205–270 μ.Χ.), από τη Λυκόπολη της Αιγύπτου, δίδαξε στη Ρώμη, έγραψε μια σειρά από σύντομα δοκίμια με τον τίτλο Ἐννεάδες («συλλογή από εννέα»), όπου παρουσιάζεται η φιλοσοφία του μέσα από έρευνα ειδικών θεμάτων, π.χ. περὶ εἰμαρμένης, περὶ αἰῶνος (= αιωνιότητας) κ.ά. Ο νους, η ψυχή, ακόμη και η ύλη, πηγάζουν από την ακίνητη πρωταρχή, το Ἔν, που ονομάζεται και αγαθόν. Ἐτσι, μοναδικός σκοπός της φιλοσοφίας του είναι η γνώση της θεότητας, που επιτυγχάνεται με την έκσταση και όχι με τη λογική. Υπαινικτικός στη γραφή, δύσκολος στο ύφος και τη σκέψη, ο Πλωτίνος εκφράζει τον πόθο του μυστικιστή, που συνταράσσεται από το πάθος και τον ενθουσιασμό, για να απελευθερωθεί από τους περιορισμούς της γήινης ύπαρξης και να ομοιωθεί, μέσω της έκστασης, με το θεό (μυστική ἔνωσις).

Η επίδραση του νεοπλατωνισμού πήρε τεράστια έκταση και επηρέασε ακόμη και τους χριστιανούς συγγραφείς (Γρηγόριο Νύσσης, Διονύσιο Αρεοπαγίτη), ιδιαίτερα το μοναχισμό. Κείμενα του Πλωτίνου δημοσίευσε ο μαθητής του Πορφύριος από την Τύρο (3ος αι. μ.Χ.), που ενδιαφέρεται για την ιστορία της φιλοσοφίας, ενώ ο Διογένης ο Λαέρτιος (3ος αι. μ.Χ.), από τη Λαέρτη της Μικράς Ασίας, έγραψε το έργο Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή, σε 10 βιβλία.

Γ. ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Η ρητορική έγινε ουσιαστικό στοιχείο της εκπαίδευσης, ενώ οι φιλονικίες των ρητοροδιδασκάλων δημιούργησαν μια σημαντική παραγωγή. Η ρητορική κατά τη ρωμαϊκή περίοδο διχάζεται ανάμεσα σε δύο τάσεις, τον άσιανισμό, με τις ρητορικές σχολές της Μικράς Ασίας, ο οποίος επιζητεί το φραστικό εντυπωσιασμό με περίτεχνο ύφος ρητορικού λόγου, και τον άττικισμό, ως αντίδραση στον άσιανισμό, που επιδιώκει την καθαρότητα και τη σαφήνεια, στοιχεία της αττικής ρητορείας, απ' όπου και το όνομά του.

Δεύτερη Σοφιστική

Η σύζευξη φιλοσοφίας και ρητορικής οδηγεί στη συμβατική έκφραση «Δεύτερη Σοφιστική»¹, η οποία

1. Η ονομασία οφείλεται στο Φιλόστρατο Β' (Βίοι Σοφιστών Α 481). Ονομάστηκε έτσι γιατί, όπως και οι σοφιστές του 5ου αι. π.Χ., έτσι και οι ρητοροδιδάσκαλοι του 1ου αι. μ.Χ. πηγαίνουν από πόλη σε πόλη και διδάσκουν τη ρητορική επ' αμοιβή.

περιλαμβάνει τα έργα της τέχνης και του λόγου από τον 1ο έως τον 3ο αι. μ.Χ., με περίοδο μεγαλύτερης ακμής κυρίως το 2ο αιώνα. Οι συγγραφείς φωτίζουν το αληθινό πρόσωπο της εποχής, που συνδυάζει τη ρωμαϊκή κυριαρχία με την ελληνική παιδεία. Εκπρόσωποι της Δεύτερης Σοφιστικής που δίνουν και το στίγμα της περιόδου είναι: ο Σύριος Λογγίνος (3ος αι. μ.Χ.) και ο Καικίλιος από την Καλή Ακτή της Σικελίας (βλ. τόμ. 5 σελ. 131-132), ο Ανώνυμος συγγραφέας του έργου *Περὶ ὕψους*, ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (ό.π. σελ. 62), συγγραφέας πραγματειών με ποικίλη θεματολογία: *Περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων*, *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων κ.ά.*, ο Δίων ο Χρυσόστομος (40–120 μ.Χ.) από την Προύσα, συγγραφέας φιλοσοφικών και ρητορικών πραγματειών κ.ά., ο Αίλιος Αριστείδης (117–181 μ.Χ.) από τη Μυσία, με σημαντικά ρητορικά κείμενα, όπως: *Περὶ ῥητορικῆς*, *Ἐπὲρ τῶν τεττάρων*¹, *Ἱεροὶ λόγοι κ.ά.*, ο Μάξιμος από την Τύρο (2ος αι. μ.Χ.), συγγραφέας των *Διαλέξεων*.

Λουκιανός

Τέλος, στο Λουκιανό ενσαρκώνονται οι διάφορες τάσεις των ρητορικών και φιλοσοφικών μορφών της Δεύτερης Σοφιστικής. Ο Λουκιανός (120–180 μ.Χ.), από τα Σαμόσατα της Κομμαγηνής (Συρίας), αποτελεί μια ιδιαίτερη και ενδιαφέρουσα μορφή της ελληνικής λογοτεχνίας. Φοίτησε σε ρητορική σχολή, εργάσθηκε ως δικανικός ρήτορας, ασχολήθηκε με τη φιλοσοφία και, στη

1. Υπεραμύνεται της ρητορικής και προσπαθεί να αποκαταστήσει το Μιλτιάδη, τον Κίμωνα, το Θεμιστοκλή και τον Περικλή, που ψέγονται από τον Πλάτωνα.

συνέχεια, αφοσιώθηκε στη συγγραφική δραστηριότητα. Στο Ένύπνιον ήδη αναφέρει ότι τον κέρδισε η παιδεία αντί της γλυπτικής στη μεταξύ τους διαμάχη για το μέλλον του. Διαθέτοντας πλούσια φαντασία, πολύπλευρο ταλέντο και σπινθηροβόλο πνεύμα, συνέθεσε έργο αρκετά ευρύ και ποικίλο, από το οποίο σώζονται 71 πεζά κείμενα [σοφιστικές μελέτες, διαλέξεις, πραγματείες, προλαλιές (= μικροί προκαταρκτικοί λόγοι), δοκίμια κ.ά.]. Ο Λουκιανός, όμως, έμεινε διάσημος για τους διαλόγους του: Νεκρικοί (30), Θεῶν διάλογοι (26), Ένάλιοι (= Θαλασσινοί, 15), Έταιρικοί (15), Τίμων ἢ Μισάνθρωπος. Ο σατιρικός του διάλογος παρουσιάζει ιδιαίτερη πρωτοτυπία· συνδυάζοντας το σωκρατικό διάλογο με το σκώμμα της κωμωδίας, χαρακτηρίζεται για τη σαρκαστική του ειρωνεία. Σατιρίζει ανελέητα τους ολύμπιους θεούς, τη διδασκαλία των φιλοσόφων, την αγυρτεία (= απάτη) των ρητόρων, τις ανθρώπινες αδυναμίες. Η μενίππεια σάτιρα, που ονομάστηκε έτσι από το Μένιππο¹, εμφανίζεται σε πολλούς Νεκρικούς διαλόγους.

Στο έργο του Λουκιανού αντικατοπτρίζεται ο κόσμος σε αταξία και μετασχηματισμό, έτοιμος να καταρρεύσει σε όλους τους τομείς. Ο Λουκιανός διαγράφει προσεκτικά τους χαρακτήρες των προσώπων, με κωμικότητα, λεπτότητα, αστείες επινοήσεις, ευτραπελία (= χιούμορ), χωρίς τις υπερβολές των αττικιστών, γράφοντας με σαφήνεια και κομψότητα.

1. Κυνικός φιλόσοφος του 3ου αι. π.Χ. από τα Γάδαρα, ανατολικά του ποταμού Ιορδάνη. Η μενίππεια σάτιρα, έργο ανάμεικτο από πεζό λόγο και στίχο, ευδοκίμησε κυρίως στους Ρωμαίους.

Η επίδραση του Λουκιανού στους μεταγενέστερους συγγραφείς όλων των εποχών είναι μεγάλη: στην αρχαιότητα Απουλήιος· στο Βυζάντιο Φώτιος, Πτωχοπρόδρομος· στην Αναγέννηση Έρασμος, Μωρίας εγκώμιον και Τ. Μορ, Ουτοπία· στους Νεοέλληνες λογοτέχνες οι: Ανδρ. Λασκαράτος, Εμ. Ροΐδης, Ι. Κονδυλάκης.

Χάρων και Μένιππος

- Χάρ.** Πλήρωσε τα ναύλα, καταραμένε.
Μέν. Φώναζε, Χάρων, αν αυτό σου αρέσει.
Χάρ. Πλήρωσε σου λέω, που σε μεταφέραμε.
Μέν. Δεν μπορείς να πάρεις χρήματα από έναν που δεν έχει. («ούκ ἂν λάβοις παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος», η φράση ἔμεινε παροιμιώδης).

Νεκρικοί Διάλογοι, 18 (Μτφρ. Ερμ. Ηλιάδου)

Στους Νεκρικούς Διαλόγους σατιρίζονται οι μυθικές και λαϊκές δοξασίες των αρχαίων για τον Άδη και τους νεκρούς. Κυρίαρχο μοτίβο είναι η διαμάχη

ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς. Με τη σάτιρά του ο Λουκιανός απαλύνει την καταθλιπτική ατμόσφαιρα του Κάτω κόσμου και προκαλεί το γέλιο. Το λογοτεχνικό αυτό είδος μιμήθηκαν οι Γάλλοι συγγραφείς Φενελόν (1651–1715) και Φοντενέλ (1657–1757), οι οποίοι έγραψαν Διαλόγους των νεκρών (Dialogues des morts).

Αλκίφρων

Μετά το Λουκιανό υπάρχουν και άλλοι σοφιστές που για λόγους συντομίας δεν αναφέρονται. Ανάμεσά τους ο επιστολογράφος Αλκίφρων (2ος αι. μ.Χ.) από τη Συρία. Έχουν διασωθεί 123 επιστολές (Άλιευτικάί, Γεωργικάί, Έταιρικάί κ.ά.) του Αλκίφρονα, που εμφανίζονται σαν να έχουν γραφτεί από αγρότες, ψαράδες, παράσιτους και εταίρες της Αττικής του 4ου αι. π.Χ.

Μυθιστόρημα

Κατά τον 1ο έως το 2ο αι. μ.Χ., στο περιθώριο της ιστορίας και της ρητορικής, αναπτύσσεται το μυθιστόρημα, κυρίως το ερωτικό, ιστορία εραστών, που κατά κανόνα χωρίζουν. Το είδος γεννιέται στην ελληνιστική περίοδο, με απώτερες καταβολές στην Οδύσσεια, τον Ηρόδοτο, τη βιογραφία, τις φανταστικές ταξιδιωτικές αφηγήσεις και την ερωτική ποίηση. Το μυθιστόρημα αυτής της περιόδου ανταποκρίνεται στις νέες κοινωνικές ανάγκες και συνθήκες (χωρική διεύρυνση, περιγραφή ψυχολογίας ηρώων, κυριαρχία της θεάς Τύχης) και απευθύνεται σ' ένα αναγνωστικό κοινό μέσου μορφωτικού

επιπέδου, που δεν προσεγγίζει εύκολα την «υψηλή» λογοτεχνία.

Διακρίνεται στο μη σοφιστικό, που ανήκει στην πρώτη φάση και έχει λαϊκό χαρακτήρα και ύφος, όπως Τὰ περὶ Χαιρέαν καὶ Καλλιρρόην του Χαρίτωνος από την Καρία (1ος αι. μ.Χ.) και Τὰ κατ' Ἄνθειαν καὶ Ἀβροκόμην, Ἐφesiaκά, του Ξενοφώντος (1ος αι. μ.Χ.) από την Ἐφεσο.

Το άλλο είναι το σοφιστικό, λόγιο μυθιστόρημα, όπως: Δάφνις και Χλόη του Λόγγου από τη Λέσβο (2ος/3ος αι. μ.Χ.), Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα του Αχιλλέως Τατίου από την Αλεξάνδρεια (2ος αι. μ.Χ.), τα Αίθιοπικά του Ηλιοδώρου από τη Φοινίκη (3ος αι. μ.Χ.). Εδώ ανήκει επίσης και η μυθιστορία του Λουκιανού Λούκιος ἢ Ὀνος (ιστορία ενός νέου που μεταμορφώνεται από μάγισσες σε γαίδαρο), έργο που ενέπνευσε το Λατίνο Απουλήιο. Το σοφιστικό μυθιστόρημα επέδρασε στο λατινικό, το μεσαιωνικό και το βυζαντινό –λόγιο, ιπποτικό– και το νεότερο ευρωπαϊκό μυθιστόρημα.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Πριν περατώσουμε τη σύντομη αυτή επισκόπηση της ρωμαϊκής περιόδου πρέπει, έστω και ενδεικτικά, να αναφέρουμε ορισμένους εκπροσώπους της επιστήμης, γενικότερα, όπως: το Γαληνό (129–199 μ.Χ.) από την Πέργαμο, τον πιο σημαντικό γιατρό της αρχαιότητας μετά τον Ιπποκράτη, με 150 έργα, τους μαθηματικούς του 1ου/2ου αι. μ.Χ. Ἡρώνα και Κλαύδιο Πτολεμαίο από την Αλεξάνδρεια, το Φιλόστρατο¹ Φλάβιο (2ος αι. μ.Χ.),

1. Με το όνομα αυτό αναφέρονται τέσσερις συγγραφείς (2ος και 3ος αι. μ.Χ.) καταγόμενοι από τη Λήμνο.

Αθηναίο πολίτη, συγγραφέα του έργου Βίοι σοφιστῶν (60 βιογραφίες), τον Ἀθήναιο (2ος αι. μ.Χ.) από τη Ναύκρατη της Αιγύπτου, συγγραφέα των Δειπνοσοφιστῶν (συλλογή συμποσιακού υλικού), σε 30 βιβλία, τον Αρτεμίδωρο από τη Δάλδη της Λυδίας (2ος αι. μ.Χ.), συγγραφέα των Ὀνειροκριτικῶν (για την ερμηνεία των ονείρων), σε 5 βιβλία, τους γραμματικούς Απολλώνιο το Δύσκολο και Ηρωδιανό, πατέρα και γιο (2ος αι. μ.Χ.) από την Αλεξάνδρεια, το Διόφαντο, μαθηματικό, από την Αλεξάνδρεια (3ος αι. μ.Χ.) κ.ά.

Επίλογος

Η ελληνική γραμματεία της ρωμαϊκής περιόδου, από συγγραφείς Ἕλληνες ή ελληνόφωνους, συμπορεύεται με την αντίστοιχη λατινική (ποίηση και πεζός λόγος), που σημειώνει αξιόλογη άνθηση με κορυφαίους εκπροσώπους οι οποίοι εμπνέονται από την ελληνική λογοτεχνία. Οι Ρωμαίοι άνοιξαν διάλογο με τους Ἕλληνες και αξιοποίησαν γόνιμα την ελληνική σκέψη.

Με την ίδρυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (330 μ.Χ., Κωνσταντινούπολη) αναπτύσσονται η χριστιανική γραμματεία και η εκκλησιαστική ρητορεία του 4ου αι. μ.Χ. και, στη συνέχεια, η μεγάλη παραγωγή, έως το 1453, της βυζαντινής φιλολογίας.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 8ος αι. π.Χ. - 500 π.Χ.	Ηρωικό έπος: Όμηρος Διδακτικό έπος: ΗΣίοδος

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 8ος αι. π.Χ. - 500 π.Χ.	Προσωκρατικοί Έωνες φιλόσοφοι: Θαλής, Αναξίμανδρος, Αναξίμενης, Ηράκλειτος, Ξενοφάνης Φιλόσοφοι Κ. Ιταλίας Ελεάτες: Παρμενίδης, Ζήνων, Εμπεδοκλής Πυθαγόρειοι

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
<p>Ελεγεία: Καλλίνος, Μίμνερμος, Τυρταίος, Σόλων, Θέογνις κ.ά.</p> <p>Ύμνος: Αρχίλοχος, Σημωνίδης, Ιππώναξ</p> <p>Επίγραμμα: Σιμωνίδης</p> <p>Αιολικό μέλος: Σαπφώ, Αλκαίος, Ανακρέων κ.ά.</p> <p>Χορική: Πίνδαρος, Βακχυλίδης, Αλκμάν κ.ά.</p>	

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
<p>Λογογράφοι</p> <p>Μύθοι: Αίσωπος</p>	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 500 - 323 π.Χ.	

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 500 - 323 π.Χ.	Αναξαγόρας Ατομικοί: Λεύκιππος, Δημόκριτος Σοφιστές: Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος κ.ά. Μεγάλοι φιλόσοφοι: Σωκράτης Πλάτων Αριστοτέλης

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
	Τραγωδία: Αισχύλος Σοφοκλής Ευριπίδης Σατυρικό δράμα Κωμωδία: Αριστοφάνης Μέση κωμωδία: Εύβουλος, Άλεξις κ.ά.

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Ηρόδοτος Θουκυδίδης Ξενοφών Ιατρική: Ιπποκράτης	Αρχές ρητορικής: Συρακούσες: Κόραξ κ.ά. Ανάπτυξη ρητορικής: Αθήνα Ρητορικοί λόγοι: α) Δικανικοί: Λυσίας κ.ά. β) Συμβουλευτικοί: Δημοσθένης κ.ά. γ) Πανηγυρικοί: Ισοκράτης

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 323 - 31 π.Χ.	

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 323 - 31 π.Χ.	Επικούρειοι Σκεπτικιστές: Πύρρων κ.ά. Στωικοί: Ζήνων, Κλεάνθης κ.ά.

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 31 π.Χ. - 330 μ.Χ.	

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 31 π.Χ. - 330 μ.Χ.	Επίκτητος Μάρκος Αυρήλιος Πλωτίνος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
Βουκολική: Θεόκριτος	Νέα κωμωδία: Μένανδρος

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Ιστορίες Μ. Αλεξάνδρου Πολύβιος Διόδωρος ο Σικελιώτης	

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Πλούταρχος Αρριανός Παυσανίας Στράβων	Δεύτερη Σοφιστική Λουκιανός Αλκίφρων κ.ά. Μυθιστόρημα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Άγάθων **B** 80, **Γ** 27
Αθήναιος **Γ** 117
Αΐλιος Άριστείδης **Γ** 112
Αίσχίνης **Γ** 59, 68-69, 71
Αίσχύλος **B** 16, 36, 72, 104, **Π**
Αΐσωπος **A** 117, **Π**
Άλεξις **B** 111, **Π**
Άλκαϊος **A** 11, 81, 100, **B** 72, **Π**
Άλκιδάμας **Γ** 74
Άλκίφρων **Γ** 115, **Π**
Άλκμάν **A** 81, 106, **Π**
Άνακρέων **A** 81, 104, **Π**
Άναξαγόρας **A** 131, 134, **B** 60, 123, **Γ** 6, **Π**
Άναξίμανδρος **A** 121, **Π**
Άναξιμένης **A** 121, **Π**
Άνδοκίδης **Γ** 59, 60-61
Άντίμαχος **Γ** 82
Άντίπατρος **Γ** 67, 74, 83
Άντισθένης **Γ** 18
Άντιφάνης **B** 111
Άντιφῶν ὁ ρήτορας **B** 123, **Γ** 60
Άντιφῶν ὁ σοφιστής **Γ** 9, 60
Άππιανός **Γ** 108
Άπολλώνιος ὁ Δύσκολος **Γ** 117
Άπολλώνιος ὁ Ῥόδιος **A** 71, **Γ** 81, 93
Άρατος (ποιητής) **Γ** 82
Άρίσταρχος **Γ** 93
Άριστοτέλης **A** 58, 131, **B** 10, 25, 28, 31, 77, 80, 85, 108, **Γ** 7, 14, 37-49, 53, 57, 58, 74, 93, 95, **Π**
Άριστοφάνης **B** 61, 80, 93, 95-109, 110, **Γ** 27, 58, **Π**

Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος Γ 93
Ἄριων Α 108, Β 10
Ἄρκεσίλαος Γ 96
Ἄρκτινος Α 65
Ἄρριανός Γ 105-108, 109, Π
Ἄρτεμίδωρος Γ 117
Ἄρχιλοχος Α 71, 81, 95, 97, Β 85, Γ 82, Π
Ἄρχιμήδης Γ 92
Ἄρχύτας Γ 20
Ἄχαιός Β 80
Ἄχιλλεύς Τάτιος Γ 116

Βακχυλίδης Α 81, 110, Π
Βίων Γ 89

Γαληνός Γ 116
Γοργίας Β 72, Γ 13, 25, 52, 54, 55, 58, 64, Π

Δείναρχος Γ 59, 73
Δέξιππος Γ 108
Δημάδης Γ 71, 74
Δημήτριος Φαληρεύς Α 117, Γ 74, 85
Δημόκριτος Γ 8, 95, Π
Δημοσθένης Γ 53, 55, 59, 62, 63, 68, 69-73, 74, Π
Διογένης Λαέρτιος Γ 111
Διογένης ὁ Κυνικός Γ 19, 93
Διόδωρος ὁ Σικελιώτης Γ 100, Π
Διονύσιος Ἄλικαρνασσεύς Γ 101, 112
Διόφαντος Γ 117
Δίφιλος Γ 84
Δίων ὁ Κάσσιος Γ 107
Δίων ὁ Χρυσόστομος Α 111, Γ 112

Ἐκαταῖος Α 119
Ἐλλάνικος Α 59, 119

Έμπεδοκλῆς **A** 71, 133, **B** 113, **Γ** 6-7, **Π**
Έπίκουρος **Γ** 9, 85, 94-95, 109
Έπίκτητος **Γ** 98, 105, 109, **Π**
Έπίχαρμος **B** 85, 111
Έρατοσθένης **Γ** 61-62, 91, 93
Εΰβουλος **B** 111, **Π**
Εΰκλειδης (μαθηματικός) **Γ** 91
Εΰκλειδης (φιλόσοφος) **Γ** 18, 91
Εΰμηλος **A** 64
Εΰπολις **B** 94
Εϋριπίδης **A** 107, **B** 15, 16, 19, 32, 53, 58, 59-79, 80, 81, 86,
102, 103, 104, 107, **Γ** 11, 86, **Π**
Έφορος **B** 145

Ζηνόδοτος **A** 25, **Γ** 93
Ζήνων ὁ Στωικός **Γ** 97, **Π**
Ζήνων ὁ Έλεάτης **A** 131, **Π**

Ήγήσιππος **Γ** 74
Ήλιόδωρος **Γ** 116
Ήριννα **A** 115
Ήράκλειτος **A** 71, 123, 129-134, **Γ** 33, 97, **Π**
Ήρόδοτος **A** 24, 114, 117, 119, **B** 10, 15, 49, 112-122, 123,
125, 127, 131, 144, **Γ** 105, 115, **Π**
Ήρωδιανός **Γ** 117
Ήρων **Γ** 116
Ήρώνδας **Γ** 90
Ήσίοδος **A** 66-72, 87, 97, 133, **B** 41, 46, **Γ** 81, 82, **Π**

Θαλῆς **A** 121, 126, **Π**
Θέογνις **A** 81, 87, **Π**
Θεόκριτος **A** 72, **B** 72, **Γ** 88, 89, **Π**
Θεόπομπος **B** 145
Θέσπις **B** 11, 24, 35

Θεόφραστος **Γ** 38, 85

Θουκυδίδης **A** 119, **B** 48, 113, 121, 123-137, 140, 144, 145,
Γ 11, 23, 55, 60, 61, 66, 69, 72, 74, 99, 107, **Π**

Ίβυκος **A** 81, 108

Ίππαρχος **Γ** 91

Ίππίας **Γ** 14, 25, 26

Ίπποκράτης **B** 123, 133, 146-149, **Γ** 116, **Π**

Ίππῶναξ **A** 81, 97, **Γ** 90, **Π**

Ίσαῖος **Γ** 59, 63

Ίσοκράτης **B** 72, **Γ** 11, 54, 55, 56, 58, 59, 63, 64-66, 68, **Π**

Ίων **B** 70, 80, **Γ** 24

Καικίλιος **Γ** 59, 112

Καλλίμαχος **A** 71

Καλλῖνος **A** 81, 83, **Π**

Καρνεάδης **Γ** 96

Κλαύδιος Πτολεμαῖος **Γ** 116

Κλεάνθης **Γ** 97, **Π**

Κόιντος Σμυρναῖος **A** 62

Κόραξ **Γ** 51, **Π**

Κόριννα **A** 114

Κράτης **B** 94

Κρατῖνος **B** 93

Κράτιππος **B** 145

Κριτίας **Γ** 9, 19, 31

Κτησίας **B** 145

Λεύκιππος **A** 131, **Γ** 7, **Π**

Λεωνίδας **Γ** 83

Λογγῖνος **Γ** 112

Λόγγος **Γ** 116

Λουκιανός **Γ** 112-115, **Π**

Λυκοῦργος Γ 59, 68

Λυκόφρων Γ 83

Λυσίας Γ 30, 55, 59, 61-63, Π

Μάξιμος Γ 112

Μάρκος Αὐρήλιος Α 123, Γ 98, 109, 110, Π

Μελέαγρος Γ 83

Μένανδρος Β 110, Γ 80, 85-87, Π

Μένιππος Γ 113, 114

Μίμνερμος Α 81, 85, Π

Μόσχος Γ 89

Μυρτίς Α 114

Νίκανδρος Γ 82

Ξενοφάνης Α 122, 123, 130, Π

Ξενοφῶν Β 125, 137-145, Γ 14, 15, 16, 105, Π

Ξενοφῶν ὁ Ἐφέσιος Γ 116

Ξένων Α 59

Ὅμηρος Α 21, 22, 46, 55-64, 102, Β 15, 46, 52, 72, Π

Ὅρφεύς Α 126

Παναίτιος Γ 98

Πανύασις Β 112

Παρμενίδης Α 71, 130, 131, 133, Γ 6, 15, 30, Π

Παυσανίας Γ 108, Π

Πίγρης Α 65

Πίνδαρος Α 81, 110-114, Β 8, Π

Πλάτων Α 61, 109, 114, 129, 131, Β 80, 96, 104, 108, 142,
Γ 7, 9, 11, 14, 15, 16, 18, 19-36, 37, 38, 39, 45, 47, 48,
55, 58, 60, 67, 68, 74, 95, 110, 112, Π

Πλούταρχος Γ 102-105, Π

Πλωτῖνος Γ 110-111, Π

Πολύβιος Β 136, 145, Γ 99, Π

Πορφύριος Γ 111
Ποσειδώνιος Γ 98
Πράξιλλα Α 114
Πρατίνας Β 34, 81
Πρόδικος Γ 14, 25, 64, Π
Πρωταγόρας Α 109, 131, Β 60, 113, 134, Γ 11, 13, 24-25, 26, 64, Π
Πυθαγόρας Α 128, 129
Πύρρων Γ 96, Π

Σαπφώ Α 11, 81, 101-103, Π
Σέξτος Έμπειρικός Γ 109
Σημωνίδης ὁ Ἄμοργῖνος Α 81, 97, Π
Σιμωνίδης ὁ Κεῖος Α 81, 89, 109, Π
Σόλων Α 81, 86, 126, Β 15, 46, Γ 19, 50, Π
Σουσαρίων Β 85
Σοφοκλῆς Β 16, 23, 24, 32, 47-59, 60, 73, 76, 80, 83, 104, 113, 144, Π
Σπεύσιππος Γ 20
Στασίνοσ Α 65
Στησίχοροσ Α 81, 107, 108, Β 72
Στράβων Γ 101, 108-109, Π
Σωκράτησ Β 60, 98, 107, 137, 139, 142, Γ 11-33, 60, 64, 91, Π
Σώφρων Β 86, Γ 90

Τελέσιλλα Α 114
Τέρπανδροσ Α 81, 99
Τίμαιοσ Γ 91, 99
Τιμόθεοσ Α 99
Τισίας Γ 51, 52
Τυρταῖοσ Α 81, 83-85, Π

Ὑπερείδης Γ 55, 59, 67

Φερεκράτης Β 94

Φερεκύδης ο Σύρος Α 116

Φιλήμων Γ 84

Φιλητάς Γ 82

Φίλιστος Β 145

Φιλόστρατος Γ 111, 116

Φρύνιχος (τραγικός) Β 34

Φρύνιχος (κωμικός) Β 110

Φωκίων Γ 74

Χαρίτων Γ 116

Χιωνίδης Β 93

Χοιρίλος Β 33

Χρύσιππος Γ 97

[Α, Β, Γ, = τόμοι 1, 2, 3]

[Π = συγχρονικός πίνακας εξέλιξης
γραμματειακών ειδών, σελ. 118-123]

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[Η βιβλιογραφία αυτή είναι επιλεκτική και ενδεικτική: από την τεράστια και ανεξάντλητη βιβλιογραφία επιλέγονται εδώ μόνο ορισμένα επιστημονικά βιβλία –όχι άρθρα– Ελλήνων και ξένων μελετητών, μεταφρασμένα στην ελληνική, αντιπροσωπευτικά εκάστου είδους, τα οποία κρίνονται χρήσιμα για καθηγητές και μαθητές.]

ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΕΣ

Γεωργοπαπαδάκος Α., Ελληνική Γραμματολογία, Θεσσαλονίκη 1973.

Easterling P.E. - Knox B.M.W., Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Κονομή Ν. – Γρίμπα -Κονομή Χρ.), Παπαδήμας, Αθήνα 42000.

Lesky A.I., Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Αγ. Τσοπανάκης), Θεσσαλονίκη 1998.

Romilly J. de, Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία (μτφρ. Θ. Χριστοπούλου -Μικρογιαννάκη), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988.

Said S. – Traide M. – Boulluec A.I., Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου – Δ. Τσιλιβερδής – Β. Πόθου), Παπαζήσης, Αθήνα 2001.

Α' ΠΟΙΗΣΗ

Bowra C.B., Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση (μτφρ. Ι.Ν. Καζάζης), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1980.

Dover K.J., Η κωμωδία του Αριστοφάνη (μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1978.

- Κακριδής Ι.Θ., Ομηρικά θέματα, Εστία, Αθήνα 1978.
- Κακριδής Ι.Θ., Προομηρικά, ομηρικά, ησιόδεια, Εστία, Αθήνα 1980.
- Κακριδής Ι.Θ., Ομηρικές έρευνες, Εστία, Αθήνα ³1986.
- Latacz J., Όμηρος. Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας (μτφρ. Ε. Σιστάκου), Παπαδήμας, Αθήνα 2000.
- Lesky A.I., Η τραγική ποίηση των Αρχαίων Ελλήνων (μτφρ. Ν.Χ. Χουρμουζιάδης), Μ.Ι.Ε.Τ. / 1989, τόμοι Α & Β.
- Μαρωνίτης Δ.Ν., Αναζήτηση και νόστος του Οδυσσέα. Η διαλεκτική της Οδύσσειας, Παπαζήσης, Αθήνα 1978.
- Μαρωνίτης Δ.Ν., Ομηρικά μεγαθέματα, Κέδρος, Αθήνα 1999.
- Μπούρας Ν.Γ., Το αρχαίο δράμα, Περιεχόμενα και ερμηνεύματα, Γρηγόρης, Αθήνα 2002.
- Schadewaldt W., Από τον κόσμο και το έργο του Ομήρου (μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1982.
- Σκιαδάς Α., Αρχαϊκός λυρισμός, I-II, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1979, 1981.
- Τσοπανάκης Αγ., Εισαγωγή στον Όμηρο, Θεσσαλονίκη ³1977.
- Χριστόπουλος Μ., Μυθικά θέματα με δραματικό προσώπιο. Μελέτη για την τραγωδία και την κωμωδία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

Β΄ ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Anderson K.J., Ξενοφών, η ζωή και το έργο του (μτφρ. Πόλ. Μοσχοπούλου), Τυπωθήτω, Αθήνα 2002.

Βέικος Θ., Οι προσωκρατικοί, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Bury J.B., Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί (μτφρ. Φ.Κ. Βώρος), Παπαδήμας, Αθήνα 1970.

Guthrie W.K.C., Οι Έλληνες φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη (μτφρ. Αντ. Σακελλαρίου), Παπαδήμας, Αθήνα 1983.

Kennedy G., Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής (μτφρ. Νικ. Νικολούδης), Παπαδήμας, 2000.

Long A.A., Η ελληνιστική φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί (μτφρ. Στ. Δημόπουλος – Μ. Δραγώνα - Μονάχου), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990.

Λυπουρλής Δημ., Ιπποκράτης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001.

Romilly J. de, Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή (μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

Romilly J. de, Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός (μτφρ. Λ. Στεφάνου), Παπαδήμας, Αθήνα 2000.

Σπυρόπουλος Ηλ., Ηροδότου Ιστορίες, Γκοβόστης, Αθήνα, 1995.

Finley J., Θουκυδίδης (μτφρ. Τ. Κουκουλιός), Παπαδήμας, Αθήνα 1997.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΤΤΙΚΗ ή ΚΛΑΣΙΚΗ

III. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	6
Ίωνες φιλόσοφοι – Σοφιστές.....	6
Οι μεγάλοι φιλόσοφοι	14
1. Σωκράτης	14
2. Πλάτων	19
3. Αριστοτέλης.....	37
IV. ΡΗΤΟΡΙΚΗ	49
Αρχές, είδη, μέρη ρητορικής.....	50
Οι Αττικοί ρήτορες – Αντιφών	59
Ανδοκίδης – Λυσίας.....	60
Ισαίος – Ισοκράτης	63
Υπερείδης – Λυκούργος – Αισχίνης.....	67
Δημοσθένης	69
Δείναρχος – Άλλοι ρήτορες	73

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ή ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ

78

A. ΠΟΙΗΣΗ

79

Έπος, λυρική ποίηση, επίγραμμα, τραγωδία, Νέα κωμωδία, βουκολική ποίηση (Θεόκριτος), Μίμος.....	81
---	----

Β. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ	90
Επιστήμες, φιλοσοφία (επικουρισμός – σκεπτικισμός – στωικισμός), ιστορία	91
ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΡΩΜΑΪΚΗ	101
Α. ΙΣΤΟΡΙΑ (Πλούταρχος, Αρριανός κ.ά.)	101
Β. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (Επίκτητος – Μ. Αυρήλιος – Πλωτίνος)	109
Γ. ΡΗΤΟΡΙΚΗ	111
Δεύτερη σοφιστική	111
Λουκιανός – Μυθιστόρημα	112
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	116
Συγχρονικός πίνακας εξέλιξης των γραμματειακών ειδών.....	118
Πίνακας ονομάτων	124
Συνοπτική βιβλιογραφία.....	131

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.